

Prohászka Lajos

Johann Heinrich Pestalozzi

(egyetemi pedagógia-neveléstörténeti előadás)

**Szerkesztette, a jegyzeteket és a kísérő írást írta:
Orosz Gábor**

A mű elektronikus változatára a Creative Commons - Attribution-ShareAlike (Jelöld meg! - Így add tovább!) licenc feltételei érvényesek: a művet a felhasználó másolhatja, többszörözheti, amennyiben feltünteti a szerző nevét és a mű címét, és át is alakíthatja, de az így létrejött alkotást csak a jelenlegivel megegyező licenc alatt terjesztheti. A műre vonatkozó felhasználási feltételek részletes szövege az alábbi címen tekinthető meg: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/hu/deed.hu>

I.

A XIX. századdal a historikus általában nehezebb helyzetben van, mint bármely korról azelőtt. A neveléstörténész ... különösen. S a legfőbb nehézséget nem abban látom, amire legtöbbször hivatkoznak: a túlságos közelségben, ami miatt nem lehet meg az elfogulatlan szemléletünk róla. A XIX. századot már lezártnak éreztük az első világháború idején, ma pedig már különösen érezzük a távolságot, melybe tőle kerültünk. A kellő perspektívánk tehát jelenségeinek történeti tárgyalásához megvolna.

A tárgyalás nehézségét inkább jelenségek túlságos gazdagságában látom. Bármely oldalról ... közelítünk is a XIX. századhoz, az események, eszmék és az alkotások, intézmények olyan bőségével találkozunk, aminőről korábbi szakaszban szó sem lehetett. Így van ez a pedagógiai élet terén is. Ha megvannak ... azok a legfőbb irányelveink, amelyek segítségével tájékozódni tudunk, és el tudjuk választani azt, ami csak efemer [átmeneti] jelentőségű attól, ami igazán kimagasló és korszakos: ebben az utóbbi tekintetben ... oly gazdag anyagot halmozott fel ez a század, hogy valóban nehéz ... a tárgyalásban olyan fonalat találni, amelyre mindaz rendben felfűzhető. Az ilyen fonálnak követése ugyanis mindig szerkesztést jelent, ezzel pedig mindig az a veszedelem jár, hogy túlságosan sematizálunk, egyszerűsítünk, elhagyunk, vagyis: erőszakot követünk el a történeti valóságon.

Mi az oka - kérdezhetjük - ennek a páratlan szellemi gazdagságnak, lendületességnek, produktivitásnak, amely a XIX. században első tekintetünkre is annyira szembeötlő, ha régebbi korokhoz viszonyítjuk?

Ha erre felelünk, akkor ezzel egyszersmind a század sarkalatos jellemvonását is megjelöltük. Az első és legfőbb oka ennek a szellemi sokszínűségnek a nemzeti eszme általános érvényesülése. A nemzeti eszme kétségkívül a reneszánsz óta megmutatkozott, kivált a nemzeti nyelv és irodalom művelésében, s az újkori fejlődés általában a nemzeti eszme irányában való fejlődés volt. A fejlődés ütemét azonban nemcsak a fennálló hagyományos politikai, társadalmi, s nem utolsósorban éppen művelődési keretek lassították, hanem az egyetemes európai eszmeáramlatok ...: a humanizmus, a katolikus barokk, a pietizmus, s a felvilágosodás¹ is.

¹ A felsorolt „európai eszmeáramlatok” prohászka értelmezéséhez szükséges figyelembe venni Prohászka Lajos publikált (és kézirat) neveléstörténeti előadásait. - Ld: Az európai ókor neveléstörténete - Prohászka Lajos egyetemi előadásai I. - Szerk.: Orosz Gábor - Kossuth Egyetemi Nyomda, Debrecen, 2004², 250 p.; Az európai középkor, reneszánsz és a 16. század neveléstörténete - Prohászka Lajos egyetemi előadásai II. - Szerk.: Orosz Gábor - Kossuth Egyetemi Nyomda, Debrecen, 2004, 254 p. - A prohászka pedagógiában a „humanizmus” európai eszmeáramlata megjelölésénél és e fogalom megértésénél, megítélésénél nem lehet eltekinteni Prohászka „humanizmus” felfogásától, annak változásaitól. Utóbbira: Prohászka Lajos: Demokrácia és humanizmus - Magyar Paedagogia, LIII-LV. évf. 1944-1946, 1-2. sz. 1-10. p. (A beszéd jelentőségéről, hatásáról: Golnhofer Erzsébet: Hazai pedagógiai nézetek 1945-1949 - Iskolakultúra, 2004, Pécs, 60-61. p.); Orosz Gábor: Szenvedés és nevelés (Prohászka Lajosnak a Magyar Paedagogiai Társaság 1947-es közgyűlésén elmondott beszédéről) <http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/pedagog/nevtort/szenvnev> - Prohászka az európai humanizmus eszmeáramlatának három korszakát különbözteti meg: 1.) a humanizmus, a reneszánsz-korában (a humanizmus első korszaka) - XIV.-XVI. sz.; 2.) a neohumanizmus, elsősorban a németkultúrkörben - XVIII. sz. közepe és a XIX. sz. fordulója; 3.) a harmadik humanizmus kora - XIX. sz. vége és a XX. sz. fordulója. - Ld: a humanizmus korszakaira: Köteterv „Humanisztikus tanulmányok” címen - két irat! - EKK Ms F 103/X/6 - Az európai eszmeáramlatok jelentéséhez közelebb visz, Prohászka Lajos: A mai élet erkölce - Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. é.n. - Repr.: Universum K. Szeged. - Jól használható a Magyar Pedagógiai Lexikon 1-2. k. - Szerk.: Kemény Ferenc - Révai Irodalmi Intézet, Bp. 1933-1936 - Prohászka Lajos segédszerkesztőként kapcsolódik a lexikon szerkesztési munkálataiba (ld. Kemény Ferenc 1932-ben írt bevezető sorait a lexikon 1. kötetében).

Még a francia forradalomban² ... egyetemes emberi elvekért lelkesedtek és tudvalevőleg Napóleon³ előtt is egy egyetemes Európa képe lebegett. Csak a romantikával kezdődik a nemzeti eszme korlátlan érvényesülése és lángját szította a Napóleon elleni reakció is. Ettől kezdve nincs többé egyetemes európai kultúra: a német-római császárság megszűnése⁴ ennek a ténynek mintegy külső kifejezése. Csak nemzeti kultúrák vannak, amelyek egymás mellett alakulnak ki éppen a XIX. század folyamán, abban az ütemben és mértékben, ahogy a népek nemzeti öntudatra ébrednek. Kétségtelenül a nemzeti eszme és abban az értelemben, hogy egész Európán végigvonul, egyetemes eszme, akárcsak a felvilágosodás volt, vagy a humanizmus, azonban figyelemreméltó, hogy éppen a nemzeti különbség tudatából táplálkozik. Innen van, hogy a népek és nemzetek egymással versengve igyekeznek kifejleszteni saját individualitásukat és mindenestre innen, ebből a különbségből és versengésből érthető első sorban a XIX. század szellemének frissessége, ... nagy gazdagsága. S a sajátos nemzeti egyéniség érvényesítésének, a nemzetek egymásközi versengésének nem utolsó eszköze éppen a műveltség és ennek szervezett intézménye: az iskola.

Van azonban a XIX. [század] szellemi gazdagságának még egy másik oka is. A század ugyanis nemcsak a nemzeti eszme uralkodásának korszaka, hanem egyúttal a szociális eszmé Ennek előzményei ... az újkor elejéig követhetők vissza, de inkább csak utópiákban vagy legfeljebb [ilyen] jellegű megmozdulásokban nyilvánult meg, a társadalmi keretek általában a régi kötött rendi keretek maradtak. A változás azonban belülről és lassan ért: tudjuk, hogy már a XVII. század végétől a polgárság szívósan előretört, mígnem a francia forradalomban az élre nyomul. A XIX. század folyamán mindenütt a polgárság vezet hatalomban, gazdagságban, műveltségben. A nemzeti eszmének ... épp a polgárság a legfőbb hordozója. Úgy ... szoktuk nevezni a XIX. századot: ez a polgári század. Persze, hogy mit jelent ez a fogalom: „polgárság” nagyon nehéz volna pontosan megállapítani. (A modern erkölcsről szólván kimutattam, hogy mennyire szétfolyó alakzat a polgárság.⁵) De tudjuk: a nemzeti eszmét is igen nehéz meghatározni, ezért az imént szólva róla óvatosan el is kerültem, hogy ezt a nehéz kérdést ide hozzam, mivel ez messze vezetne. A polgárságra nézve ... elégedjünk meg annak

² francia forradalom (1789-1799) - 1789. július 14. a polgári forradalom kitörése, a Bastille lerombolása; 1789. augusztus 26. az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata; 1789-1791 az alkotmányozó nemzetgyűlés ideje és az 1791-es alkotmány (szeptember 3); 1791. október 1. a Konvent megnyitása (törvényhozó gyűlés); 1792-1793 a girondista Konvent; 1793. június-1794. július a hegyparti Konvent; 1793. június 24. új alkotmány jóváhagyása; 1793. július-1794. július 28. a jakobinus diktatúra; 1795-1799 a direktórium (a konvent feloszlata után a legfőbb államhatalmat gyakorló testület) ideje; 1799. november 9. a három konzul hatalmának kezdete, és a forradalom vége.

³ Napóleon, Bonaparte (1769-1821) - francia hadvezér, 1799-től első konzul, 1804-1815-ig Franciaország császára. - A lipcsei csatában „Európa egyesített haderejétől,” az un. „népek csatájában” vereséget szenved (1813. október 16-19.), azt követően sikertelen és már védekező háborúja után 1814. április 6.-án először mond le. Száműzetéséből visszatérve, ismételt veresége következményeként (Watwerloo, 1815. június 18), véglegesen lemond (1815. június 22). - A győztes hatalmak, a bécsi kongresszuson (1814. október-1815. június), „rendezik” a Napóleon utáni Európa államainak politikai-területi viszonyait, mely rendezés meghatározóan jellemzi Európa politikai „térképét” az 1. világháborúig. (Ld: 93. és 110. jgy.)

⁴ német-római császárság megszűnése - 1806. augusztusában Napóleon tizenhat német államot egyesít a Rajnai Szövetségben, gyakorlatilag ekkor szűnik meg a Német-Római Birodalom. Jogi megszűnés: 1806. augusztus 14.-én II. Ferenc (1768-1835), 1792-től német-római császár (1792-1835.-ig I. Ferenc osztrák császár és magyar király) lemond a német-római császári címről. - Az 1866. július 3.-én az osztrákok fölötti königrátei, majd az 1870. szeptember 1-2.-én a franciák fölötti sedani porosz győzelem után, az egységes Németország, császárságként, Poroszország vezetésével, 1871. január 18.-n jön létre.

⁵ Prohászka Lajos: Az erkölcs - In: A mai világ képe I. k. - Szellemi élet - Szerk: Kornis Gyula - Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1938, 221-326. p. - Klny.: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1938, 105 p. Ld: még: Prohászka Lajos: A mai élet erkölce - Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. é.n. - Repr.: Universum K. Szeged, - kiemelten: II-III. fejezet, 26-104. p.

megállapításával, hogy ez a réteg épp azért mivel kevésbé kötött keretek közt élt, mint a hagyományos „rendek”, természetesen sokkal mozgékonyabb volt felfelé és lefelé egyaránt, mint amazok. Mozgékonyabb elsősorban kulturális tekintetben. A polgárság a XIX. században valóban a nagy társadalmi rezervoár [nagy tartály], amely magához gyűjt minden erőt, tehetséget, találékonyságot, élelmességet, akár honnan jön is s mindezt a maga hasznára kamatoztatja. Ha eszmeileg akarjuk kifejezni ezt a társadalmi gátlástól való mentességet, akkor tudjuk, a liberális-demokratikus jelzőkkel szoktuk ezt tenni. S ez a liberális-demokratikus vonás ... a század szellemi gazdagságának forrása. Különösen áll ez a művelődés terén. E tekintetben a polgári század átvette és folytatta a felvilágosodás elvi örökségét, amelyet maga a polgárság küzdött ki magának: a művelődés egyetemességének és szabadságának elvét. Hogy ez mit jelent, avégből elég, ha az általános népoktatásra vagy az egyetemen a kutatás szabadságára gondolunk: mindkettő a XIX. század sajátos terméke és kulturális teljesítményeinek legfontosabb feltétele.

Hiányos volna ez a rövid bevezető jellemzés a XIX. század uralkodó motívumairól, ha nem emlékeznénk meg még egy harmadik mozzanatról is: tudniillik a gazdasági helyzetről. Úgy szokták ebből a szempontból általában jelölni a XIX. századot: ez a fejlett kapitalizmus korszaka Ebből, hogy fejlett, természetesen itt is az következik, hogy fejlődési előzményei voltak. Mégpedig eléggé messzi múltba visszanyúlók, tudjuk, a korai kapitalizmus valahol a középkor végén, a XIII. században kezdődik helyenként (pl. Észak-...[Itáliában]). A XIX. század tehát itt ... egy hosszú fejlődési folyamat végén áll, betetőzi ezt. S ennek az évszázados fejlődésnek folyamán volt a kapitalista pénzgazdálkodásnak egy hatalmas fegyvertára: a modern természettudomány. A kapitalizmus támogatása nélkül nem fejlődhetett volna ki a természettudomány, s főleg nem hozhatta volna létre a technikát korábbi századokban is sejtett arányokban; a technikai kultúra felvirágzása nélkül pedig a kapitalista vállalkozás mindig csak úgyszólván gyerekcipőben maradt volna. De szövetkeztek egymással és ennek tulajdonítható, hogy a világ képe a század folyamán külsőleg és belsőleg egyaránt egészen megváltozott. Határtalan lehetőségek nyíltak meg a század emberének szeme előtt, ezektől valósággal megittasult s egyre jobban fokozta erejét a további invencióra [találékonyság, ötlet]. Nem voltak már titkok és rejtélyek: gazdaságilag-technikailag minden a világon megoldhatónak látszott. Maga az ember is: a közlekedés, a higiéné, az élet feltételeinek racionalizálása révén a század folyamán az emberiség létszáma megháromszorozódott (1800: 850 millió; a század végén 1800 millió). Mindezek ma már közhelyek, ezért nem ... terjeszkedem ki további részletekre. Egy dolgot azonban meg kell állapítanunk éppen pedagógiai viszonylatban: bármily gazdag volt ... a század az életnek és a kultúrának meliorizálásába [javítás], éppen ez a kapitalista-technikai célzata erősen utilitárius [hasznosság] jelleget ad minden szellemi megnyilvánulásnak. A művelődés önzetlenségének vonása, ha nem vész is ki egészen, de mindenesetre megfogyatkozik. A belső lelki kultúrát, amit a görögök teremtettek meg, amely a középkorban virágzott, s amelyet a humanizmus hirdetett: felváltja a külső sikerre, hatásra, hatalomra számító kultúra. Az iskola (s elsősorban a középfokú iskola) a század folyamán e technikai célzat és a nyomára termett ellenhatás sodrában fejlődik. Úgy szoktunk erről beszélni: a racionalizmus és humanizmus harca. Szakoktatás kifejlődése.

Nacionalizmus, polgári liberális demokrácia és kapitalisztikus-technikai kultúra: mindhárom mozzanat betetőzése, csúcspontja egy hosszú, évszázados fejlődési folyamatnak. A XIX. század tehát, ha ez alapmotívumai felől tekintjük: végkifejlés és lezárulás. Ebben a tekintetben Spengler⁶ bizonyos helyesen látott: a XIX. századdal befejeződik valami, s ami utána jön, merőben más és új. Ezt ma különösen érezzük. Épp ezért olyan gazdag és színes ez a

⁶ Oswald Spengler: Der Untergang des Abendlandes I-II. (1923) - Magyarul: A nyugati világ alkonya, I-II. k. - Európa K. Bp. 1994, 674+728 p.

század: ez a delelő, a végső, a teljes kiteljesedés korszaka. De épp ezért érezni már benne az alkony hangulatát is. Különösen a század végén fokozódik ez. De az egész századon végigvonnak a krízisek: lelkiek, politikaiak, társadalmiak, gazdaságiak. Ha a felszín alá tekintünk, csupa forrongást tapasztalunk. A nemzeti eszme mögött jól hallhatólag kiérezzük a nemzeti féltékenység és gyűlölködés hangját, amely 1914-ben és 1939-ben újra szörnyű háborút idézett elő. A polgári liberalizmus és demokrácia szép jelszavai mögött gubbaszt sötéten a kizsákmányolás és az osztályharc réme: a marxista-szocializmus - tudjuk -, úgy kíséri végig majdnem az egész századon a polgári demokráciát mint az árnyéka, hogy végül is felfalja. S a technikai-kapitalizmus, amely az egyéni invencióból élt, végül ... megfojtással fenyegette az egyént: a gépezet elhatalmasodott létrehozóján, az élet mechanizálódott és eltömegesedett.

A nevelésnek és a nevelési elméleteknek sorsát is a XIX. század folyamán ez a röviden jellemzett három motívum határozta meg. Ezért legcélszerűbbnek látszik, ha tárgyalásunkban keretül ehhez alkalmazkodunk. Természetesen inkább csak általánosságban. Mindhárom eszmének megvan ugyan -, hogy úgy mondjuk - a maga sajátos pedagógiai szerepe. A nevelési eszmének a romantika pedagógiája; a polgári demokráciának a liberális pedagógia; a kapitalisztikus-technikai eszmének pedig a pozitívizmus pedagógiája. Azonban ahogy ezek az eszmék csak az eszmék, nem egymás mellett érvényesülnek a század szellemi szövetében, hanem kapcsolódnak, úgy a pedagógiai rendszerek is. De ott ..., ahol ez a kapcsolat nincs meg, nem egymás után fellépő, hanem párhuzamosan futó jelenségekkel van dolgunk. S nem szabad felednünk azt sem, hogy fejlődési soruk nem kizárólagos: így pl. a század közepe táján Európa-szerte reakcionális, retrográd jelenségekkel találkozunk: a kormányok megijednek a forradalmaktól, abszolutizmust léptetnek életbe és patriarkális mederbe próbálják terelni a nevelést, aminő volt a XVIII. század elején, s ezeknek a törekvéseknek is megvannak a teoretikusaik.

Mindezeket tekintetbe véve alkalmasabbnak kínálkozik az a menet, amelyet eddigi történeti tárgyalásaimban ... mindig követtem, tudniillik a tárgyalás problémák és irányok szerint.⁷ A neohumanizmust, amely az egyéniesség és a műveltség sajátos értelmezése alapján jelent irányt (úgy jelölhetjük meg ennek a problémáját: a műveltség, mint életforma) - ezúttal nem tárgyalom részletesen, mivel ezzel az elmúlt szemeszterben foglalkoztam. Tudjuk, hogy az irány a XVIII. század közepén indul meg, a XIX. század elején W. v. Humboldtban⁸ éri tetőpontját és hatása a század egész folyamán végig nyúlik, bár egyre csökkenő mértékben. Erre alkalmas ki fogok terjeszkedni.

A másik problémája a kornak a közösség és a nevelés viszonyának kérdése. Ki fogunk indulni Pestalozzi⁹ tárgyalásából, akinek működése szintén jórészt még a XVIII. század végére esik, fejlődése csúcspontjára azonban a XIX. század második évtizedében ér el s hatása az egész XIX. századra kiárad. Hozzá csatlakozik a romantika pedagógiája: Fichte,¹⁰ Schleiermacher,¹¹ Fröbel,¹² nálunk Széchenyi,¹³ továbbá az állampedagógia nagyhatású képviselője: Hegel.¹⁴

⁷ Ld: Orosz Gábor: Prohászka Lajos egyetemi neveléstörténeti előadásai - In: A szellemtudomány pedagógia magyar recepciója - Szerk.: Németh András - Gondolat K. Bp. 2004, 114-116. p.

⁸ Wilhelm von Humboldt (1767-1835) - német filozófus, nyelvész, művelődéspolitikus, államférfi.

⁹ Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) - svájci (német) pedagógus. Prohászka Lajos - alább közölt - egyetemi előadásszövege az ő munkásságát mutatja be, elemzi.

¹⁰ Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) - klasszikus német filozófia képviselője. - Részletesebben ld: a 78. és a kapcsolt jgy.

¹¹ Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher (1768-1834) - német filozófus, teológus, pedagógus.

¹² Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1859) - német nevelő, óvodapedagógus (ld: 91. és 155. jgy.).

¹³ Széchenyi István, gróf (1791-1860) - magyar államférfi, politikus.

A II. fejezetben vizsgálni fogjuk a nevelés tényleges helyzetét a XIX. század első felében 1848-ig s hogy mennyiben állapítható meg rajta az új eszmék hatása.

Az iskola tényleges alakulásából érthető meg egy további fontos kérdése a század pedagógiai elmélkedésének: a tanterv kérdése. Ennek kapcsán szólunk majd Herbartról,¹⁵ másfelől a pozitívizmus pedagógiájáról (realizmus és humanizmus harca).

Az utolsó fejezetben tárgyalni fogom a század második felének iskolaszervezési kísérleteit és a harcot az iskola körül (differentiálás, kultúrharca) 1848-1890.

¹⁴ Georg Wilhelm Friderich Hegel (1770-1831) - a klasszikus német filozófia képviselője.

¹⁵ Johann Friedrich Herbart (1776-1841) - német filozófus, pszichológus, pedagógus (ld: 84; 108; 109. és 151. jgy.).

II.

Az első író [Pestalozzi],¹⁶ akiben ... [a közösség és nevelés] problematika - ha talán nem is teljes tudatossággal, hanem inkább csak sejtésszerűen - kiért. Inkább mélyszívű, mint mély szellemű ember volt, e tekintetben hasonló az általa oly mérhetetlenül tisztelt és egész gondolkodására oly elhatározó befolyást gyakorló Rousseau-hoz,¹⁷ bár kétségkívül hiányzott belőle Rousseau-nak retorikai fölénye. A mély szívű emberek azonban általában nem tudtak az élet gyakorlatában nagy sikerekkel dicsekedni. Pestalozzi élete is balsikerek és félbemaradások sorozata.

Az életrajzoknak általában nem vagyok barátja, legalább is egyetemi előadásokban nem. Igen érdekes olvasmányok ezek, a műre nézve fejtágító jelentőségük van, de mégis fontosabb a mű, az alkotás.

Csak hogy Pestalozzinál az embernek és a műnek elválasztása szinte lehetetlen. Nincs még egy pedagógus, akinek írásai és alkotásai oly nehezen volnának megérthetőek élete jelentős mozzanatainak ismerete nélkül.

1746-ban [január 12-én] született Zürichben,¹⁸ olasz eredetű (protestantizmusa miatt Svájcba került) családból. Apját korán elvesztette, édesanyja és annak hűséges cselédje („die Babeli”) nevelte és gondozta. A női környezetnek befolyása Pestalozzi egész lényén meglátszik.¹⁹ Monográfusai e tekintetben összehasonlításként mindig Locke-ra²⁰ szoktak hivatkozni. Miként Locke egész egyéniségén meglátszik, hogy egy gondos szerető anya áldásos befolyását soha sem érezte, úgy viszont Pestalozzi egész életén át nélkülözte azt a férfias energiát, amely rendszerint csak az apai vezetés mellett szokott kifejlődni. Lágy, határozatlan, álmodozásra hajló lélek volt, könnyen hajlítható, mint általában azok, akiket gyermekkorukban túlságosan kényeztettek. De ha hiányzott is belőle a férfias keménység viszont megvolt benne a legfőbb női ellenállóerő: a szívósság. Tele gyengédséggel, lelki finomsággal, érzelmességgel, kiszolgáltatva egy hosszú életen át az élet durva csapásainak és az emberi hitványságnak, soha sem

¹⁶ A „Pestalozzi” névforma a „Pestalozza” eredeti olasz névnek a többes számú alakja; Pestalozzi ifjúsága kezdetén különböző formákban írta nevét. - Ld: Pestalozzi válogatott művei - Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Zibolen Endre - I-II k. - Tankönyvkiadó, Bp. 1959, 446+482. p. = PVM 1959, I. k. 87. p. - Zibolen Endre jegyzete.

¹⁷ Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) - francia gondolkodó, filozófus, író.

¹⁸ Zürich: Svájc egyik jelentős városa, a Zürichi-tó mellett, a Limmat folyó partján (Limmat parti Athén); a középkortól kezdve gazdag kereskedőváros, kulturális központ; a Zwingli-féle reformáció központja; egyetemi város. - Pestalozzi szobra emlékeztet a város nagy szülöttjére. A Pestalozzianum gondozza hagyatékát, és a Pestalozzi-kutatások európai központja. Vö. a XVIII. századi Svájcra és Zürichről: PVM 1959, I. k. 9-17. p.; Zibolen Endre: Johann Heinrich Pestalozzi - Egyetemes neveléstörténet - Tankönyvkiadó, Bp. 1984, 166 p. = ZE 1984, 11-17. p.

¹⁹ Családja: őse Antonio Pestalozzi, olasz kereskedőcsalád tagja Chiavennából, 1567-ben telepedik le és nyer polgárjogot Zürichben. Apai nagyapja, Andreas teológiát tanul és lelkész Hönggben (Zürichtől északra, a városhoz közeli település), a gyerek Johann Heinrich sokat tartózkodik náuk. Édesapja, Johann Baptist Pestalozzi (1718-1751) seborvos; édesanyja, Susanna Hotz (1720-1796) wädenswili, richterswili (a Zürichi-tó nyugati partján, egymás melletti két település) neves, művelt orvoscsalád gyereke. Johann Baptist Pestalozzinak három gyermeke van. A testvérek közül Johann Heinrich a középső; bátyjának (Johann Baptist) 1780 után nyoma vész, húga (Anna Barbara - 1751-1832) egy lipcsei kereskedő felesége. - Barbara Schmid, „die Babeli” Buchs faluból (a St. Galleni kantonban, a svájci határon található település) származó egyszerű parasztlány. - Ld: PVM 1959, I. k. 9-18; II. k. 417-420. p.; és ZE 1984, 5-8. p.

²⁰ John Locke (1632-1704) - angol filozófus, orvos, nevelő.

tört meg, hanem végül mégis diadalmaskodott. Már egymagában ez is bámulandó vonás benne.

Zürich iskolái akkoriban igen jó karban voltak. Pestalozzi a Collegium Humanitatis hét évét kijárván, az intézet főiskolai tanfolyamaiba, a Collegium Carolinumba²¹ lépett be. Ennek három évfolyama volt: az első filológiai, a második filozófiai, a harmadik teológiai. Amikor Pestalozzi befejezte az első kettőt, soká ingadozott, hogy milyen tanulmányokat válasszon ennek utána. Gondolt arra, hogy teológus lesz és, hogy ügyvédi pályára lép. Egyikre sem tudta elhatározni magát s így tanulmányai megszakadtak anélkül, hogy a záróvizsgálatot letette volna.

A zürichi ifjúság ebben az időben a XVIII. század forradalmi eszméinek hatása alatt állt. Különösen Rousseau hatása volt erős. Ezeket az eszméket kivált Bodmer²² és Breitinger²³ professzorok közvetítették. Bodmer vezetése alatt a szabadelvű eszmékért lelkesedő társaság is alakult, a „Helvetische Gesellschaft” [Helvét Társaság]²⁴, amely tagjai közé számította Lavatert,²⁵ Füssit,²⁶ Bluntschlit,²⁷ akkoriban neves embereket. Általában Zürich ez időtájt nagyon élénk szellemi élet színhelye volt: gondoljunk Bodmerre, aki innen intézte támadásait Gottsched²⁸ és a lipcseiek ellen; gondoljunk Gessnerre²⁹ és ... [reménnyel teli terveire, tetteire], Lavaterre és más kutató férfiakra, akik itt megfordultak (köztük volt Klopstock³⁰ is). Mindez együttvéve szinte elragadta a fiatal Pestalozzit valamely nyárspolgáris, rendes tanulmányi menettől és hivatástól.

Hogy megértsük ennek a Helvetische Gesellschaft törekvéseit és Pestalozzinak később kibontakozó szociálpedagógiai munkásságát, ismernünk kell az akkori Svájcnak tényleges viszonyait, mert hiszen éppen ezek ellen foglaltak állást a Helvetische Gesellschaft tagjai.

Svájc közállapotai tudniillik ez időtájt még egészen elmaradottak, megcsontosodottak voltak. Egész Európában már bomladozó félben volt a régi rendi tagozódás s új társadalmi rend volt

²¹ Collegium Carolinum (1629-1833) - Zürich jogi vagy teológusi képzést adó felsőfokú, akadémiai iskolája. A filológia és filozófia alsóbb tagozatainak elvégzése után lehet teológiai vagy a jogi tanulmányokat elkezdni.

²² Johann Jakob Bodmer (1698-1783) - svájci (zürichi) irodalomkritikus, irodalomszervező, történelem professzor.

²³ Johann Jakob Breitinger (1701-1776) - svájci (zürichi) esztéta, irodalomkritikus, irodalomszervező, gimnáziumi, majd egyetemi tanár.

²⁴ A Helvetische Gesellschaft 1761-ben alakul. Tagjai a felvilágosodás szellemében törekednek a svájci közállapotok megváltoztatására. „Kora ifjúságomnak és oly sok nemes, hazaszeretettől áthatott férfiú egyidőben való munkásságának ez a korszaka, hazánk idősebb koromban tapasztalt állapotával összehasonlítva, olyan lángnak tűnik előttem, amely kihamvasításakor még egy vakító sugarat lövell ki, s azután örökre eltűnik.” (Ford.: Faragó László) - Pestalozzi jegyzete az Ein Blick auf meine Erziehungszwecke und Erziehungsversuche (Nevelési céljaim és nevelési kísérleteim) című művében - PVM 1959, II. k. 308. p. - Összejöveteleiket, felolvasásaikat és vitáikat a szücsceh székházában a Grewében tartják. Ezért Grewé-belieknek, Grewétársaságnak is nevezik a Helvetische Gesellschaft-ot. - Vö.: ZE 1984, 9. p.

²⁵ Johann Kaspar Lavater (1741-1801) - svájci (német) gondolkodó, író, költő, teológus, hitszónok.

²⁶ A XVIII. század második felében a zürichi társaságban két Füssli nevű fiatal él. Johann Kaspar Füssli (1743-1786) - Lavateren kívül Pestalozzi legjobb ifjúkori barátja, Johann Heinrich Füssli (1741-1825) - teológus - PVM 1959, II. k. 438-439. p.

²⁷ Hans Kaspar Bluntschli (1743-1767) - Pestalozzi és későbbi felesége, Anna Schulthess, közös barátja.

²⁸ Johann Christoph Gottsched (1700-1766) - német (lipcsei) irodalomkritikus, irodalomszervező.

²⁹ Heinrich Gessner (1768-1813) - zürichi „nemzeti könyvnyomtató,” könyvkereskedő Pestalozzi barátja. A Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? című művének leveleit hozzá írja.

³⁰ Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803) - német költő.

kialakulóban, amelynek jellemző vonásai: az alkotmányos élet; a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomnak széjjelválasztása; a községek önrendelkezése; a parasztság felszabadítása; ipari szabadság; a tulajdon biztosítása és a vele járó szabad rendelkezés; szerződések kötésének és végrehajtásának szabadsága; sajtószabadság; tanítás és lelkiismeret szabadsága; jogegyenlőség. Most mindez persze nem valósult meg, de mind nagyobb erőre kapott a megvalósulására irányuló mozgalom, mind többen sürgették a régi rend megkötöttségének megszüntetését. Ezzel szemben Svájc a teljes mozdulatlanság képét mutatta. Lehetetlen állapotok uralkodtak és megjavításukra, egyelőre, még kilátás sem nyílt. Az ország tulajdonképp félszáz szuverén államocskából álló tarka politikai konglomerátum volt minden egység nélkül, mert ezek a kis államok majdnem semmiféle kapcsolatban nem voltak egymással. Nem volt jogegység. Minden kanton féltékenyen őrizte parciális jogát. Voltak kantonok túlnyomó mértékben demokráciával, másrészt szélsőségesen arisztokratikus volt az alkotmány, sőt volt néhány monarchikusan berendezett kanton is. De az egyes kantonok határain belül is a lekülönbözőbb jogi viszonyok uralkodtak. Például éppen Pestalozzi szülőföldjén, Zürich kantonban 21-féle örökösödési jog-és eljárás volt gyakorlatban. Nem volt egységes a pénzmérték és a vám. Ha valaki az egyik kantonból a másikba ment, pénzt kellett váltania. A városokban a gazdag patrícius-osztály, a polgári plutokrácia minden jogot magának foglalt le: falusi embernek nem ... volt szabad városban állandóan letelepednie. A városok felvirágoztak, a falvak módfelett elszegényedtek, aminek részben az az oka is volt, hogy a gazdasági rend a teljes elmaradottság állapotában sínylődött. A gazdálkodás módja majdnem középkori. A talajművelés kezdetleges volt, s ennek következtében az állattenyésztés is pangásnak indult. Borzasztó méreteket öltött a koldulás és tolvajlás. A közigazgatás a lehető legrosszabb. A tisztviselők nagy részét meg lehetett vesztegetni. Az igazságszolgáltatás megbízhatatlan volt. A véleménynyilvánítás szabadsága, ha az uralmon lévőknek nem kedvezett, lehetetlené vált.³¹

Ezek voltak azok a bajok, melyek ellen a Helvetische Gesellschaft tagjai - egyelőre csak elméletben és maguk közt - küzdöttek.³² Hetenként egyszer gyűltek egybe s eszmét cseréltek, hogyan és miként lehetne a dolgokon változtatni. A svájci nép története, erkölcei, alkotmánya társadalmi állapota volt értekezéseik főtárgya és közben sorra kerültek a nevelés kérdései is. A 70-es évek elején gyors egymásutánban jelentek meg Rousseau művei, a *La Nouvelle Héloïse*,³³ a *Le Contract Social*,³⁴ az *Émile*,³⁵ s e művek forradalmi szelleme lázba hozta a társaság tagjait. Pestalozzi is lánggra lobbant: ennek emléke első írása 1765-ből, az *Agis*,³⁶ amely a Lindauer Journalban jelent meg s amelyben antik köntösbe öltöztetve modern tár-

³¹ Ld.: PVM 1959, I. k. 9-17. p; ZE 1984, 11-17. p. és vö.: 93. jgy. utalásait is.

³² A Helvetische Gesellschaft tevékenységéről részletesebben ld.: PVM 1959, I. k. 16-17. p; 426-429. p. és ZE 1984, 8-9; 14-17. p.

³³ J. J. Rousseau: Julie ou la Nouvelle Héloïse (1761) - Magyarul: J. J. Rousseau: Júlia, a második Heloise - Ford.: Mihálkovics Árpád - Ramazetter K., Pécs, 1882.

³⁴ J. J. Rousseau: Du Contrat social ou Principes du droit politique (1762) - Magyarul: J. J. Rousseau: A társadalmi szerződés, avagy A politikai jog elvei - Ford.: Mikó Imre - Téka sorozat - Kriterion, Bukarest - Kolozsvár, 2001, 230 p.

³⁵ J. J. Rousseau: Émile, ou de l'éducation (1762) - Magyarul: J. J. Rousseau: Emil vagy a nevelésről - Ford.: Győry János - Papyrus Book, Budapest, 1997, 388 p.

³⁶ Az Agis tanulmányban Pestalozzi, bevezetőül Démoszthenész egyik beszédét idézi: „Halljátok emberek, akik mindig azt tanítjátok, hogy a zsarnokokat nem megölni, hanem csak száműzni kell - halljátok és tanuljátok meg végre: csak a teljes kiirtásuk nyújthat a halandóknak biztosítékot, hogy többé nem fognak ártani.” - Közli Zibolen Endre - PVM 1959, 20. p; ugyanő 1984-ben már nem közli a fenti idézetet, s csak a jegyzetekben adja meg Pestalozzi Agis tanulmányának feltalálási helyét. - Pestalozzi: Sämtliche Werke. Kritische Ausgabe - Szerk.: Arthur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher - Berlin - Leipzig ill. Zürich, 1927-1996. = SW I. k. 1-21. p; ZE 1984, 9. p. 6. jgy.

sadalmi reformokról értekeznek. Ugyancsak ebben az évben jelenik meg a Helvetische Gesellschaft folyóiratában (Der Erinnerer) [Az emlékező] egy rövid cikke „Wünsche” (Óhajok) címen, amelyben egyebek közt az erkölcsi és értelmi nevelés terén uralkodó ferdeségek ellen száll síkra, nyilván Rousseau hatása alatt.³⁷ Mindez, ha nem is nyílt, de mindenesetre leplezett célzás a svájci állapotok tarthatatlanságára és csakhamar szemet is szűrt a túlzottan konzervatív kormányköröknek. Vizsgálat indult meg a Helvetische Gesellschaft tagjai ellen. Pestalozzi is gyanússá vált és 1767 végén börtönbe is került. Mivelhogy azonban nem tudtak semmit sem rábizonyítani néhány nap múlva szabadon bocsátották, de szigorúan megfigyelték és ezentúl állandóan megfigyelték.

Bebörtönzésével indul meg tehát az újkor legnagyobb pedagógusának nyilvános szereplése. Érthető, hogy kedvét veszítette a nyilvánosságtól és valami olyan foglalkozás után nézett, mely a szabad és független élet iránt való hajlandóságának leginkább megfelelt. Ez a vágya egybeesett a század megváltozott gazdasági törekvéseivel. Akkoriban ugyanis egész Nyugat-

³⁷ Pestalozzi, fia neveléséről feljegyzett naplójában írja a Rousseau-i pedagógiáról: „*Tegyük alkalmazhatóvá [Rousseau] alapelveinek bölcsességét. Tanító, légy meggyőződve a szabadság jó voltáról; ne hagyj, hogy hiúságod éretlen gyümölcsök hajtására ösztökéljen. ... ha szükségét látod annak, hogy engedelmességre szoktasd [a gyereket], akkor készülj fel rá teljes gondossággal, hogy őt erre a szabad nevelés esetén súlyos kötelességre ránevelj.*” (Ford.: Székely Károly) - PMV 1959, I. k. 78. p.; a naplóról részletesebben ld: alább Prohászka Lajos gondolatait és a jegyzeteket.

Zibolen Endre említi Pestalozzi tanulmányában: „... [Pestalozzi fiának nevelésében] Rousseau elveinek követésére törekedett. Pestalozzi később szemrehányást is tett magának ezért. Úgy vélte, éppen ennek a nevelési programnak a következményeképpen nem készült fel fia kellőképpen a hivatásbeli életre, és egészségi szempontból is rosszul fejlődött. ...” - ZE 1984, 18. p. - Zibolen Endre könyvében nem jelöli meg a Pestalozzi önkritikus véleményét megfogalmazó forrást.

Pestalozzi eltávolodik, és leválasztódik a fiatalkori pedagógiai elméletét és gyakorlatát meghatározó Rousseau-i pedagógiától, a felvilágosodás pedagógiai (!) eszmeköréről. - Az leválasztódás első jelei - megítélésünk szerint - már 1780-ban megfigyelhetők az Egy remete esti órája írásában, de 1789 után felerősödve észlelhetők, olvashatók az Igen vagy nem? illetve a Vizsgálódásaim a természet menetéről az emberi nem fejlődésében című művekben. - Pestalozzi kritikusan ír fiatalkori hitéről, eszméiről az 1807-ben megjelent Ein Blick auf meine Erziehungszwecke und Erziehungsversuche (Nevelési céljaim és nevelési kísérleteim) levelei első fejezetében - PVM 1959, II. k. 312. p. - (A mű megírásának körülményeiről és a magyar fordítás sajátosságairól 47. jgy.) - Később is szól ifjúkori eszméiről pl. az 1818. január 12.-i beszédében is. (ZSS 1880, III. k. 192. p.) A Rousseau-i kötődésről-leválasztódásról, az eltávolodási folyamat okára utaló bölcsen összegező - valószínű, már az 1808-1810-es években megfogalmazott ám élete végén sem módosított - sorok olvashatók a Hattyúdalban: „*Rousseau megjelenése kiváltképpen hozzájárult azoknak a tévelygéseknek az elmélyítéséhez, amelyekben ez idő tájt ifjúságunk javát a hazafias hűség és lendület ragadta, s melyek azután a nem sokára bekövetkező nagy, szenvedélyes világesemények következtében minálunk gyakran egyre nagyobb egyoldalúságba és zavarba csaptak át. Voltaire ... olyan szellemi irányzatot hívott életre, amely semmiképpen nem illett a mi régi szabású, birodalmi városok mintájára formálódott szülővárosunkhoz, s mely sem a meglévő régi jót megővni, sem valami megbízhatóan jobbat létrehozni nem volt alkalmas és megfelelő. Nálam is Rousseau fellépése volt tápláló forrása azoknak az ártalmas következményeknek, amelyeket a közelgő világfordulás úgyszólván hazám egész nemesebb érzésű ifjúságában kiváltott, s amelyek az ősi hazafias svájci szellem megújítására törő fennkölt szárnyalás ártatlanságára hatottak. Amikor „Emil”-je megjelent, lelkesen merültem el legnagyobb mértékben gyakorlatlan, ábrándos szellemmel ebben a hasonlóképpen a legnagyobb mértékben gyakorlatlan, ábrándos könyvben. Egybevettem a nevelést, amely gyermekszobám szögletében, de az általam látogatott iskolában is részemül jutott, azzal, amelyet Rousseau az ő Emilje számára igényelt és követelt. A családi nevelést és a nyilvános nevelést szerte a világon és minden rendben egyaránt teljesen elnyomorodottnak találtam, s úgy tűnt nekem, hogy az valóságos állapotának nyomorúsága ellen Rousseau magasröptű eszméiben találhatna általános gyógyírt, és ott is kellene keresnie orvosságát.*

A szabadságnak Rousseau által újjólag ihletett, ideálisan megalapozott rendszere is fokozta törekvésemet, hogy valamilyen nagyobb, áldásosabb körben működhessen a nép javára. Gyerekes elgondolások, hogy mit kellene és mit lehetne ebben a tekintetben szülővárosomban tenni, arra késztettek, hogy ...” (Ford.: Prohászka Lajos) - PVM 1959, 428-429. p. - (A Hattyúdal megírásának és megjelentetésének idejéről ld: 140. jgy.)

Európa visszhangzott már a fiziokraták³⁸ jelszavaitól. Tanuk (Question Tableau Oeconomique) három alaptételbe foglalható:

- 1.) Csakis a földművelés gyarapíthatja a nemzeti jólétet, s ezért a mezőgazdaságnak van első-sorban joga az állami támogatásra.
- 2.) Ipar és kereskedelem nem hoznak létre az államra nézve jövedelmi fölösleget, ezért az állam szempontjából meddők.
- 3.) A pénznek mesterséges szaporítása (infláció) csakis a pénz elértéktelenedését idézi elő. Ezért az ilyen műveleteknek nincs közgazdasági haszna.

A fiziokratáknak e tanai a hatvan és hetvenes években már egész Svájcban is elterjedtek a gondolkodó emberek körében. Ebbe a mozgalomba ... belekapcsolódott Rousseau naturalizmusa.³⁹ Pestalozzi impulzív [lobbanékony, az első benyomás hatására cselekvő] lelke egyszerűen megérett a természethez való visszatérés közhangulatának, de a fiziokraták gazdasági törekvéseinek is. Menekülni akart a közviszonyok elől, amelynek a súlyát nagyon ... megérezte, másrészt közreműködni [kívánt] a nép jólétének emelésében. Ez indította arra az elhatározásra, hogy gazdálkodni fog. Persze nem értett semmit a gazdálkodáshoz, s azért hogy benne jártasságra tegyen szert egy barátjának, Tschiffelinek⁴⁰ messze földön híres mintagazdaságába ment 1767 szeptember-1768 májusáig. S itt - mint mondják - verseny kaszált, kapált, csépett, aratott a paraszttal. Ez az alig egy évi „paraszi tanulmány” azonban aligha juttatta őt alapos ismeretek birtokába, hiszen tudjuk, hogy a paraszti foglalkozás olyan, amibe bele kell növekedni, azt nem lehet máról- holnapra elsajátítani. De Pestalozzit siettetete terve megvalósításában nősülési szándéka is. Anna Schulthess [1738-1815] zürichi patrícius, egy gazdag bankár lánya volt a választottja, aki nála nyolc évvel volt idősebb. A vonzalom

³⁸ fiziokraták: a fiziokratizmus képviselői. A fiziokratizmus a XVIII. század második felében napvilágot látott társadalom-gazdaságtani rendszer. Elvei: a gazdasági életben is természettörvények uralkodnak; ezeknek működését nem szabad akadályozni, különösen az államnak kell minden beavatkozástól tartózkodnia. A teljes egyéni szabadságot hirdeti a gazdaságban. - A nemzeti gazdaság egyedüli forrása a föld, amiért is csak az ennek értékesítésével foglalkozókat tekinti termékeny osztálynak. A föld az egyedüli értéktermelő. - Követeli a jobbgazságot eltörlését; az ipar érdekében a céhek eltörlését és az iparszabadságot; a kereskedelem érdekében a kereskedelmi szabadságot. - Képviselői között van: Turgot, Mirabeau stb. Iselin is fiziokrata elveket vall.

³⁹ naturalizmus: gondolkodói, filozófiai irányzat, amely a természetnek, a természeti adottságoknak kizárólagos jelentőséget, vagy legalább is elsődlegességet tulajdonít a szellemmel, a szellemi folyamatokkal szemben. A lét tudományos magyarázatában, erkölcsben, a történeti élet felfogásában vagy a művészetben, beszélünk metafizikai, etikai történelmi vagy művészeti naturalizmusról. A XVI. századtól kezdve látszólagos következetességgel, de valójában a legkevésbé összeférhető elemekből összefogva az ún. természettudományok tana: természetes vallás, természetjog, természetes erkölcs és természetes államelmélet alakul ki. Elemzésük három fogalom: a természet, az ész és a szabadság azonosításán épül fel. A pedagógiai naturalizmus elmélete is ennek a gondolatáramlatnak a sodrában lép fel s így kialakulása tulajdonképpen a pedagógiai szubjektivizmus, racionalizmus és liberalizmus térfoglalásával esik egybe.

„A pedagógiai naturalizmusra jellemzői: 1.) mindenkor tudatos reakció a nevelés hagyományos módja ellen ... 2.) ... a nevelés célkitűzésében a vitális (biológiai) értékek uralkodnak ... 3.) ... nagy [a] jelentősége ... a testi nevelésnek ... 4.) ... célkitűzéséből folyik a negatív nevelés elve ... 5.) ... a valóságra, a tényekre akar építeni a nevelésben ...” - Magyar Paedagogiai Lexikon I-II. k. Szerk.: Kemény Ferenc - Révai Irodalmi Intézet, Bp. 1933-1936, II. k. 344-349. p. - A „naturalizmus” szócikket Prohászka Lajos írja - A prohászka-fogalom jelentéséhez vö.: Az európai középkor, reneszánsz és a 16. század neveléstörténete - Prohászka Lajos neveléstörténeti előadásai II. Szerk.: Orosz Gábor - Kossuth Egyetemi K. Debrecen, 2004, 207-218. p. és Prohászka Lajos: A pedagógiai naturalizmus című egyetemi pályatételre készült dolgozatát és a hasonló címmel, 1920-ban megvédett doktori értekezését - Egyetemi Könyvtár és Kézirattár = EKK Ms F 103/II/2; 3.

⁴⁰ Johann Rudolf Tschiffeli (1716-1780) - Pestalozzi barátja. 1759-ben, Bernben megalapítja a Közgazdasági Társaságot, országos hírű mezőgazdasági szakember. Pestalozzi, hogy megismerkedjék és elsajátítsa a hatékony mezőgazdálkodást, Burgdorf (ld: 100. jgy.) közelében, Kirchbergben lévő mintagazdaságában tölt pár hónapot.

valószínűleg nagyon lelki volt, mert hiszen, akivel [Anna Schulthess] a Helvetische Gesellschaft körében ismerkedett meg ... szegény ember volt, amellett bizony eléggé rút is, csak nagy és fényes szeméből sugárzott ki szellemének gazdagsága és mélysége. A házasságot a lány szülei hevesen ellenezték is, de - ahogy a mese mondja - a jegyesek minden akadályt legyőztek s végül is egymáséi lettek.⁴¹ Mindenesetre Schulthess Anna Pestalozzi méltó hitvesének bizonyult, aki azokban a súlyos megpróbáltatásokban, amelyekbe Pestalozzit sorsa sodorta, nemcsak híven, hanem hőiesen kitartott mellette, megosztotta vele életének ... [minden] terhét és baját, sőt erősítette, bátorította. Rendkívüli nő volt minden tekintetben, aki hitt férje hitvitatásában akkor is, amikor őt mindenki elhagyta, és valósággal futóbolondnak tartották.

Kevés gyakorlati tudással, semmi pénzzel, de annál nagyobb reményekkel kezdte meg ilyenformán Pestalozzi ... gazdai működését. Kölcsönöket vett fel s ezen a pénzen (meg felesége hozományával) nagy kiterjedésű kopár földeket vett Svájc északi részén, nem messze a Habsburgok ősi várától.⁴² Itt házat épített, amelyet Neuhof-nak nevezett el s feleségével együtt gazdálkodni kezdett a földjén, amelynek jövedelmét, a megállapodás szerint, egy bankházzal kellett megosztania. Mindenki, aki Pestalozzit ismerte biztos volt benne, hogy ez a vállalkozása balul fog végződni: csak maga Pestalozzi hitt naivul a sikerben. A ... parlagföld ... [termővé tétele] aránytalanul sokba került; költséges befektetésekre volt szükség, amelyek adósságát folyton növelték és a ... [gazdasága] kezelésben semminemű tervszerűség nem tudott gyökeret verni. Pestalozzi maga csupa tűz, buzgóság és jóakarát, de csupa rendszertelenség és ügyetlenség. Teljesen híjával volt az üzleti szellemnek, egész nap tett-vett anélkül, hogy valami eredménye lett volna. Lépten-nyomon megcsalták, a termés rossz volt, úgy hogy ... [tönkretutása] elkerülhetetlen volt. 1769-ben házasodott, 1770-ben született egyetlen gyermeke (aki Rousseau iránt érzett tiszteletének kifejezéséül Jaquelinek keresztelt).⁴³ 1771 tavaszán költözött Neuhofba és 1772-ben az egyik vállalkozás, amelyhez annyi reményt fűzött, feloszlott. A teljes csődtől felesége rokonai mentették meg.

Ilyenformán megmaradt a háza és egy darab földje, amelye most egyedül, saját kockázatára kezdett művelni, de szintén sikertelenül. Egyik reménye a másik után megghiúsult. Ekkor merült fel benne az a terv, hogy szegény gyerekeknek iskolát állít fel Neuhofban. Hangsúlyozni kell: nem valami karitatív tevékenység lebegett a szeme előtt. Inkább arra akart

⁴¹ Vö.: megismerkedésük, házasság körülményeiről - PVM 1959, I. k. 21. p; ZE. 1984, 10. p. - Esküvőjük napja: 1769. szeptember 30.

⁴² Birr: falu, az 1770-1780-as években a Genf városához tartozik. A település Brugg, az Aare folyó parti város, szomszédságában található. Brugg közelében van a Königsfeld, ahol az 1308-ban, az ott meggyilkolt Habsburg Albrecht császár emlékére anyja illetve felesége Magyarországi Ágnes temetkezőhelyül kolostort alapít. Majd, a volt magyar királyné a kolostortól délebbre emelkedő Habsburg várából irányítja közel fél évszázadig a svájci, az osztrák területek és a Habsburg-család politikáját. - Neuhof, Brugg és Birr között épül (Birrfield).

⁴³ Hans Jakob Pestalozzi (1770-1801) - Pestalozzi egyetlen fia. Az apa fiának a keresztségében a „Jakob” nevet adja. Lehetséges azért, mert ez a név gyakori felesége családjában. Sógora, Hans Jakob Schulthess (1739-1806) 1774. február 6-12.-ig meglátogatja a Pestalozziékat Neuhofban. Pestalozzi a fiáról írt naplójában sógorát, ahogy fiát is, „Jacques”-nak (a fiút kicsinyítő képzővel „Jacqueli”-nek is) nevezi. Nincs pontos adatunk arra vonatkozóan - Prohászka Lajos sem közöl ilyen forrást -, hogy Pestalozzi fiának, a Rousseau iránti tiszteletből adja a „Jakob” (Jacques, Jacqueli) nevet. A tény csak az, hogy a „Jakob” helyett, annak francia változata olvasható a naplóban Pestalozzi sógora és fia megnevezésére egyaránt. - Pestalozzi névválasztási szándékát - tudunkkal - forrás nem rögzíti, a választásnál az apa Rousseau iránti rajongása és tisztelete inkább csak feltételezésnek, vagy legfeljebb „kettős választási szándék” érvényesülésének tűnik. E kettősből a „Rousseau iránti tiszteletet” emelik ki, és egymástól folyamatosan veszik át a Pestalozzi életét és pedagógiáját ismertető, elemző írások. - Zibolen Endre említi a kettős névválasztási szándékot 1959-es tanulmányában, de e „kettőség” tényét ő sem köti forráshoz. 1984-ben pedig - talán mert bizonytalannak, igazolatlanak tartja a feltevéseket - már nem is ír a névválasztásról. Ld: ehhez pl. - PVM 1959, I. k. 23. p; 69-71. p; ZE 1984; Fináczy Ernő: Az újkori neveléstörténete (1600-1800) - Vezérfonal egyetemi előadásokhoz - Bp. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927 = FE 1927, 239. p. és 240. p. 1. jgy.

vállalkozásával bizonyosságot szolgáltatni, hogy az ipari tevékenység, jelesül a szövőipari tevékenység belső, szerves kapcsolatba hozható a nevelés és művelődés tevékenységével. Egész kultúránk sorsa azon fordul meg, hogy sikerül-e emberiességre nevelni. Itt lép be - mint már utaltam rá - a humanitás gondolata Pestalozzi gondolkodásába. Emberképzés, humanitás. Csakhogy az különbözik épp az emberi helyzet szerint, amely egyéni (Individuallage). Nyilván azt akarja ezzel kifejezni, hogy nem lehet mindenkit egyformán nevelni: a szülők társadalmi állapota, vagyoni helyzete megköveteli a nevelés differenciálódását. De az emberséget a legalsóbb társadalmi helyzetben is ki kell fejleszteni, még pedig azzal, hogy munkára neveljük, azaz: képessé tesszük a gyereket arra, hogy abban a társas körben, abban a foglalkozási körben, amelyben élni fog, emberként helytálljon. Pestalozzi pedagógiájának alapelve jelentkezik ebben a felfogásban: a munkára nevelés (azaz: oktatás) a legjobb erkölcsi nevelés.

Azonban nemcsak alapelvével volt Pestalozzi már akkor tisztában; leveleiből, feljegyzéseiből⁴⁴ arról is tájékozva vagyunk ezt az erkölcsi munkanevelést részleteiben miként képzelte el. Alkalmasint a kisfiával (Jaqueline) való beható foglalkozás eszméltette rá ezekre a szempontokra s már ekkor ... [észlelhető nála azonosulás] a rousseau-i pedagógia elveivel. Ő is folyton a természetet és a természetességet hangoztatja. Így például beszél: „vom Wege der Natur” [a természet útjáról], „der Natur Heilige Ordnung” [a természet szent rendéről]; dicséri a természet oktató tevékenységét, amely közbeékelődő szavak, magyarázatok nélkül is célra vezet: „Im freien Hörsaal der Natur ... du aber schweigst!” [A természet szabad előadótermében ... te pedig hallgass!] Az oktatásnak tőle később oly sűrűn és nyomatékkal hangoztatott hézagtalansági elvével is ekkor találkozunk először.

„Ordnung, Genauigkeit, Vollendung, Vollkommenheit! ... Früh will ich seine Begriffe durch tägliche Tathandlungen in ihm bilden: forteilen, immer tun, immer entwickeln, aber immer zurücksehen, keinen Schritt weiter gehen, bis jede Lücke erfüllt ist.”

[Rend, pontosság, teljesség, tökéletesség! ... Korán akarom benne e fogalmakat naponkénti cselekedtetéssel kialakítani; továbbsietni, mindig cselekedni, mindig fejleszteni, de mindig visszatekinteni; egy lépést sem tovább, amíg minden hézag be nincs töltve.]⁴⁵

Különösen jellemző azonban, ahogyan a nevelésnek máig egyik legtöbbet vitatott problémáját, a szabadság és a megkötöttség viszonyát felfogja:

„Wo soll ich die Grenzen zwischen Freiheit und Gehorsam, dessen frühe Angewöhnung im societätischen Leben notwendig ist, finden. _ Gründe für Freiheit - Gründe für Gehorsam... wo liegt der Fehler? - Die Freiheit ist nicht einseitig. Freiheit ist ein Gut, und Gehorsam ist's ebenfalls. Wir müssen verbinden, was Rousseau verbunden hat ...“

[Hol találjam meg a határt a szabadság és a között az engedelmesség között, amelynek korai megszokása a társas életben szükséges? A szabadság javallja: ... - az engedelmesség javallja: ... Hol a hiba? Az igazság nem egyoldalú. A szabadság érték, az engedelmesség ugyancsak az is. Össze kell kapcsolnunk, amit Rousseau szétválasztott...]⁴⁶

⁴⁴ Hans Jakob Pestalozzi fejlődéséről fennmaradtak apjának 1774. január 27. és 1774. február 19. között készült feljegyzései. Valószínű, hogy a feljegyzések kezdő és befejező időpontjában is töredékírás. A napló 17 hosszabb-rövidebb bejegyzést tartalmaz. Ekkor Jacqueti 3 éves és 5 hónapos kisfiú. - Hans Jakob Pestalozzi életéről - PVM 1959, I. k. 23-24. p. és ZE 1984, 18. p. - Vö.: A fiúnak Rousseau pedagógiai elvei szerinti neveléséről 37; 43; 45-46. jgy.-et is.

⁴⁵ Pestalozzi naplója fiának neveléséről (1774) - SW I. k. 115-130. p. - Magyarul: PVM 1959, (Ford: Székely Károly) I. k. 65-80. p. - Az idézet: PVM 1959, I. k. 73-74. p.

⁴⁶ Székely Károly fordításában a „Gründe für Freiheit” ill. a „Gründe für Gehorsam” szöveg „A szabadság javallja:” „Az engedelmesség javallja:”. E szövegrészeket, oszlopos elrendezésben a szabadság ill. az engedelmesség kialakításának nevelési követelményei követik. - PVM 1959, I. k. 77-78. p. - Prohászka Lajos Pestalozzi előadásnak ezen szövegrészletét az 1934/35-ös tanév I. félévi, vagy az 1941/42-es tanév I. félévi előadá-

Mindezekkel az elvekkel, de egyszersmind szinte hihetetlen áldozatkészséggel felfegyverkezve nyitotta meg Pestalozzi 1774-ben ... neuhofi szegényiskoláját. De ez a vállalkozása is dugába dőlt. A környékből összegyűjtött gyerekekről, akiket valóban a nyomorból a pizsokból és a züllésből emelt ki, lepergett minden fáradozása: nem tudta fegyelmezni őket, rendre elszökdöstek tőle, ezért intézetét hat év emberfeletti erőfeszítés után, 1780-ban, be kellett csuknia. Ilyenformán az a terve is, hogy a szegény gyerekek munkájából befolyó jövedelemből az intézet önmagát tarttatja el, hiábavalónak bizonyult, sőt inkább maga Pestalozzi ráfizetett vállalkozására. Nemcsak teljesen elszegényedett, hanem erkölcsileg is egészen hitelét veszítette.⁴⁷ Zürichi rokonai és barátai tönkrement embernek, szájalomra-méltó rajongónak tartották.⁴⁸

saihoz írja, s nem fordítja le. Akkor még a naplóból nincs publikált magyar fordítás. Prohászka Lajos az idézett a napló-részletet valószínű Pestalozzi műveinek kritikai kiadása SW I. kötetében (ennek alapján készül később a magyar fordítás). Az előadásszöveg nem részletezi a szabadság ill. az engedelmség kialakításának nevelési követelményeit. - Vö.: ehhez a kérdéshez a 37; 43-45. jgy.-et is.

⁴⁷ Pestalozzi többször foglalkozik a neuhofi szegényiskolája nevelési céljaival, nevelési kísérletével. - Az alább idézett művet 1805-ben kezdi el írni, és valószínűleg 1806-ban már befejezi, először azonban 1807-ben jelenteti meg töredékesen.

„... Hamarosan meggyőződtem róla, hogy az emberi természetben már eleve elég erő és eszköz rejlik ahhoz, hogy kielégítő életet biztosítson magának, és hogy azokat az akadályokat, amelyek az emberi képességek és erők kibontakozását mint külső körülmények gátolják, le lehet győzni. Amint ez a meggyőződés kialakult bennem kötelességemnek tekintettem, hogy törekedjek ezeknek az akadályoknak leküzdésére, mint ahogy ezt a munkát a jószándékú embereknek komoly életfeladatuknak kell tekinteniük.

Minél súlyosabbak voltak a bajok, amelyek leküzdésére törekedtem, s minél élénkebben éreztem, hogy a népnek a bajok megszüntetésére alkalmas fizikai és szellemi erőit körülöttem mindenütt természetellenes gátak korlátozták, és szinte teljesen megbénították, tapasztalataim annál világosabbá tették számomra, hogy a koldusok segélyezésének kegyelemből és könyörületből fakadó eszközei, amelyekkel a bajokat le akarják küzdeni, nemcsak hogy nem segítettek, hanem lényegében csak tápot adtak a bajoknak, és fokozták azokat, továbbá, hogy a bajokon igazán csak egyetlen eszközzel lehet segíteni, ti. ki kell fejleszteni és életre kell kelteni minden emberben azt a már eleve benne rejlő képességet, hogy szükségleteit ki tudja elégíteni, továbbá, hogy feladatainak, kötelességeinek és helyzete körülményeinek kellőképpen meg tudjon felelni. Ezáltal képesíthetjük arra, hogy nyugodt viszonyok között és inségben is a maga erejéből segítsen magán. ...

Nem arra törekedtem, hogy bemutassak néhány példát a szegényekről gondoskodás helyesebb módszereire, hanem az volt a célom, hogy országunk legszegényebb polgárai számára is lehetővé tegyem, hogy testi, szellemi és erkölcsi adottságaikat önjelükéből és azoknak a viszonyoknak a révén, amelyekben részben személyes, részben családi, részben állampolgári életüket élik, feltétlenül kibontakoztathassák, és ezáltal nyugodt és békés életük alapjait megvethessék. ...

A képességek kibontakozásának azonban nemcsak szükségszerűnek, hanem humánusnak is kellett lennie ...”

Az írás első megjelenés az 1807-ben - mindjárt az elindulásakor elakadó - Journal für die Erziehung (H. Pestalozzi's Ansichten, Erfahrungen und Mittel zur Beförderung einer der Menschennatur angemessenen Erziehungsweise, Leipzig bei Heinrich Gärff) című folyóirat első füzeté. - Később, 1823-ban, a szöveg, az un. Cotta-féle kiadásba (PSB) már Ansichten und Erfahrungen, die Idee der Elementarbildung betreffend - Nézetek és tapasztalatok az elemi képzés eszméjéről - címmel kerül. Ez utóbbi címet választja fordításában, 1879-ben, Zsengeri Samu is. - Pestalozzi válogatott pedagógiai munkái I-IV. k. - Foritotta és magyarázatokkal ellátta Zsengeri Samu - a fordító saját kiadása, Bp. 1879-1880, 373+378+(227+ +128)+380 p. = ZSS 1979, II. k. 12-86. p. - Az 1959-es fordítás, melyből a fenti idézet való, egy 1873-as kiadású szöveg alapján készül, címe: Nevelési céljaim és nevelési kísérleteim (Ford.: Faragó László) - PVM 1959, 308-310. p.

A neuhofi szegényiskolájáról ld. még: PVM 1959, I. k. 24-26; 81-93; II. k. 62; 303-365; 431-439. p. és ZE 1984, 18-30. p.

⁴⁸ A neuhofi kudarcáról az élete végén kiadott Hattyúdálban írja:

„... Nem születtem mezőgazdának, és lehetetlen erre a pályára rosszabbul nevelni valakit, mint ahogy engem neveltek. Feleségem sem értett hozzá. De még ha értettünk volna is szegénységem megfosztott az eszközöktől: nemhogy gyökeres javításokra, hanem még a közönséges csekély jövedelem fenntartására sem telt. ...

Pestalozzi életének kétségkívül ez volt a legnehezebb időszaka. De még ebben a kétségbeejtő helyzetben sem csüggedt. Nem tudván gyakorlatilag megvalósítani eszméit, elhatározta, hogy irodalmilag fogja ezeket hirdetni. Ezt a tényt ma könnyű konstatálnunk: el kell képzelnünk azonban, hogy mily küzdelmet, önlegyőzést követelt ez a fordulat az irodalmi tevékenység felé annak a Pestalozzinak, aki egyáltalán nem elméleti embertípus, hanem inkább egész lelkével a gyakorlati szociális tevékenységen csüggött. Az írás, főleg az az írás, amely meggyőzni, eszméknek híveket tobozozni törekszik - tudjuk - rafinált művészet, amely örökös számítást, mérlegelést, latolgatást követel. Pestalozzinak ez egyáltalán nem volt ... testére szabva. Sőt bátran mondhatjuk, hogy ebben az értelemben egyáltalán nem tudott írni: írásai is olyanok, mint az élete, impulzivitása minduntalan áttöri a gondolkodás logikai fonalát, mondhatnánk érzelmekben gondolkodik és ír. Így volt ez kétségkívül Rousseau-ban is. Csakhogy Rousseau gondolkodásának érzelmi áradatát bámulatraméltó retorikai köntösbe tudta öltöztetni, Pestalozzi ellenben ennek egészen híjával volt. Innen van az, hogy írásai kifejezésükben dadogók és gondolatilag zavarosak. Itt is hiányzott valami belőle, éppúgy, mint a gyakorlati emberből és ezért nem tudott érvényesülni.

Pedig ezekben a magányos években, amelyek szegényiskolájának megbukása után következett, rengeteget írt. Sok olyat is, ami csak jóval később jelent meg. Összes munkáinak most folyamatban lévő I. kötetét⁴⁹ megtöltik ezekből az évekből való írások.

Mégis Pestalozzi rövidesen ismert nevű íróvá válik. Hírnevét *Die Abendstunde eines Einsiedlers* [Egy remete esti órája] című műve⁵⁰ alapítja meg, amely egy berni barátjának Isaak Iselinnek⁵¹ Ephemeriden [napló]⁵² című folyóiratában jelent meg 1780-ban. Ez egyike a Pestalozzira nézve legjellemzőbb munkának. Inkább költői ihletű mű, rendszerességet hiába keresnénk benne. Mégis ezt tekinthetjük szociálpedagógiája első kidolgozásának.

Pestalozzi hisz az emberségben, azaz hiszi, hogy azt, ami nemes az emberben, nem lehet belőle sohasem teljesen kiölni. A legnagyobb elesettség és nyomor közt sem szűnik meg a népművelés lehetősége, sőt éppen a kedvezőtlen külső körülmények válthatják ki néha a legnemesebb emberi törekvéseket. A nevelésnek egyik főfeladata, hogy a népet e nyomorából az igazi emberség felé vezesse, ami csak akkor történik meg, ha maga a nép fia gondolkodásában, érzésében és akarásában átalakul. Tehát nem anyagiakon, hanem a nép szellemi megújulásán múlik minden. A szociális kérdés elsősorban erkölcsi kérdés. Ennek a szellemi regenerációnak a legközelebbi életviszonyokból, a házból és a családból kell indítóerejét

Szerencsétlenségem közepette még nekem is sok barátom volt. Ámde majd mindannyijukban kialudt az irántam való bizalomnak még az utolsó szikrája is. Szerettek ugyan, de feladtak engem. Környezetemben mindenfelé elhangzott a szó, hogy elveszett ember vagyok, nem lehet segíteni rajtam. Ez annyira ment, hogy legjobb barátaim, elfogódottan ettől az ítéllettől és telve részvétellel, ha történetesen távolról megpillantottak valamelyik utcában, egy másikba húzódtak vissza, nehogy szóba kelljen elegyedniük olyan emberrel, akin semmiképpen sem lehet segíteni, mert ez nekik csak fájdalmat okoz, nekem pedig semmit nem használ. ...” (Ford.: Prohászka Lajos) - PVM 1959, II. k. 438. és 446. p.

⁴⁹ Prohászka Lajos Pestalozzi összes műveinek kritikai kiadására (SW) utal.

⁵⁰ *Die Abendstunde eines Einsiedlers* művét, belsőleg összefüggő aforizmák sorát, 1797-1780 telén írja. 1780. májusában jelenik meg az Ephemeriden der Menschheit, oder Bibliothek der Sittenlehre, der Politik und Gesetzgebung 1. kötet 5. darabjaként - SW I. k. 265-208. p. - Magyarul: Egy remete esti órája (Ford.: Prohászka Lajos) - PVM 1959, I. k. 95-112. p. - a műről: PVM 1959, I. k. 27-29. p; ZE 1984, 47-52. p. - Előbb, 1879-ben Zsengeri Samu is lefordítja, közli - ZSS 1879, I. k. 20-43. p.

⁵¹ Isaak Iselin (1728-1782) - baseli tanácsjegyző, az Ephemeriden kiadója, fiziokrata.

⁵² Ephemeriden der Menschheit, oder Bibliothek der Sittenlehre, der Politik und Gesetzgebung: folyóirat, amit Isaak Iselin 1776-1782 között ad ki. Embertársainak javát kívánja előmozdítani, különös figyelmet fordít a népoktatás javítására. A filantrópizmus nevelői - különösen Basedow- is figyelemmel kísérik. - Iselin halála után Becker folytatja a lap szerkesztését, kiadását.

merítenie. A családnak analogonja [megfelelő] a polgári község, sőt az isteni közösség is, amelyet a gyerekek és szülők viszony fog ...[megértetni, felvilágosítani]. Az élet legegyszerűbb alapformája a család, ... [csírájában] magában foglalja az összes magasabbrendű ... [életformát]. Ezért minden polgári hivatásra nevelést alá kell rendelni a családban gyökerező és a családból kiinduló általános embernevelésnek (Berufsbildung - Menschenbildung).⁵³

„Daher beruht alle Menschenweisheit auf der Kraft eines guten, der Wahrheit folgsamen Herzens und aller Menschensegen auf diesem Sinn der Einfalt und Unschuld ... Allgemeine Emporbildung dieser inneren Kräfte der Menschennatur zu reiner Menschenweisheit ist allgemeiner Zweck der Bildung auch der niedersten Menschen. Übung, Anwendung und Gebrauch seiner Kraft und seiner Weisheit in den besonderen Lagen und Umständen der Menschheit ist Berufs- und Standesbildung. Diese muss immer dem allgemeinen Zweck der Menschenbildung untergeordnet sein.”

[Ezért minden emberi bölcsesség egy jó és az igazsághoz hű szív erején és minden emberi áldás ennek az egyszerűségnek és ártatlanságnak értelmén alapszik. Az emberi természet e belső erőnek kifejlesztése emberi tiszta bölcsességgé: a képzés általános célja, még a legalsóbbrendű emberek körében is. Az ember erejének és bölcsességének gyakorlata, alkalmazása és felhasználása az emberiség különleges helyzeteiben és viszonyaiban: ez a hivatásszerű képzés. Ennek azonban mindenkor alárendelve kell lennie az emberképzés általános céljának.]⁵⁴

„Der Mensch arbeitet in seinem Beruf, und trägt die Last der bürgerlichen Verfassung, damit er den reinen Segen seines häuslichen Glücks in Ruhe genießen möge. - Daher muss die Bildung des Menschen für seine Berufs- und Standeslage dem Endzweck der Genießungen reiner häuslicher Glückseligkeit untergeordnet werden. - Daher bist du, Vaterhaus, Grundlage aller reinen Naturbildung der Menschheit. Vaterhaus, du Schule der Sitten und des Staates. Erst bist du, Kind, Mensch, hernach Lehrling deines Berufs! ... - Wer von dieser Ordnung der Natur abgeht, und Standes-, Berufs-, Herrschafts- und Dienstbarkeitsbildung unnatürlich vordrängt, der lenkt die Menschheit ab vom Genuss der natürlichsten Segnungen auf klippenvolle Meere.”

[Az ember azért dolgozik hivatásában, és azért hordozza a polgári alkotmány terhét, hogy házi boldogságának tiszta áldását nyugalomban élvezhesse. - Ezért van szükség arra, hogy az embernek hivatásszerű kiképzése alá legyen rendelve tiszta házi boldogságában rejlő érzületeinek. - Ezért te, apai ház az emberiség tiszta természetes kiképzésének alapja vagy. Apai ház, te iskolája az erkölcsöknek és az államnak. Először vagy gyerek, ember, azután hivatásodnak tanítványa. - Aki a természetnek e rendjétől letér és a hivatásszerű, - a polgárra, az országra - és szolgálattételre képzést természetellenesen előtérbe tolja, az eltéríti az emberiségét a legtermészetesebb áldástól a szirtekkel teli tengerekre. Az ember azért munkálkodik hivatásában, s azért viseli a polgári alkotmány terhét, hogy házi boldogságának tiszta áldását nyugton élvezhesse.]⁵⁵

⁵³ Pestalozzi e gondolatsorának első részét idézzük a 47. jgy.-ben.

⁵⁴ Az Abendstunde előadásszövegnél - repülőlapon - olvasható fordítás különbözik a PVM 1959-es kiadási szövegtől. - Az 1959-es kiadású Prohászka Lajos fordítás: „Ezért minden emberi bölcsesség egy jó és az igazsághoz hű szív erején és minden emberi áldás ennek az egyszerűségnek és ártatlanságnak értelmén alapszik. Az emberi természet e belső erőnek kifejlesztése emberi tiszta bölcsességgé: a képzés általános célja, még a legalsóbbrendű emberek körében is. Az ember erejének és bölcsességének gyakorlata, alkalmazása és felhasználása az emberiség különleges helyzeteiben és viszonyaiban: ez a hivatásszerű képzés. Ennek azonban mindenkor alárendelve kell lennie az emberképzés általános céljának.” - PVM 1959, I. k. 101. p.

⁵⁵ Az Abendstunde előadásszövegnél - repülőlapon - olvasható fordítás különbözik a PVM 1959-es kiadási szövegtől. Az 1959-es kiadású Prohászka Lajos fordítás: „Az ember azért munkálkodik hivatásában, s azért

Vegyük még kissé szemügyre az általános és a szakképzésnek azt a viszonyát, amelyekre a bemutatott idézetek vonatkoznak. A nevelés általános célja Pestalozzi szerint csakugyan a humanitás, a „Menschlichkeit”! Az iskolák legyenek „Menschenschulen, nicht Buchstaben, Schreib-, Heidelbergerschulen”. [emberiskolák, nem betű-, nem író-, nem heidelbergi iskolák⁵⁶] Ezt az emberiséget az emberi alaperők: a szellemi erő, a kezűgyesség és a kedély (Geisteskraft, Kunstkraft, Herzens Kraft) egyensúlya adja meg. (Megjegyzendő: a kifejezések is megértetik, miért oly modern ma Pestalozzi. Nem beszél lelki „tehetségekről”, mint a korabeliek, hanem lelki erőkről. Pestalozzi pszichológiája valóban sok tekintetben rokon a struktúrpszichológia felfogásával.) Igazi ember eszerint az, akinek helyén van az esze, a szíve, az akarata: Kopf, Herz, Hand. - Ezt az emberséget azonban Pestalozzi korántsem elvont eszménynek tekinti, hanem úgy, hogy az egyetemes emberi a szülők állapota és viszonyai szerint differenciálódik, módosul. Ez az éppen amit Pestalozzi a gyermek egyéni helyzetének (Individuallage) nevez. Ennél fogva a nevelésnek kettős feladata van ...:

- 1.) a növendéket emberségre nevelni;
- 2.) lehetőleg mielőbb egyéni helyzetébe belenevelni.

Az előbbi az általános, az utóbbi a hivatásszerű nevelés. Emezt, pedig alá kell rendelni annak. A „Menschenschule” eszerint nem jelenti azt az egyetemes, demokratikus népiskolát, amelyet a XIX. század igyekezett megvalósítani. Amit Pestalozzi akart, az a mindenkinek a számára való műveltség, de kinek-kinek társadalmi helyzete szerint. A nép e szellemi megújításának főeszköze - s ez az *Abendstunde* másik nagyjelentőségű gondolata a kézimunka. Nem oly értelemben, hogy pusztán kenyérkeresetnek tekintsük, hanem hogy a munka is a gyermek általános nevelésének legyen alárendelve. A munka még abban az esetben is, ha az anyagi boldogság eszköze, legyen erkölcsösítő hatású. Ez az erkölcsösítő munka lebeg Pestalozzi szeme előtt, amidőn hirdeti, hogy a népnek munkával kell magát felemelnie az emberi méltóság magaslatára. Ne más emelje fel. Nem az a legfontosabb, hogy a nép számára jóléti intézményeket alkossunk, hanem hogy a népet emeljük, vagyis elérjük azt, hogy belássa: magának kell önmagán segítenie!

viseli a polgári alkotmány terhét, hogy házi boldogságának tiszta áldását nyugton élvezhesse. - Az embernek hivatásbeli és rendi kiképzését tehát a tiszta házi boldogság nyújtotta örömnak mint végcélnek kell alárendelni. - Ezért vagy te, atyai ház, alapja az emberiség tiszta természeti képzésének. - Szülői ház, te, iskolája az erkölcsnek és az államnak. - Előbb gyermek vagy, ember, csak utóbb hivatásodnak tanulója. ... Aki a természetnek ettől a rendjétől letér, és a társadalmi állásra, hivatásra, uralkodásra és szolgálatra való nevelést természetellenesen eltérbe tolja, az az emberiséget az élet természetes áldásainak élvezetétől szírtes tengerre tereli.” - PVM 1959, I. k. 102-103. p.

A fordítás körülményeihez: Prohászka Lajos 1956. október 25.-i balesete után tíz hétig kórházban fekszik. Mégis, 1957 január 29.-én beválasztják az MTA megalakuló Pedagógiai Bizottságba. A PVM kötetek írásainak fordítási munkái valószínű már 1957-ben megkezdődnek. A kéziratok 1959. januárjában kerülnek nyomdába és a nyomdai munka 1959. szeptemberében készül el. - Az 1956-os balesetben Prohászka Lajos fején sérül meg, nehezen dogozik a fordításokon. A szakkifejezéseket tartalmazó szövegek fordításánál Faragó László és Zibolen Endre segít neki. Az Egy remete esti órája ilyen szöveg. (Zibolen Endre szóbeli közlése) - Az EKK-ban található tintával, egyenletesen írt fordításkéziratban Prohászka Lajostól és egy másik személytől származó ceruzás bejegyzések, korrekciók találhatók. Ilyen bejegyzésekkel nem találkozunk a Lénárd és Gertrúd 1. részének és a 3. rész részletének forráskéziratában. - A fordításkéziratoknál és a nyomtatásban megjelent szövegeknél, az esetleges taralmi különbségek feltárását - az egyetemi előadásszövegben olvasható részek kivételével - nem tesszük meg. - EKK Ms F 103/IV/3a; d.

⁵⁶ heidelbergi iskola: olyan elemi fokú református iskola, amelyben az 1563-ban Heidelbergben megjelent katekizmust (Katechismus oder kurzer Unterricht christlicher Lehre) tanítják, s az a legfontosabb tananyag, annak elsajátítása az iskola fő (egyetlen) feladata. - Vö.: Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? 1. levél - PVM 1959, II. k. 71. p.

Általában minden emberi műveltség alapja Pestalozzi szerint a munkára való nevelés és a munkában való kiképzés, mivel a munka az a tevékenység, amely közvetlenül hat a fejre, a szívre, a kézre. A munka neveljen és ne a könyv és a szó. Azért van oly sok tökfilkó a világon, mert a gyermekek fejét könyvtudással töltik meg ahelyett hogy munkára fognák.

Mindezeket a gondolatokat Pestalozzi csak későbbi műveibe érlelte ki pedagógiai világnézeté, itt, az *Abendstunde*-ban inkább csak töredékesen, aforizmákban vetette oda ... [azokat]. Érezhette maga is, hogy ezzel hatásuk csak szűk körre terjed. Ha szélesebb körre is hatni akart, főleg pedig ha azt akarta, hogy éppen a segítségre rászoruló nép maga is megértse, az általános eszméket szemléletes példákon, az élet konkrét helyzeteiben kellett bemutatnia.

Így született meg a *Lienhard und Gertrud* [*Lénárd és Gertrúd*].⁵⁷ 1781-ben jelent meg és vele Pestalozzi egyszerre híres emberré lett. ... Itt egyszeriben megtalálta azt a műfajt és kifejezési módot, amely egész testére-lelkére volt szabva. Mindenfelé szinte túláradó magasztalással illették a könyvet - ... köztük oly kiváló szellem is, mint Herder⁵⁸ -, s ez a magasztalás azóta máig tart. Csak Goethe⁵⁹ nem osztozott az általános elismerésben, őt a *Lénárd és Gertrúd* egészében hidegen hagyta, mint ahogy később sem igen rokonszenvezett Pestalozzival. Ennek okát nem igen lehet annak tulajdonítani, hogy nem tanulmányozta volna Pestalozzi műveit. Inkább az az oka, hogy a humanista Goethe, aki mindenütt, életében és költészetében egyaránt, a szubjektivitás megkötésére, ... [objektívalásra] törekedett, idegenkedett attól az érzelmi túláradástól, amely éppen Pestalozzit jellemezte. (Erről egy érdekes és olvasásra érdemes könyv jelent meg - ... Muthesius⁶⁰ kimutatja, hogy Goethe sohasem látta Pestalozzit, művei közül ... csak a *Lienhard und Gertrud*-ot olvasta.)

⁵⁷ Lienhard und Gertrud. Ein Buch für das Volk - Berlin und Leipzig, bei George Jakob Decker, 1781 - SW II. k. 1-221 p. - Magyarul: Lénárd és Gertrúd. Könyv a nép számára - (Ford.: Prohászka Lajos) - PVM 1959, I. k. 113-298. p. - A fordítási kézirat: EKK Ms F 103/V/3 1- 246. p. A 246. p.-n Prohászka Lajos bejegyzése, a fordítás befejezésének megjelölése: „1958. húsvét hetében, IV. 2.” - A fordításkéziratban ceruzával csak Prohászka Lajostól található kevés bejegyzés. A könyvben olvasható Pestalozzi-megjegyzéseket, lábjegyzeteket is Prohászka Lajos fordítja.

„A Lénárd és Gertrúd története lényegében Pestalozzi története. Életének három fontos állomásához kapcsolódik három egymást követő változata. A neuhoft kísérlet összeomlása után, legelső nagyobb irodalmi vállalkozásaként indult meg az első. A francia forradalom viharos éveinek, egyúttal a svájci feudális rend válsága véső kiéleződésének gondolati tükröződését adja, bizonyos mértékig éppen a feudális társadalmi berendezkedés 'megjobbított' formájában való fenntartására irányuló kísérlet a második kiadás. Végül Pestalozzi élete alkonyán eszmévilágának páratlan szintézise kívánt lenni a harmadik.” - írja Zibolen Endre. - ZE 1984, 43. p. - Pestalozzi „élete legjobb alkotásának tartotta ezt a regényt, és - tudjuk - valóban ezzel aratta élete legnagyobb irodalmi sikerét.” - ZE 1984, 45. p. - „Szellemi hagyatékának kutatói már régen felfigyeltek rá, hogy Pestalozzi, műveinek 1819-ben megindult Cotta-féle gyűjteményes kiadásában - Pestalozzi's sämtliche Schriften Buchhandlung I-XV. k.- Stuttgart-Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1819-1826 = PSB 1819, I. k. - a Lénárd és Gertrúd előtt megjelent írásaiból semmit sem vett fel. Élete alkonyán az ő szemében tehát mintegy ezzel a regénnyel kezdődik írói pályafutása.” - ZE 1984, 31. p. - Zibolen Endre az 1984-es Pestalozzi monográfiájában is a neuhoft kísérlet ismertetése után a Lénárd és Gertrúddal folytatja Pestalozzi életének és pedagógiájának elemző tárgyalását, s csak ezt követi az *Abendstunde* bemutatása, elemzése. - ZE 1984, 31-46. p.- Részletesen ismerteti a Lénárd és Gertrúd egyes részei (könyvei) cselekményét is. - ZE 1984, 32-35. p. - A műről még: PVM 1959, I. k. 29-33. p; ZSS 1880, IV. k. III-VIII; 359-361. p.

⁵⁸ Johann Gottfried Herder (1744-1803) - német író gondolkodó, irodalom- és művelődéstörténész.

⁵⁹ Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) - német költő, drámaíró, író. - Goethe, 1817-ben, amikor nevelőintézetet keres a weimari herceg fiának, megismerkedik Fellenberg hofwyli mintagazdaságával és nevelőintézetével (ld: 117. jgy.), valóban akkor, közvetetten, Fellenbergen keresztül, ismeri meg Pestalozzi nevelési elveit, intézete szervezési, működtetési sajátosságait. A Wilhelm Meister vándorévei regényében (ld: 139. jgy.), Wilhelm Meister fiának nevelőintézete hasonlít Pestalozzi intézeteihez. - Dénes Magda: A neohumanizmus és a német idealizmus pedagógiája - Tankönyvkiadó, Bp. 1971, 62-68. p.

⁶⁰ Muthesius: Goethe und Pestalozzi - Leipzig, 1908.

A *Lénárd és Gertrúd* - népkönyv, népregény. Problémája ez: miként nevelhető egy züllött körülmények közé került falu. Pedagógiai regény ez is, miként Rousseau *Emilje*; a különbség az, hogy az *Emil* a helyesnek vélt egyéni nevelésnek a képét mutatja be egy teljesen züllött társadalmi környezetben -, Pestalozzi *Lienhard und Gertrud*-ja ellenben egy egész ... [közösséget], egy faluét. De hasonló a módszer és a keret: Rousseau is, Pestalozzi is egy legegyszerűbb, viszonylag lezárt nevelési objektumot választanak. Egy svájci falu - Bonnal - éppoly izolált jelenség, akárcsak Rousseau *Emilje*. Ezen az izolált objektumon mutatja be Pestalozzi - számos erkölcsi állapot- és lélekrajz formájában - azt a mélyreható megrázkódást, amelyet a tiszta mezőgazdálkodásról a házi iparra való átmenet idézett elő. Számos egyéni sorson ábrázolja a regény, hogy az addigi egészen szokatlan pénztulajdon a parasztságot egészen új erkölcsi feladatok elé állítja, melyekre senki sincs felkészülve. Az industrializálódás a régi morál fellazulásával jár. S ezt a régi morált menti a *Lienhard und Gertrud*-ban az anya, mint a család középpontja. Ezért jogosan nevezhetjük Pestalozzinak ezt a regényét az anya apoteózisának a pedagógiai irodalomban. Az anya nemcsak a legtermészetesebb nevelő, hanem a legjobb nevelő is: tőle kell mintát venni minden nevelésnek.⁶¹

Már a *Lienhard und Gertrud*-ból, különösen annak II. III. és IV. részéből⁶² kiütközik az épületes célzat [alapszándék], kétségkívül a mű közvetlenségének rovására. Még jobban

⁶¹ „A gyermek már rég óta hisz és szeret, mielőtt gondolkozna vagy munkálkodna. Hisz és szeret - bár egyoldalúan, de egyoldalúságában mégis erejének teljességével; hisz és szeret, még mielőtt gondolkozó és alkotó erejének első jelei megmutatkoznának. Anyja iránti hite és szeretete értelmi és akaratú életének legnagyobb aléltsága mellett eleven, erőteljes, tántoríthatatlan, s bár módja csak érzéki, de mégis tökéletes. A természet menete így nyilvánvalóan alárendelte az értelem és akarat képzését a szív képzésének s kell, hogy ez az alárendelés és egymásutánosság az ember művelődése minden fokozatán, a bölcsőtől kezdve fennálljon. Kell, hogy az ember (szellemi) értelme és akarata a hit és szeretet szolgálatára fejlődjön és képződjék, ha feladata az, hogy képzése által nemesüljön és boldoggá váljék.” (Ford. és idézi: Schneller István) - In: Schneller István: Pestalozzi - A gyermek - 1927, 20. évf. 1-3 sz. 11. p.

„Íme lásd miképpen fejlődött ki egyszerűen és kedvesen az anya iránti szeretetből az Isten iránti szeretet; az anya iránti bizalomból Isten iránti bizalom; az anya iránti hitből Isten iránti hit; miképpen magasztosul fel a gyermekben az anya karjai közt emberi pihenés Isten karjai közt nyert mennyei pihenéssé.” (Ford. és idézi: Schneller István) - In: Schneller István: Pestalozzi - A gyermek - 1927, 20. évf. 1-3 sz. 16. p.

„Az egyedül biztos alap, melyen a népképzés, nemzeti művelődés és szegénynevelés tárgyában állnunk kell, az atyai és anyai szív, mely szeretetének ártatlansága, igazsága, ereje tisztasága által fölgerjeszti a gyerekekben a szeretetbe való hitet, mi által a gyermek összes testi és lelki erői szeretetben engedelmesre és engedelmes-ségen munkásságra serkentetnek. A lakószoba szentélye az, hol ez emberi erők fejlődésének egyensúlyát mintegy maga a természet hozza létre, igazgatja és biztosítja; és ez azon pont, hová nevelés dolgában törekednünk kell, ha azt akarjuk, hogy a nevelés mint nemzeti kérdés a népet valóban elősegítse és befolyásával az emberi tudás, tehetség és működés külsőségeit összhangba hozza természetünk benső, örök, isteni lényével. ... A nép lakószobája - nem mondom a csőcselék lakószobája, mert ennek nincsen - mondom, a nép lakószobája mintegy azon középpont, melyben egyesül mind a mi isteni az emberi természet képzőerőiben. A lakószoba, ahol az erők kincsei isten adományaként rejlenek, az emberi kéz könnyen hozzájárulhat működése csekélységével. ... A népnevelésnek mint nemzeti kérdésnek fölsegítésére mindenekelőtt szükséges, hogy a szülőkhöz újra föllevenítessék azon öntudat, hogy valamit, sokat, mindent tehetnek gyerekeik nevelése érdekében.” - 1818. január 12.-ei beszéd - ZSS 1880, III. k. 147-150. p.

⁶² A *Lienhard und Gertrud* első kiadása (1781) még egyetlen kötetben jelenik meg; 1783-, 1785-, és 1787-ben a művet már három kötetben adják ki. Pestalozzi mindig tovább írta a történetet. Módosít az első kiadás szövegén. Az újabb kiadásban „... fordulnak ugyan benne elő némi elismerésre méltó rövidítések, de másrészt elveszett belőle az eredeti zamatosság, élénkség, mik az első kiadást jellemezték.” - ZSS 1880, IV. k. VI. p. - Zsengeri Samu, ezeknek a változtatásoknak is tulajdonítja a könyv népszerűségének csökkenését.

Az 1790-1792-es kiadás ugyancsak három kötetes:

Az első kötet címe: *Lienhard und Gertrud. Ein Versuch, die Grundsätze der Volksbildung zu vereinfachen. Ganz umgearbeitet. Erster Teil.* - Mit Kupfern, Zürich - Leipzig, 1790 - Az 1819-es kiadásig, a kötetek borítóján, nem szerepel a szerző neve. Itt, 1819-ben, az első (1781-es) kiadáshoz képest már megváltozik az alcím: Kísérlet a népnevelés alapelveinek egyszerűbbé tételére.

érvényesül ez a mű ... [folytatásában], a *Kristóf és Elza*⁶³ című ... [„regényben”], amely pedagógiai kommentárja amannak.

Néhány kisebb értekezés is keletkezett ebben a korszakban. A *Lienhard und Gertrud* nagy sikere fokozta Pestalozzi önbizalmát, munkakedvét, ... lendületét: gyorsan, szinte lázasan dolgozott ebben az időben. Az 1781-es évben egy emberbarát azt a pályakérdést tűzi ki, hogy „milyen eszközökkel lehetne a gyermekgyilkosságnak gátat vetni?” Pestalozzi nem pályázott ugyan, de a kitűzött kérdés arra készítette, hogy a tárggyal nagyon behatóan, részben kriminalisztikus anyag felhasználásával foglalkozzék. Így keletkezett [az] 1783-ban megjelent értekezése: *Über Gesetzgebung und Kindermord* [A törvényhozásról és a gyermekgyilkosságról].⁶⁴ A pályakérdés - némelyek szerint - oly hatással volt Schillerre,⁶⁵ hogy ennek nyomán írta meg *Die Kindermörderin*⁶⁶ költeményét ugyanabban az évben (1781). Pestalozzi értekezése a társadalom téves intézményei ellen intézett lángoló támadás. Azok a szerencsétlen lányok, akik gyermekgyilkosságra vetemednek inkább szánalomra, mint elítélésre méltók. A helytelen törvények, amelyek csábításból eredő eltévelyedésüket oly kegyetlenül

Az 1819-1820-as - Pestalozzi által összeállított - un. Cotta-féle kiadás (PSB) négy kötetben a mű első három részét tartalmazza.

Lienhard und Gertrud. Ein Versuch, die Grundsätze der Volksbildung zu vereinfachen. Ganz umgearbeitet. Erster Teil. Dritte Auflage. - PSB, 1819, I. k. 320 p. - SW 5. k.

Ua. Zweiter Teil, 1819, 372 p. - SW 5. k.

Ua. Dritter Teil, 1819, 436 p. - SW 6. k.

Ua. Vierter Teil, 1820, 407 p. - SW 6. k.

⁶³ J. H. Pestalozzi: Die Kinderlehre der Wohnstube. Christoph und Else - WS VII. 119-450. p. - félbemaradt, töredékirás. Kommentálja a Lienhard und Gertrudot. - Magyar fordítása nincs. - A műről: FE 1927, 249-251. p.

„... Az embernek nem csupán feje, nem csupán szíve, nem csupán keze van. És ha - természetellenes módon - ezeknek csak egyikét gyakorolja és használja, az emberből mesterkélt gép fog válni és szükségkép erőt vesz rajta az unalom. Az ember csak akkor van egészen rendben, ha összes erőit együttesen akként használja, amit ő benne magában egymás mellett állanak. Erőinek egyikének sem szabad zavarnia a többiekét még kevésbé szabad felfalnia vagy elnyelnie; valamennyi karöltve működjék közre abban, hogy az embert mindenek élvezete által kielégítse, megnyugtassa és tevékenyen tartsa; ...“ - (Ford.: Fináczy Ernő) - FE 1927, 250. p.

⁶⁴ J. H. Pestalozzi: Über Gesetzgebung und Kindermord - SW IX. k. 1-101. p. - Magyar fordítása nincs. - A műről: PVM 1959, I. k. 34. p; ZE 1984, 53-54. p.

⁶⁵ Johann Christoph Schiller (1759-1805) - német költő, drámaíró, író.

⁶⁶ J. C. Schiller: Die Kindermörderin (1782) - Schiller: A gyermekgyilkos lány - Ford.: Jékely Zoltán - In: Schiller válogatott művei I-II. k. Szerk.: Vajda György Mihály - Új magyar könyvkiadó, Bp. 1955, I. k. 23-27. p. - Témájában, politikai tartalmában, következtetéseiben az Über Gesetzgebung und Kindermord-dal szinte azonos „beszédet” ír Kölcsey Ferenc 1836-1837-ben. - Kölcsey Ferenc: A gyilkos anyja. Alperesi védelem. (R.d.M. ügyében) - Kölcsey Ferenc Minden Munkái - Szépprózai művek - Szerk.: Szabó G. Zoltán, Szilágyi Márton - Universitas Kiadó, Bp. 1998, 53-63. p. - A vadászlak című novellájában ugyancsak megjelenik a gyermekgyilkos anya motívuma - uo. 64-91. p. - Pestalozzi halála száz éves évfordulójának ünnepi ülésén, 1927. február 17.-én, Kornis Gyula, a Magyar Paedagogiai Társaság elnöke mondja: „Eszméi termékeny talajra találnak a kor romantikus érzésvilágában, mely annyira szentimentálisan fogékony esztétikai-irodalmi téren is a nép nyomora, az árvák, az elhagyottak iránt; de ugyanakkor összhangban van a húszas évektől mind nagyobb erőre kapó liberalizmus gondolatsodrával is, mely minden ember egyforma politikai, gazdasági és művelődési jogát követeli. ... Az adatok tömegével kimutatható, milyen mély hatással van Pestalozzi az 1825. évvel meginduló magyar renaissance vezérek kultúrpolitikájára s a harminc-negyvenes évek magyar pedagógiai irodalmára: mindkettő centrumában a népnevelés ügye áll. ... Ennek a gondolatnak szinte szimbolikus megtestesülése báró Eötvös József: romantikus költő, liberális államférfi s a magyar népoktatást megszervező kultúrpolitikus. Hálás téma volna párhuzamot vonni a Lienhard und Gertrud és A falu jegyzője (Eötvös József: A falu jegyzője - Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1971, - <http://mek.oszk.hu/00600/00642>), a gonosz Hummel, a svájci falu községi előjárója és Nyúzó, a szolgabíró között.” - Magyar Paedagogia = MP 1927, XXXVI. évf. 3-6. sz. 75. p.

büntetik, szinte belekergetik őket bűnös tettükbe. A bajon nem lelencházakkal lehet segíteni, mivel ezek csak előmozdítják a vad házasságokat és szaporítják a törvénytelen gyerekek számát. Az államnak kell gondoskodnia, hogy a házasságot megkönnyítse, másfelől azonban azoknak, akik házasságra nem léphetnek, módot kell nyújtania, hogy természetes apai és anyai kötelességüket teljesíthessék. A legfontosabb ebből a szempontból a társadalom erkölcsi regenerációja, minden attól függ, hogy sikerül-e magában a nagy részben [népben, tömegekben] meggyökereztetni az Isten szeretetét, az emberiség szeretetét, a házi tűzhely szeretetét. Az erkölcsi kultúrának a családból kell kiindulnia -, íme, ismét Pestalozzi alaptémája, ismét a család és a házas erények, minden erkölcs alapjai. Az iskola sohasem pótolhatja a családot; az iskola csak mechanikusan nevel, nem ragadja meg a gyermek lelki valóját, szívét, kedélyét.

„Das Hauskind braucht seine Augen und Ohren gut; das Schulkind sieht und hört mit den Augen und Ohren des Schulmeisters.”

[A gyerek otthon jól használja a szemét és a fülét, az iskolás gyerek a tanító szemével és fülével lát és hall.]⁶⁷

Értekezésének eredményét ebben a tételben tömöríti össze:

„Die Ausbildung des gemeinen Mannes zu der frommen Weisheit eines reinen und glücklichen Hauslebens, ist das einzige Mittel, den Verbrechen des Volkes Einhalt zu tun.“

[A közönséges embernek jámbor bölcsességre való nevelése az egyetlen eszköz ahhoz, hogy a nép bűntetteinek gátat szabjunk.]⁶⁸

A regenerációt tehát nem kívülről kell ... [bevitetni] a népbe, hanem belülről kell [annak] megindulnia. A nép szívének kell átalakulnia, érzületének kell megneemesülnie. Ugyanezt a gondolatot hirdeti Pestalozzi az 1782-ben alapított és általa szerkesztett folyóiratban, az Ein Schweizerblatt-ban⁶⁹ is, amely egyébként csak egy évig állt fenn.

A regenerációnak ebben a hitében Pestalozzi általában osztozott a felvilágosodás íróival, de különösen Rousseau-val. Mégis lényeges szempontból különbözik tőlük, éppen abban tudniillik hogy a társadalmi állapotok javulását nem az értelemi felvilágosodástól, hanem az erkölcsi újjászületéstől várja. Épp ezért távol áll tőle az a naiv optimizmus is, amely a felvilágosultakat, de Ramust⁷⁰ is jellemzi. Aki végig olvassa Pestalozzinak ez időbeli munkálatait, a gyermekgyilkosságról, a Schweizerblatt cikkeiről, a *Christoph und Else*-t [*Kristóf és Elza*], az szinte megindultan látja azt a küszködést, amely Pestalozzit ez időtájt eltölti: vajon jó-e az ember természettől s csak a társadalmi állapot sodorja őt romlásba, vagy pedig eredettől rossz, s csak a társadalom hagyományos kötései tartják őt némileg féken, s az erkölcsi megújulás is csak e hagyományos morál (= nála elsősorban éppen a családi kötelékek) megszilárdulásával érhető el. Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy Pestalozzi ezt a kérdést sokkal bonyolultabbnak s ezzel egyszersmind sokkal valóságosabban, reálisabban is látja, mint akár a felvilágosultak, akár Rousseau.

⁶⁷ J. H. Pestalozzi: Über Gesetzgebung und Kindermord - (Ford.: Kiss Kálmán)

⁶⁸ J. H. Pestalozzi: Über Gesetzgebung und Kindermord - (Ford.: Kiss Kálmán) - (SW IX. S. 181)

⁶⁹ Schweizerblatt: hetilap, szerző és kiadó megnevezése nélkül, 1782. évben jelenik meg minden csütörtökön, egy-egy kis ív terjedelemben. Az évfolyam több mint 800 oldal. A hetilap legnagyobb részt, legkülönbözőbb témákat érintve, Pestalozzi írja. A lapszámokat két kötetbe fogják össze. Az első kötet az 1-25. szám címlapja: Ein Schweizer-Blatt 1782; a második kötet 26-32. szám címe: Des Schweizerblatts Zweytes Bändchen 1782. - A lap írásából három és egy olvasói levél magyarul is olvasható (Ford.: Majzik Lászlóné; Zibolen Endre) - PVM 1959, I. k. 333-354. p.

⁷⁰ Petrus Ramus (Pierre de la Ramée) (1515-1572) - francia humanista gondolkodó, professzor.

Nagyon jellemző erre az időszakra épp a *Lienhard und Gertrud* III. és IV. részében egy kijelentése:

„Der Mensch ist von Natur ... trägt, unwissend, unvorsichtig, unbedachtsam, leichsinnig, leichtgläubig, furchtsam und ohne Grenzen gierig ... und wird dann ... Trumm verschlagen, heimtückisch, misstrauisch, gewaltsam, verwegen, rachgierig und grausam ... er raubt, wie er ist, um mordet, wie er schläft.”

[Az ember természeténél fogva lusta, tudatlan, elővigyázatlan, meggondolatlan, könnyelmű, hiszékeny, félénk és határtalanul mohó ... s aztán gonosz, ravasz, alattomos, bizalmatlan, erőszakos, vakmerő, bosszúvágyó és kegyetlen lesz... oly magától értetődően rabol, mint ahogy eszik, és úgy gyilkol, mint ahogy alszik.]⁷¹

Ehhez a lelkiismereti töprengéshez az emberi állapotokról, amely Pestalozzit ez időtájt gyakran kétségbeesés szélére sodorta (súlyos depresszióiról tudunk ez időkből, öngyilkossági gondolatok foglalkoztatták) járult még önmagával való elégedetlensége. Irodalmi munkássága közben folyton az a gondolat bántja, hogy nem fejthet ki a népnevelés terén gyakorlati tevékenységet. Említettem már, hogy szellemi habitusa egészen a gyakorlati-szociális emberé volt, nem pedig az elmélkedőé. Tenni, cselekedni vágyott. Mindenfelé összeköttetéseket keresett, amelyektől tervei megvalósítását várta, s amelyektől a népnevelés körébe tartozó gyakorlati feladattal való megbízatását remélte. Levelezést folytat Zinzendorf gróffal,⁷² a kiváló ausztriai államférfival, aki eleinte érdeklődik törekvései iránt, de utóbb már válasz nélkül hagyja leveleit; belép az illuminátusok rendjébe,⁷³ abban a hiszemben, hogy ez a félig misztikus-pietisztikus, félig felvilágosult reformokra törekvő társaság elő fogja segíteni terveit; megküldi műveit és emlékiratait II. Lipótnak,⁷⁴ akkor még toszkánai nagyhercegnek, de feltűnőbb eredmény nélkül.

E lelki és szellemi vívódása közepett tört ki a francia forradalom. Mint számosakat a kor legjobbjai közül, a mozgalom őt is magával ragadta: úgy tekintette, mint nagy tisztulási folyamatot. A forradalom erkölcsi jogosultságát törekedett igazolni: kutatta előidéző okait s ezeket a nép nagy nyomorúságában vélte felfedezni. A nyomorúság oka, pedig nem más szerinte, mint a középkori hűbéri rendszernek átváltozása állami abszolutizmussá. Az abszolutizmus idézte elő a társadalmi bajokat: oly állapotra kell törekedni, hogy a polgári szabadság, vagyis az emberi jogok összessége a társadalomban biztosíttassék. Mindezt egy iratban foglalta össze, amelyet a francia nemzetnek ajánlott. Meg is választották érte francia díszpolgárrá 1792. augusztus 26-án (Schillerrel és Klopstockkal együtt) és erre a kitüntetésre Pestalozzi akkoriban nagyon büszke volt: többször citoyen français-nek írja magát alá.

De első lelkesedése csakhamar lelohadt. Kezdte higgadtabb elmével szemlélni a forradalmat, mint társadalmi tényt. Jó vagy rossz-e a forradalom? Úgy kell-e tekinteni, mint a régóta várt és elméletileg oly sokat feszegetett igazságosabb államrendnek megvalósulását -, vagy pedig csak másík pusztító hatalmat? Egyiket sem mondja Pestalozzi. *Ja oder Nein?*-t [*Igen vagy*

⁷¹ Lienhard und Gertrud: Ein Versuch, die Grundsätze der Volksbildung zu vereinfachen. Ganz umgearbeitet. Dritter und letzter Teil. - Zürich, 1785, 363. p. - illetve ua. Vierter Teil. - PSB, 1819 - (Ford.: Kiss Kálmán)

⁷² Karl Johann Christian von Zinzendorf (1739-1813) - osztrák pénzügyminiszter - Pestalozzi kísérőlevéllel egy emlékiratot küld neki 1790. augusztus 28.-án Nauhofból. Az emlékirat címe: Skizze eines Memoire über die Verbindung der Berufsbildung mit den Volksschulen - SW X. k. 53-63. p. - Magyarul: Vázlatos emlékirat a hivatalos nevelésnek a népiskolákkal való összekapcsolásáról (Ford.: Hajdu János) - PVM 1959, I. k. 355-366. p.

⁷³ illuminátusok: XVIII. századközepén az újkori Európában - különösen Franciaországban, a német fejedelemségekben és Itáliában - megjelenő, a szabadkőművesekhez hasonló, titkos mozgalom, szerveződés.

⁷⁴ Lipót (1747-1792) - 1765-től a toszkánai nagyhercegség uralkodója, és a felvilágosult abszolutizmus szellemében több reformot bevezet, 1790-1792-ig II. Lipót néven német-római császár és magyar király.

nem?]]⁷⁵ 1793-ban [írta] - [életében] nem jelent meg. [Kifejti,] ami itt végbement történelmi szükségszerűséggel következett be. Az alkotmányos rendszerek keletkezése mindenkor az elnyomók és az elnyomás [kérdései] körül mozog. Soha sincs úgy, hogy a régi csakis rossz, az új, pedig csakis jó: értelmetlen dolog azonban hogy az időnek a kerekét, ha egyszer már előre fordult, visszafordítani próbáljuk. Inkább fel kell ismernünk benne azt, hogy az ember ezekben a történelmi változásokban mindig továbbhaladni, önmagát úgyszólván felülmúlni törekszik. Mi az a többlet? Mi az, amiben önmagát, mint természetileg adott lényt felülmúlni törekszik? Nyilván a szabadság! De mi a szabadság? S hol és miben található fel?

Ezek a töprengések szűrődtek le Pestalozzinak legfontosabb kultúrfilozófiai művében, ami egyúttal pedagógiai főművének is tekinthető. Címe: *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts* [*Vizsgálódásaim a természet menetéről az emberi nem fejlődésében*].⁷⁶ Megjelent 1797-ben.⁷⁷

Keletkezését bizonynyal nagymértékben előmozdította Fichtével⁷⁸ való találkozása 1793 őszén Richterswil-ben.⁷⁹ Megjelenése idején a mű jóformán semmi hatást sem keltett, noha Herder bírálta s felismerve benne a rousseau-i hatást, úgy jellemezte, mint a német filozófiai génusz jellemző termékét („die Geburt des deutschen philosophischen Genius”).⁸⁰ Maga Pestalozzi azonban keserűen panaszkodik arról, hogy nem érették meg a munkát, szelvében galimetiász-

⁷⁵ J. H. Pestalozzi: Ja oder Nein? - SW X. k. 105-170. p. - Magyarul: Igen vagy nem? - Egy szabad ember nyilatkozata az európai emberiség polgári hangulatáról a felsőbb és alsóbb rendekben (Ford.: Juhász Ferenc) - PVM 1959, I. k. 367-429. p. - A mű röpirat. Első formájában töredékes, 1793 februárjában szakad félbe. Később elkészül a teljes változat is. Pestalozzi életében a teljes változat nem jelenik meg nyomtatásban, de a kéziratos másolatot barátai körében ismerik. A magyar fordítás a teljes változathoz készül, és a röpirat teljes szövegét adja. - A műről: PVM 1959, I. k. 39-42. p.; ZE 1984, 56. p.

⁷⁶ Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts - SW XII. k. 1-166. p. - „Pestalozzi szóban forgó könyve különös keveréke a történetbölcseleti, természetjogi és antropológiai gondolatmenetnek.” - Idézi Kemény Ferenc Sprangert - MP 1935 XLVI 4-6. sz. 92. p. - Prohászka Lajos, valószínű, a kritikai kiadás kötetét olvassa, és ennek oldalszámait jegyezi be előadásidézetei szövegébe. A szerkesztő, a kritikai kiadás helyett, egy 1946-os baseli kiadást használ, s ennek adatait adja meg a jegyzetekben, s Prohászka Lajos helymegjelölő adatait elhagyja. - A Nachforschungen-ról ld: PVM 1959, I. k. 37-39; II. k. 64. p.; ZE 1984, 58-65. p.

⁷⁷ 1801-ben Pestalozzi emlékezve az 1790-es évek közepének-végének időszakára írja: „... főként azzal a szándékkal [írtam], hogy kedvenc eszméim összefüggését és rendszerét önmagamban tisztázzam, és hogy természetérzésemet összhangba hozzam a polgári jogra és az erkölcsiségre vonatkozó elképzeléseimmel. De ez a munkám is megint csak belső tanácsalanságom bizonyítéka, kutatóképességem pusztá játéknak egyoldalú, erőmhez hozzá nem mért terméke, hiányzik belőle a gyakorlatiaságra való törekvés, melyre céljaim érdekében oly nagy szükségem lett volna. Erőmnél felismeréseimhez mért gyengesége így csak szembeötlőbbé vált, és egyre mélyebbé tette bennem azt a szakadékot, amelyet céljaim elérése érdekében át kellett volna hidalnom, és amelynek áthidalására egyre kevésbé voltam képes.” -- (Ford.: Faragó László) - PVM 1959, II. k. 64. p.

⁷⁸ Johann Gottlieb Fichte - Teológiát tanul, de nem lesz lelkész. Házi tanító Lipcsében, majd 1788-1790-ig Zürichben, ott ismerkedik meg Lavaterrel. 1792-ben felkeresi Kantot Königsbergben. 1793-1794-ben ismételt Zürichben tartózkodik, ahol felolvasásokat is tart. 1794-1799. a jénai, 1805-től az erlangeni, majd 1809-1814. a berlini egyetem filozófia professzora, 1811-ben a berlini egyetem első megválasztott rektora. (Ld: 10; 102; 110. és 126. jgy.)

⁷⁹ Richterswil, városka a Zürichi-tó délnyugati partján. Itt élnek Pestalozzi anyai rokonai.

⁸⁰ Herder véleményét teljesebben közli Zibolen Endre: „Kis változtatások árán, egyes túlsúlyolt részletek elhagyásával más rendkívül fontos részek tisztábban emelkednének ki; óriások gyanánt állanak előttünk, mint Castor és Pollux a híres római hegyen. Kíváncsinos lenne kicsiszolni ezt az írást, amely ily teljes mértékben a német filozófiai génusz megszületését jelenti ...” - PVM 1959, II. k. 64. p. jgy. - Herdernek egy másik, elismerő véleményét közli Zsengeri Samu. - ZSS 1879, I. k. 93. p. - A Herder-forrás pontos megjelölése Zibolennél és Zsengerinél egyaránt hiányzik.

nak [zavaros beszédnek, badarságnak] tartották.⁸¹ Bízvást mondhatni, csak Natorp⁸² fedezte fel újra századunk elején, s mivel maga Natorp kantianus⁸³ volt, érthető, hogy kanti hatásokat, ill. találkozásokat vélt felfedezni benne. Azóta az újabb kutatás kimutatta, hogy ezek a kanti hatások éppen Fichte révén áramlottak Pestalozziba. Pestalozzi ez időtájt (amikor találkozott, és megbeszéléseket folytattak) lelkileg érettebb volt ugyan Fichténél, de a filozófiai terminológia használatában járatlan volt, sőt hiányzott belőle a szigorúbb fogalmi iskolázottság is. Ebből érthető, hogy Fichte hatása alá került, de ebből érthető ugyancsak az is, hogy amikor például erkölcsi autonómiáról beszél, ezt egyáltalán nem a kanti értelemben veszi, hanem inkább a krisztusi értelemben vett szeretetet érti rajta.⁸⁴

A *Nachforschungen*-t kultúrfilozófiai műnek mondtam az imént. De annak csak apriori nevezhető. Éppúgy tekinthetjük történetfilozófiának, antropológiának, sőt vallásfilozófiának is. Spranger⁸⁵ konfesszióinak [vallomás, hitfelekezet vallomása, hitvallása] nevezi, akár csak Rousseau vallomásai, csak hogy Pestalozzi nem az elmúlt életére tekint benne vissza (mint Rousseau), hanem azokat a gondolatcsírákat fejt ki benne, amelyek majdan jövőendő életét és tevékenységét döntőleg meghatározzák.

A rousseau-i kiindulás mindenesetre itt is szembeötlő. Pestalozzi is megkülönbözteti az ember természetes állapotát a társadalmi állapotától. E kettővel azonban szembehelyez egy harmadik állapotot: az erkölcsit. A természetes állapot a szabadság állapota: ezért az egyszerű, naiv, romlatlan boldogság jellemzi. De mivel az ember nem tud élni ezzel a szabadsággal, hanem az önzés felülkerekedik benne (= bellum omnium contra omnes [mindenki harca mindenki ellen]), szükségessé válik a társadalmi megkötés: a társadalmi állapot a jogállapot,

⁸¹ A Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? [I.] levelében Pestalozzi panaszosan említi a *Nachforschungen* írásának „eredménytelen” háromévi munkáját, ám a Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? 1801. január 1-én keltezett első levelében a Lénárd és Gertrúdon kívül a *Nachforschungen* az egyetlen jelentős, fontosnak ítélt műve, amit Gessnernek megemlít. - PVM 1959, II. k. 64. p.

⁸² Paul Natorp (1854-1924) - német filozófus, szociálpedagógus, egyetemi tanár. Az újkantianus pedagógia (a marburgi iskola) képviselője.

⁸³ Immanuel Kant (1724-1804) - a német klasszikus filozófia képviselője, az újkori bölcsélet egyik legjelentősebb alakja. 1755-1796-ig a königsbergi egyetem filozófia tanára. - A XX. század elején filozófiájának megújítói és továbbfolytatói a marburgi iskola tagjai, a neokantianusok (újkantianusok).

⁸⁴ Pestalozzi 1801-ben: „*A tulajdonképpeni filozofálásra már húszas éveim óta képtelen vagyok; szerencsére terveim gyakorlati végrehajtásához nem volt szükségem az olyanféle filozófiára, amely annyira nyomasztónak tűnt előttem.*” - (Ford.: Faragó László) - PVM 1959, II. k. 126. p. - 1820. június 1.-én írja Yverdonban a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?* második kiadása előszavában az elemi képzés Burgdorfban alkalmazott módszerének kidolgozási problémáiról: „... ezen nézet [az elemi képzés módszertani alapja] koránt sem élt bennem ... bölcséletileg meghatározott tudatban vagy tudományos összefüggésben. Képtelennek érezvén magamat, hogy e tárgyban elvont leszámztatások által kielégíthető eredményre juthassak, nézeteim gyakorlati kivitelét próbáltam meg, kísérletek és tapasztalatok által magam előtt világossá téve tulajdonképpeni törekvésemet és azon teendőket, melyek kitűzött célom elérését lehetővé tehetik. ... e helyzetben [a burgdorfi években] legnagyobb szerencsétlenségünk az volt, hogy a baj orvoslását mély, bölcsészeti vizsgálódásokkal nem kísértettük meg.” - ZSS 1879, I. k. 73; 75. p. - Pestalozzi, 1820-ban, „bölcséleti összefüggéseken” első-sorban a pszichológiai alapozást ért, de munkája egészéből is hiányolja az elméleti (bölcséleti) vonatkozások egyértelmű és határozott megfogalmazását. Érdemes ilyen, tudomány-módszertani szempontból, átgondolni Pestalozzi és Herbart oktatástanát, Pestalozzi pedagógiájának hatását Herbartra, illetve a *Nachforschungen* jelentőségét a Pestalozzi-életmű egészében. - Vö.: 15; 108; 109. és 151. jgy.)

⁸⁵ Eduard Spranger (1882-1963) - német kultúrfilozófus, pedagógiai gondolkodó, a lipcsei, a berlini, majd a 2. világháború után 1953-ig a tübingeni egyetem professzora. Előadásait hallgatja Prohászka Lajos 1924/1925-ös egyetemi tanév első félévében Berlinben, személyesen is megismerkedik vele, később baráti kapcsolat alakul köztük. Spranger többször jár hazánkban; Prohászka Lajossal, annak haláláig - 1963-ig - levelezik. Prohászka Lajos 1963. június 16.-án, Eduárd Spranger 1963. szeptember 17.-én hal meg. (A levelezésre: EKK Ms F 103/XII - Spranger 64 levele, levelezőlapja).

amely megvédi az embert mások túlkapásaitól, de béklyóba veri őt egyszersmind. Mindkettő fölé emelkedik az erkölcsi állapot, amelyben az ember megnemesedik azzal, hogy leküzdve ösztönösségét és önzését, de leküzdve egyszersmind azokat a kompromisszumokat is, amelyekbe őt a társadalom jogosan kényszeríti, a saját belátásából cselekszi a jót s ezzel elnyeri a teljes emberi szabadságot és visszaszerzi elvesztett harmóniáját.

A mű gondolatmenete ilyenformán nagyon egyszerűnek látszik. Ezt a gondolatmenetet azonban - mint már említettem - Natorp konstruálta meg. Úgy is jelzi ezeket az állapotokat: anómia - heteronómia - autonómia, egészen a kanti gondolatséma szerint értelmezve ezzel az erkölcsiség fejlődésének Pestalozzi által megállapított sorát.⁸⁶

A dolog azonban nem olyan egyszerű és egyértelmű, mint ahogy ebből a sémából látszik. Először is: Pestalozzi állapotokról beszél ugyan, csak hogy ezek az állapotok nem jelentenek nála csupán történeti egymásutánt. Vagyis nem úgy kell értenünk, mintha először lett volna - valahol az ősidőben a természeti állapot paradicsomi boldogsága, erre jött a romlás és a jogrend megkötése s a velejáró társadalmi igazságtalanságok, s ezt azután felváltja az erkölcsi

⁸⁶ Finácz Ernő (1860-1935), a hazai neveléstörténeti ismereteket és értelmezéseket jelentős befolyásoló kézikönyvében (1927) nem nevezi meg, sem a Ja oder Nein?, sem Nachforschungen műveket, és nem ír Pestalozzi kapcsolatáról Fichtével. Csak - Pestalozzi filozófiájának kifejtésénél, Natorp könyvei alapján - a Rousseau-i, a kanti hatásról tesz említést. A Pestalozzival foglalkozó irodalom-ajánlásában is három tétellel szerepelteti Natorpot. - FE 1927, 234-270. p. - A 252. p. a Rousseau-Kant-Pestalozzi összefüggés kiemelése, a hatás-kapcsolat bemutatása szempontjából különösen fontos. „Pestalozzit e [a Rousseau természeti - társadalmi ember ellentmondása] megoldástól megóvta történeti érzéke, amely az Emil szerzőjéből hiányzott. Avagy szüntessük meg az ellentétet politikai forradalom útján? Semmi esetre, mert minden forradalom együtt jár az erőszakkal. A megoldás csak az lehet, hogy az ember ne a természetes állapot visszaidézésével s ne a törvény kényszere alatt közeledjék a tökéletességhez, hanem saját szabad akaratával. Sugyan ez a követelmény áll fenn az egész emberiséggel szemben. A természet állapota anomia [a természeti normák a meghatározók], a társadalmi állapot heteronomia [idegen társadalmi hatalom uralmának és törvényeinek alávetettség], az erkölcsi állapot autonomia [függetlenség, önrendelkezés, önállóság] (Natorp). Az emberhez legméltóbb feladat az, hogy a természeti ösztönállapotból, a társadalmi állapot relatív erkölcsiségén keresztül az abszolút erkölcsiség magaslatára felemelkedjék ...” A gondolatsor végén - a fentebbi idézetre utalva - a lábjegyzetben írja Finácz: „Kant gyakorlati filozófiájára emlékeztető gondolatmenet. Általános az a nézet, hogy Pestalozzi nem ismerte Kant bölceletét. Ha így van, az eszmének e találkozása legjobban bizonyítja Pestalozzi intuíciónak erejét.” (Finácz később, a megismerés „elemi pontja”-inak ismertetésénél, újból utal jegyzeteiben Natorpon keresztül a kantianusok „apriori” szóhasználatára. Itt azonban jegyzetét „Csupa erőltetett értelmezés!” mondat-tal zárja. - FE 1927, 259. p.) - Finácz neveléstörténeti kézikönyvének negyedik darabjában (FE 1927), a könyv egészének megszerkesztésével, - azzal, hogy Pestalozzit az 1600-1800 közötti neveléstörténeti eseményekhez, személyekhez veszi fel - a Pestalozzi-fejezetet indító gondolatai ellenére mégis csak besorolja Pestalozzit a XVIII. század, a felvilágosodás századának, gondolkodói közé. A Finácz-Natorp, illetve a Prohászka előadásban kifejtett értelmezés közti lényeges különbségeket nem nehéz észrevenni. - A Prohászka Lajos kéziratgyűjteményében található Finácz Ernő egyik egyetemi előadásszövege Pestalozziról (EKK Ms F 103/IX/3). Az A/4-es méretű 29 p. Finácz-szöveg tartalmában az 1927-ben megjelent könyv (FE) Pestalozzi fejezetét követi, ám idézeteiben bővebb annál. Prohászka Lajos egyetemi előadása megírásánál használja a Finácz kéziratot is. A három szöveg (könyv- és a két előadásszöveg) filológiai összevetését nem tettük meg, de Prohászka Lajos megítélését határozottan jelzi Pestalozzi pedagógiájának egészéről: ő - különböző módon mint Finácz - Pestalozzit a XIX. századba, e század pedagógiai problémái, gondolkodói közé sorolja (ld. 6. p.). - Ezt a véleményét, döntését igazolni kívánja előadása további szövegében is. Itt olvasható Prohászka Lajos érvelése, érvei: mennyiben, és hogyan távolodott el, az 1780-as években, Pestalozzi filozófiája (szemlélete) a Rousseaui társadalomfilozófiájától (szemléletétől)! - E kérdés tárgyalása ugyancsak mutatja: Prohászka Lajos Finácz Ernő tisztelő tanítványa, de tanárának, mesterének nem szolgai követője. A patrisztika vagy Comenius pedagógiája neveléstörténeti „helyében,” megítélésében szintén különbség van Finácz Ernő és Prohászka Lajos nézetei között. - Vö.: 37. jgy. és még Az európai ókor neveléstörténete - Prohászka Lajos neveléstörténeti előadásai I. Szerk.: Orosz Gábor - Kossuth Egyetemi K. Debrecen, 2004², 231-250. p; Az európai középkor reneszánsz és a 16. század neveléstörténete - Prohászka Lajos neveléstörténeti előadásai II. Szerk.: Orosz Gábor - Kossuth Egyetemi K. Debrecen, 2004, 207-218. p; Orosz Gábor: Prohászka Lajos egyetemi neveléstörténeti előadásai - In: A szellemtudomány pedagógiai magyar recepciója - Szerk.: Németh András - Gondolat K. Bp. 2004, 118-119. p. 130. jgy.

állapot autonómiája. Ezek az állapotok egyszerre és egymás mellett vannak. A társadalmi állapotot Pestalozzi általában közelebb helyezi a természetihez: ebben a tekintetben is szembehelyezkedve Rousseau felfogásával, aki tudvalevőleg ezt a kettőt állítja élesen egymással szembe. Összefűzi a kettőt Pestalozzinál éppen az önzés kiemelkedő szerepe. Rousseau-nál a természetes állapot az erkölcsös állapot, a társadalmi állapot pedig a romlottság állapota. Pestalozzinál a természetes és a társadalmi állapot egyformán erkölcsiség előtti állapotok, - az erkölcsi állapot áll tehát élesen velük szemben. S mégis: társadalmi és erkölcsi állapot (= azaz heteronómia és autonómia) is szüntelen keresztezik nála egymást. Erre vall mindjárt a mű II. részének elején:

„Der Mensch ist also durch seinen Willen sehend, aber auch durch seinen Willen blind. Er ist durch seinen Willen frei und seinen Willen Sklave. Er ist durch seinen Willen redlich und durch seinen Willen ein Schurke.”

[Az ember tehát akarata által látó, de akarata által vak is. Akarata által szabad és akarata által rabszolga. Akarata által becsületes és akarata által gazember.]⁸⁷

Vagyis az, amit itt Pestalozzi állapotnak nevez azok

- szociológiai kategóriák („reális életviszonyok”);
- pszichológiai motívumok („önzés”, „szeretet”),
- kultúrfilozófiai eszmék (tehát irreális regulatívumok - „Soll” [kell]).

De bármely értelemben használja is őket Pestalozzi (tisztult fogalmakról, pontos terminológiáról - mint említettem - nála alig lehet szó); vagy bármely értelemben fogjuk is fel mi az interpretációban: kétségtelen, hogy ezek egymásmellettek. Ellentétük állandó és épp ezért állandóan viaskodnak is egymással az emberben. Az erkölcs állapot tehát nem olyan, ami végérvényes. Sőt: az erkölcsi állapotot is állandóan veszélyezteti a visszahanyatlás az erkölcs előtti (anómia), vagy az erkölcstelenség (= társadalmi igazságtalanság) állapotába.

„Der Mensch ist ein hohes Wunder im chaotischen Leben Dunkel der unerforschten Natur.” - „So war es im Anfang, und so ist es immer.”

[Az ember egy nagy csoda a fel nem kutatott természet kaotikus sötétségében.” - „Így volt ez kezdetben, és így van ez mindig.”]⁸⁸

Vagyis az ember sohasem változtatja meg a lényegét. A társadalmi állapot sem fog átvedleni valamilyen paradicsomi állapotba. Pestalozzi tehát nem hitt az emberi nemnek, mint egésznek erkölcsi fejlődésében, úgy hogy az kezdődne valamilyen primitív állapottal és az erkölcsi tökéletesség állapotában csúcsosodnék. Ebben a tekintetben a felvilágosultaktól egész világ választotta el.

Ennek a pesszimiztikus felfogásának láttán jogosan azt kérdezhetné valaki: miképp nevezhetjük akkor ezt a munkát a pedagógiai irodalom sarokkövének? Egyáltalán beszélhetünk-e pedagógiáról ilyen pesszimiztikus felfogás mellett?

Pestalozzi eredetisége és igazi nagysága - szerintem - épp abban a megoldásban van, amellyel erre a kérdésünkre válaszol. Ha a világ és az ember alapjában mindig egyforma marad is: ösztönös, önző, szeretetlen, egymást megkötő, - ez mit sem változtat azon, hogy ennek nem

⁸⁷ Pestalozzi: Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts - In: Pestalozzi: Der weg der Menschheit II. - Philosophische und sozialpolitische Schriften - 1946, Basel, 147. p. - Ford.: Kiss Kálmán.

⁸⁸ Pestalozzi: Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts - In: Pestalozzi: Der weg der Menschheit II. - Philosophische und sozialpolitische Schriften - 1946, Basel, 128; 79. p. - Ford.: Kiss Kálmán.

így kell lennie. A természeti és a társadalmi állapot is szüntelen arra figyelmeztet bennünket, akik benne élünk, hogy vannak módok, amelyekkel hiányaik és bajaik leküzdhetők és megszüntethetők. Más szóval: az, ami van, szüntelenül emlékezetünkbe idézi azt, aminek lenni kell. A normatívumnak ez a hangsúlyozása kétségkívül Kantra emlékeztet bennünket. Ámde a mód, ahogyan ezt a normatívizmust Pestalozzi értelmezi, teljességgel elüt Kanttól. Behatolni itt Pestalozzi gondolkodásának sodrába nagyon nehéz, mert ez épp a mű leghomályosabb része. Röviden csak annyit: amit Pestalozzi a kellőnek nevez, és amely mint Isten országa, nem erről a világról való, azt egyáltalán nem a tiszta erkölcsiség szempontjából tekint, hanem a vallásból. Ami túlvezet a természeti és a társadalmi állapot anomáliáin, az tehát nem is a tiszta erkölcs, hanem a vallás, és az autonómia, amely felülemel bennünket önzésünkön, és megkötöttségünkön és szabaddá tesz bennünket, az nem a „kötelesség” kategorikus imperativusa, hanem a szeretet. A szeretet, éppen a tiszta keresztény értelemben, mondjuk ki: a Hegyi-beszéd⁸⁹ értelemben.

Pestalozzi magyarázóival joggal beszélnek itt gondolkodásának szaltó mortále-járól. Az autonómia elve - a vallásból kifejtve; az erkölcsiség feltétlensége - a szeretetből motiválva. Lényeges-e ez? S ha igen, hogyan jutott el erre a gondolatra Pestalozzi?

Két irányból. Az egyik az ember oszthatatlanságának elve, a másik pedig a személyes lelkiismereté.

Az ember bármely körülmények közt és bármely cselekvésében egységes és teljes. Tehát nincs bennünk külön természeti ember, külön társadalmi ember és külön erkölcsi. Tiszta erkölcsi cselekvéseimben is természeti és társadalmi erők működésének alanya vagyok.

„Reine Sittlichkeit streitet gegen die Wahrheit meiner Natur, in welcher die tierischen, die gesellschaftlichen und sittlichen Kräfte nicht getrennt, sondern innigste miteinander verwoben erscheinen.”

[Tiszta erkölcsőség viaskodik természeti valómmal, amelyben az állati, a társadalmi és az erkölcsi erők nem elkülönítve, hanem legbelül egymással egybeszövődve jelennek meg.]⁹⁰

A tiszta erkölcsnek arról az absztraktságáról, ami Kantra oly jellemző, Pestalozzinál tehát szó sincs. Nála az erkölcsiség is összefügg a természetessé, az ösztönös is összefügg a szabadsággal épp úgy, mint a társadalmi-környezeti megkötöttség is összefügg a belső önállósággal (= autonómiával). Spranger ezt az elvet Pestalozzi kontinuitás-elvének⁹¹ nevezi. A kontinuitási elv értelme épp ez: nincs ember, aki erkölcsiségét nem úgy küzdené ki, hogy előbb botlott és tévedett. Az erkölcsiség állapota nem valami steril légkör, hanem - megigazulás. Ez biztosítja éppen a szeretet hatalmát benne. Aki Dosztojevszkij⁹² kereszténységét ismeri, sok rokonságot fog találni benne a Pestalozzi felfogásával.

⁸⁹ Máté 5, 1-16 és Lukács 6, 20-49.

⁹⁰ Pestalozzi: Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts - In: Pestalozzi: Der weg der Menschheit II. - Philosophische und sozialpolitische Schriften - 1946, Basel, 208. p. - Ford.: Kiss Kálmán.

⁹¹ Pestalozzi filozófiájának értelmezésénél Prohászka Lajos köti Eduard Spranger Pestalozzi kutatásaihoz. Ezért említjük meg Spranger olyan művét is, amely ugyan Prohászka Lajos Pestalozzi előadásainak keletkezési időpontja után jelenik meg, de melyben Spranger összefoglalja elemzéseit, véleményét Pestalozzi pedagógiájáról. - Eduard Spranger: Pestalozzis Denkformen - Seiten-Hirzel, Stuttgart, 1947. Ez indokolja azt is, hogy a Pestalozzi-Spranger-Prohászka gondolati kapcsolódásnál utaljunk: Eduard Spranger: Vom pädagogischen Genius (Sokrates, Pestalozzi, Fröbel) (1933) előadására. - Magyarul: In: Eduard Spranger: A pedagógiai gényusz, Eros - Az Egyetemi Nyomda kis tanulmányai 3 - Ford.: Faragó László - Egyetemi Nyomda, Bp. 1946, 3-15. p.

⁹² Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij (1821-1881) - orosz író.

Csak hogy ez a szeretet Pestalozzinál nem valami szociális fluidum, mint az elomló szláv Dosztojevszkijnél, hanem az egyéni lelkiismeret intéseiből fakad. Ha az imént jellemzett kontinuitási elv alkalmazásával Pestalozzi messze eltávolodik Kanttól, itt, a lelkiismeret kérdésében ismét rábukkanunk találkozáspontokra. Pestalozzi szerint is a tiszta erkölcsiség = a jó akarat, a tiszta szándék, amely épp a tiszta lelkiismeretben tükröződik. Ez azonban csakis egyéni lehet: a közösségi erkölcs kötéseit mindig bensőnkben, személyes lelkiismeretünkben bíráljuk felül.

Látnivaló ebből a jellemzésből: Pestalozzi műve tele van ellentmondással. De ezek az ellentmondások magának az erkölcsiségnek ellentmondásai. Nincs a földön tiszta erkölcsiség - de kell lennie tiszta erkölcsnek. A tiszta erkölcs lelkiismeretünk autonóm döntéseiből fakad -, de mégsem szakít a létünket alkotó és bennünket környező természeti és társadalmi valósággal (mint Kant követeli), hanem mintegy fölébe hajlik, - szeretetből. A valóság iránti érzéke nem engedi, hogy elszakadjon attól, ami természeti, földi, megkötő -, az erkölcsiség hite viszont szüntelen arra sarkalja, hogy fölibe emelkedjék ezeknek a súlyos hatalmaknak. Olyan magatartás ez, amelyet bizvást ezzel a szóval jelölhetnénk: vallásos hit. Tudjuk, hogy ma azok, akik ezt a magatartásmódot filozófiailag igyekeznek megalapozni, úgy hívják ezt: egzisztenciális magatartás. Lebegés ez a mulandó és az örökkévaló világ között.

De ez a vallásos hit, vagy ha tetszik: egzisztenciális magatartásmód adja éppen a *Nachforschungen* pedagógiai értelmét. Munkálkodni az ember nemesítésén akkor is, ha látjuk és tudjuk esendőségét és a veszedelmeket, amelyek munkánkat rajta folyton kísérik -, munkálkodni szeretetből és lelkiismeretünk sugallatából: vajon nem ez-e a legtisztább pedagógiai magatartás? Maga Pestalozzi mindenesetre tanúságot tett erről a magatartásáról egész életével.

Abban az esztendőben, amikor Pestalozzi a *Nachforschungen*-t kiadta, már egész Svájc forrongásban volt. A franciaországi mozgalmak hullámai ide is átcaptak és forradalmi hangulatot teremtettek. Mindenütt megértnek tartották a fennálló politikai rendnek szabadabb szellemben való átalakítását, és sokan Napóleon beavatkozásába helyezték reményüket, nem sejtve, hogy ily módon Svájc is eszközévé válik a világhódítónak. Az 1797. év végén vonultak be Svájc területére a franciák. Az egy oszthatatlan francia köztársaság mintájára Helvét Köztársaság⁹³ alakul, amelynek megszilárdításában a kormány Pestalozzi népművelő terveire is számított. A direktórium - ez volt a központi kormányhatóság neve - művészeti és tudományos minisztériumot is szervezett, amelynek feladata volt a tanügy rendezése. E hatóság élén Stapfer⁹⁴ állott, ideális lelkű, széles műveltségű ember, aki az egész helvét közoktatásügy reformját tervbe vette. Különösen a falusi lakosság műveltségének biztosítását tartotta

⁹³ 1797-ben, a francia nyelvű Vaud kanton lakosai - Svájc semlegességének feladásával - Franciaország segítségét kérik társadalom-átalakítási terveik megvalósításához. A franciák megtámadják Bernt, és a város arisztokrata köztársasága összeomlik. Több város, kanton patrícius kormány ellen is felkelés tör ki. A felkelésekre és a szabadgondolkodású értelmiségre támaszkodva a francia megszállók kikiáltják a Helvét Köztársaságot, francia mintára szervezett 23 department-nal, és Aarauban székelő direktóriummal. - A kantonok megszüntetése elhamarkodott lépés. Nem veszi figyelembe a történelmi hagyományokat, a helyi patriotizmust és ez a lakosság túlnyomó többségében ellenszenvet vált ki. A megszálló erők magatartása, a direktórium radikális intézkedései csak szítják és fokozzák az ellenállást. Schwyz és Unterwalden népe fellázad. A franciák véres megtorlást alkalmaznak. 1798. szeptember 9.-én leverik a felkelést. - 1799-ben a franciaellenes koalíció seregei benyomulnak Svájc egyes területeire. A direktórium által elrendelt sorozás még jobban meggyűlölteti a néppel a Helvét Köztársaságot. A kormány, 1802-ben, löveti Zürichet. - 1803-ban Napóleon kezdeményezésére módosítják a helvét állami berendezkedést. Az új alkotmány megszünteti a Helvét Köztársaságot és 19 egyenrangú kanton államszövetségévé minősíti Svájcot. - 1814-ben, a napóleoni császárság hagyatékát felszámoló bécsi kongresszus visszaállítja Svájc teljes semlegességét. Az új patrícius kormányzás a feudalizmus több kötöttségét megszünteti; bevezetik - Pestalozzi pedagógiai rendszerének megvalósításának reményében - az általános iskolakötelezettséget. (Ld: 3; 4. és 110. jgy.)

⁹⁴ Philipp Albert Stapfer (1766-1840) - a tudományok és művészetek minisztere az első helvét direktóriumban; Pestalozzi őszinte barátja, támogatója.

fontosnak, amivégből lapot alapított és annak szerkesztését Pestalozzira bízta. Ezzel Pestalozzi először életében kapott hivatalos megbízást. Mindamellett a lap nagyon rövid életű volt; az események rohanó árja elsodorta. Pestalozzi azonban, az új eszmék rajongó híve, nem nyugszik: az 52 éves ember megint iskolamester akar lenni. A direktórium méltányolja buzgóságát, elfogadja egy előterjesztését, amelyben szegény gyerekek számára való ipariskola tervezete foglaltatott, és Unterwalden kantonban, Stansban⁹⁵ a forradalom alkalmával elesett árváinak nevelését Pestalozzira bízta. Egy hivatalos jelentés szerint [a köztársaságban] 169 árva és 237 teljesen szegény gyermek volt gondozatlan, nem számítva azt a 77 gyermeket, akik már egyes családoknál nyertek elhelyezést. Pestalozzi árvaházában összesen 80 szegény, részben elzüllött kisgyerek (a négy évtől a tíz évig terjedő életkorban) verődött össze.

Örök dicsőségére válik Pestalozzinak, amit ezekkel a gyerekekkel véghezvitt. Sohasem lakozott talán annyi nevelői önfeláldozás egy emberben, mint amennyit Pestalozzi Stansban kifejtett. Lehetetlen mély megrendülés nélkül elolvasnunk azt a levelét, amelyben eljárásairól, a mérhetetlen nehézségekről, az emberfeletti küzdelemről beszámol. A gyermekek ugyanis teljesen elhanyagoltak voltak: kiéhezettek, lerongyolódottak, férgesek, rühesek, amellet bizalmatlanok, szemtelenek, dologkerülők. Pestalozzit ezek a nehézségek mégsem csüggesztették. Érezte, hogy a „természet erői” megvannak a legszegényebb és legelhagyatottabb gyermekekben; hitte, hogy a testi, értelmi és erkölcsi posványból kiemelheti őket, ha tiszta, házias családi viszonyok közé jutatja őket. Egészen egyedül volt velük éjjel-nappal (felesége Neuhofban maradt). Sejtette, hogy csak úgy sikerülhet műve, ha ő egészében a gyermekeké és ők egészen az övéi. Apjukat, anyjukat kellett helyettesítenie, és csak neki magának, hogy mindenekelőtt a bizalom és a szeretet gyökeret verjen szívükben.⁹⁶

Ebben az említett levélnek fontos egy másik része is, amelyben Pestalozzi tanítóeljárásáról beszámol. Kiderül belőle, hogy a stansi intézet valóságos gyakorló iskolája volt Pestalozzi didaktikájának. Világosan látjuk már csirájában mindazt, amit később módszeres könyvében (*Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?* [*Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit?*])⁹⁷ részletesen kifejtett.

⁹⁵ Stanz: mezőváros Unterwalden kantonban, Közép-Svájc szívében, a Vierwaldstätti-tó és 2129 méter magas Pilátus-hegycsúcs közelében. - Az Unterwalden kanton Nidwalden félkantonjában 1798-ban, a franciák ellen kirobbant tragikus felkelés egyik központja. A település 1798 őszén leég. - Vö.: a 93. jgy. - Pestalozzi, a város főtérétől délre eső Szent Klára-apácázárdában szervezi meg szegényintézetét. - A stansiak 1798. november 18.-án határozzák el, hogy elhagyott gyerekeik számára árvaházat alapítanak. December 5.-én megbízzák Pestalozzit az árvaház vetetésével, s ő, 1789. december 7.-én érkezik a helységbe. Az első növendék 1799. január 14.-én lép be az intézetbe. - Johann Daniel Heinrich Zschokke (1771-1848) kormánybiztos kéri Pestalozzit, hogy iskolájába ne vegyen fel zsidó gyerekeket vagy kikeresztelkedésre bírja őket. Ezt Pestalozzi 1799. április 7.-én írt válaszelevelében visszautasítja. (A magyar Pestalozzi-bibliográfiában Kemény Ferenc annotáltan adja az Izraelita Tanügyi Értesítő 1923-as számából Zsengeri Samu írását: Pestalozzi mint zsidóbarát. - MP, 1927, XXXVI. évf. 3-6. sz. 102. p.) - 1799. június 8.-án Zschokke, a kedvezőtlen háborús helyzet miatt, ideiglenesen bezáratja az intézetet, az épületben kórházat rendeznek be. Így, Pestalozzi stansi nevelőintézete közel öt hónapig működik.

⁹⁶ Pestalozzi's Brief an einen Freund über seinen Aufenthalt in Stanz - SW XIII. k. 1-32. p. - Magyarul: Pestalozzi levele egy barátjához stansi tartózkodásáról (1799) - (Ford.: Prohászka Lajos) - PVM 1959, II. k. 5-33. p. - A fordítási kézirat: EKK Ms F 103/V/3/c - a levél vége hiányzik a kéziratból.

A levelet először Johannes Niederer teszi közzé, az általa szerkesztett Wochenschrift für Menschenbildungban 1807-ben. - Az első magyar fordítás - ford.: Szemere Samu -1933-ban, a Kenyeres Elemér szerkesztette Kisdednevelésben olvasható.)

Pestalozzi stansi tartózkodásáról még: ZSS 1879, I. k. 96-97. p; ZSS 1880, IV. k. 363-365. p; PVM 1959, I. k. 43-46. p; ZE 1984, 68-75. p.

⁹⁷ J. H. Pestalozzi: Wie Gertrud ihre Kinder lehrt, ein Versuch den Müttern Anleitung zu geben, ihre Kinder selbst zu unterrichten - SW XIII. k. 178-359. p. - Magyarul: Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? Kísérlet az anyának szóló útmutatásra, hogy hogyan oktassák gyermekeiket - 1801 - (Ford.: Faragó László) - PVM 1959, II. k. 59-220. p.

Stansban szerezte meg az oktatás módszereibe vágó első közvetlen tapasztalatait, amelyek később lehetővé tették didaktikájának kialakulását. Nevezetesen, mikor Stansból távozott, a következő tanulságokat vitte magával:

- 1.) Az ember ismeretei szemléleti ismeretek kell hogy legyenek. Ami nem szemléleten alapszik, üres szó, és az emberi boldogságot inkább károsítja, mint előmozdítja.
- 2.) Minden tantárgyat vissza lehet és vissza kell vezetni oly elemi pontokra, amelyek a gyermeki értelemnek, megfelelnek. Ezen elemi pontokhoz kell csatlakoznia hézagatlanul minden további ismeretnek, oly fokozatosságban és menetben, amely a gyermek fejlődésével lépést tart.
- 3.) A módszert és a taneszközt oly egyszerűvé kell tenni, hogy minden anya és minden tanító, bármily csekély tudása legyen is, kezelhesse.
- 4.) Amíg valamit teljesen be nem gyakoroltunk, nem lehet tovább haladni.
- 5.) Osztálytanítás legyen, s nem egyéni tanítás. Eszköze a karban beszélés, mely minden gyereket belevon a közös tevékenységbe, és rendet terem.
- 6.) A tanulással egyidejűleg foglalkozzék a gyermek keze is: írással, rajzolással.⁹⁸

Az első német kiadás: Heinrich Gessner-nél, Bern-Zürichben, 1801-ben jelenik meg. - Zsengeri Samu 1879-ben, a teljes terjedelmű magyar fordítása bevezetőjében állítja, hogy Pestalozzinak, a Lénárd és Gertrúd című regénye mellett, a Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? a legismertebb, de legtöbbet bírált, támadott, ám talán ma is legolvasottabb műve. Ő említi, hogy a mű második német kiadása - PSB, 1820, V. k. - az első kiadáshoz képest előszót és jelentős módosításokat tartalmaz. Zsengeri, az első kiadást (1801) fordítja, de közli a második kiadás (1820) bevezetője mellett, a lábjegyzetekben több helyen a második kiadásba tett Pestalozzi megjegyzéseket is. - ZSS 1879, I. k. 87-338. p.

⁹⁸ A stansi hónapok oktatásméleti tapasztalatainak összefoglalása után Prohászka Lajos előadásának csak előadása későbbi részében értelmezi Pestalozzi a tanítás-módszertani felfedezéseit. Pestalozzi pedagógiájának legtöbb hazai elemzője a burgdorfi-yverdoni évek bemutatását, a módszertani tanításokat kiemelten részletezi. Megfigyelhető, hogy a hazai Pestalozzi-irodalom inkább a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?* című írás és a burgdorfi-yverdoni munkásság köré rendeződik. Ez a sajátosság érvényesül a Pestalozzi művek fordításánál éppenúgy, mint Pestalozzi pedagógiájának ismertetésénél. - Zsengeri Samu köteteiben (ZSS 1879, 1880, I-IV. k.) olvasható fordítások jól mutatják az elemi képzés alapozására, módszertanára irányuló, az arra koncentrálni kívánó figyelmet. Ez a szemlélet összekapcsolódik azzal, hogy Pestalozzi pedagógiája elsősorban az elemi képzés nevelőinek, a tanítóknak a pedagógiája, s így, és ezért a tanítóképzőkben Pestalozzi a neveléstörténet-oktatás kiemelt tananyaga. E szemléleten nem változtat Finácz Ernő neveléstörténetének Pestalozzi-fejezete sem. - Prohászka Lajost figyelmét - kultúrfilozófiája, nevelésfilozófiai beállítódása, oktatói munkája a középiskolai tanárképzésben - Pestalozzi pedagógiájának emberfelfogása, filozófiai (humanizmus), szociálpedagógiai gondolatának alapjai felé fordítja; módosítja a XX. század közepéig érvényesülő hazai Pestalozzi-recepciót. E gondolati-szemléleti váltás mentén halad - igaz korlátozottan - a Zibolen Endre (Prohászka Lajos tanítványa) szerkesztette 1959-es Pestalozzi válogatás is (PVM 1959, I-II. k.). Talán ezt az elrugaszkodási kísérletet mutatja a válogatásban, a Lienhard und Gertrud első-harmadik részének centrális helyre kerülése, és az I. kötetébe szerkesztett új, és jó fordítású *Abendstunde*, a teljes terjedelmű *Ja oder Nein?*, ám az *Über Gesetzgebung und Kindermord* vagy a *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts* akkor még - az addigi magyar Pestalozzi-irodalomhoz hasonlóan - részletekben sem jelenik meg. Ugyanakkor csak a PVM II. kötetében olvashatók - ott sem kizárólagos helyet elfoglalva - a Pestalozzi tanítási módszerének alapjait, módszeres eljárásait bemutató írások. Ezeknek a szövegeknek jelentős részét Faragó László fordítja. - Zibolen Endre a kötetet bevezető tanulmányában, majd az 1984-es Pestalozzi monográfiájában (ZE 1984) ugyancsak szélesíteni kívánja az elemi képzés pedagógiájába bemerített hazai Pestalozzi-pedagógiát. Ez a törekvése sikeresebben valósul meg szerkesztői munkájában, mint az említett két Pestalozzi-tanulmányában. - Prohászka Lajos egyetemi neveléstörténeti előadásában éppen azt tekinthetjük újszerű megközelítésnek, hogy Pestalozzi pedagógiáját annak közoktatás-politikai, szociálpedagógiai jellemzőire, a filozófiai antropológiájára építve mutatja be. Ezzel valószínűleg behelyezi Pestalozzi gondolatait és elméletét a XVIII.-XIX. század fordulójának, a XIX. század kezdeti évtizedeinek európai, új társadalomfilozófiai gondolkodásába. - Úgy véljük: Pestalozzi pedagógiájának más (a magyar pedagógiai tudomány megítéléstől különböző) megközelítése és értelmezése lehet oka annak, hogy Prohászka Lajosnál a

S Pestalozzi hite valóban csodát művelt. Maga írja: félév múlva senki sem ismert volna rá gyermekeire. De ez az emberfeletti munka egészen ki is merítette; testben, lélekben megtörte. Így szerencséje volt, hogy Stans megszállása és az árvaház épületének elfoglalása miatt munkáját félben kellett hagynia. Pestalozzi a hegyekbe vonult, hogy felüdüljön, mert erre valóban nagy szüksége volt. De nem sok pihenést engedett magának.⁹⁹ Rövid idő múlva újra iskolamesteri tevékenységben találjuk őt. Stansba, mikor azt a katonaság ismét elhagyta, politikai-felekezeti villongások miatt nem mehetett vissza. Kárpótlásul Stapfer megengedte neki, hogy Burgdorf¹⁰⁰ iskoláiban tanítson, majd utóbb a burgdorfi régi kastély épületét engedte át neki, hogy a legszegényebb néposztályba tartozó gyermekeket nevelői gondjába vegye.¹⁰¹ Itt tanított Pestalozzi 1799-1804-ig három társával. Itt alakultak ki némi tudatossággal metodikai alapelvei, mert hiszen Stansban tapogatózkodott és egészen a szerencsés véletlennek, az alkalomnak engedte át magát. Itt írta meg módszeres könyvét: Wie Gertrud ihre Kinder lehrt? (1801), itt adta ki a Buch der Mutter [Az anyák könyve]¹⁰² című művét

Pestalozzi-életút 1800-as évet követő szakasza - annak ellenére, hogy Pestalozzi ezekben az években lesz európai hírnév - az elméleti, a gondolkodói teljesítmény szempontjából „hangsúlytalanabbá” válik. Prohászka az elemi képzés tanának elemzésével, a már előbb megírt Pestalozzi egyetemi előadását, az ismétléskor egészíti ki. - Schneller István, 1927-ben, szintén nagyobb figyelmet fordít a Pestalozzi-pedagógia filozófiai alapozására. A Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság közgyűlésén elmondott beszédében - elsősorban Pestalozzi 1815-ben írt *An die Unschuld, den Erst und Edelmuth meines Zeitalters und meines Vaterlandes. Ein Wort der Zeit* című írása alapján - részletesebben foglalkozik Pestalozzi embergyermekfelfogásával (A gyermek - 1927, 20. évf. 1-3 sz. 3-18. p.). Pukánszky Béla - Schneller pedagógiáját is bemutatva és elemezve ugyancsak a *Nachforschungen* vizsgálatával teszi teljesebbé a hazai Pestalozzi-képet (Pukánszky Béla: Személyiségpedagógia elméletben és gyakorlatban - (<http://primus.arts.u-szeged.hu/~pukanszk/mars/szemped.pdf>). Am, Pestalozzi antropológiájának magyarázatánál, még mindketten megmaradnak a natorpi értelmezés közelében. - A Pestalozzi-pedagógiának elemi képzés problémakörére leszűkítése napjainkban is - nemcsak az 1800-as évek elején - élő támadási felületet teremt azoknak, akik kétségbe vonják, tagadják, hogy Pestalozzi a XIX. századi Európa első évtizedeit meghatározó, és az egész században jelentősen ható, európai látókörű, s a nevelés nemzeti vonatkozásai felé forduló gondolkodó. Pestalozzi antropológiájának neokantiánus leszűkítése, nem teszi érthetővé, értelmezhetővé Pestalozzi nevelésszociológiai törekvéseit; humanizmusát „beköti” egy szűk filantrópikus felfogásba. - A *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?*-ről - a burgdorf-yverdoni évek jelentősebb írásáról részletesebb jegyzetet Prohászka Lajos később készült és alább olvasható előadásszövegénél adunk.

⁹⁹ Pestalozzi az intézet bezárását követő napon (1799. június 9-én) elhagyja Stansot. Hathetet a Bern melletti Gurnigel üdülőhelyen tölt, s itt fog hozzá a Stansi levél megírásához. 1799. július végén már, pályája újabb állomáshelyén, Burgdorfban van.

¹⁰⁰ Burgdorf: városka Bern közelében, a Berni kantonban, Mittelland vidékén, az Emme folyó mellett. - Az Emme feletti meredek dombon áll a vár; a legrégebb lakótorony és a 12. században épített palotaszárny.

¹⁰¹ Pestalozzi 1800. október 28.-án nyitja meg önálló intézetét Burgdorfban.

¹⁰² J. H. Pestalozzi: *Buch der Mütter oder Anleitung für Mütter ihre Kinder bemerken (anschauen, beobachten) und reden zu lernen* (1803) - SW XV. k. - Magyarországi megjelenés: *Buch der Mutter oder: Anleitung für Mütter ihre Kinder bemerken und reden zu lehren* - Gedruckt mit v. Trattner-Karolyischen Schritten, Pesth, 1835, XVI + 184 p; részletesebb ismertetés - Váradi Szabó János: Pestalozzi elemi tanításmódjának rövid vázlat - Nevelési Emléklapok, 1847, III-IV. 1. füzet, 1-35. p. - Zsengeri ismerteti a könyv megírásának körülményeit (Pestalozzi csak a bevezetőt és a 7. szakaszt, míg az 1-6. szakaszt Krüsi írja) és a szerkezetét - ZSS 1879, I. k. 208-209. p. -, de más jegyzeteiben is foglalkozik a könyvvel, fogadtatásával. - A burgdorfi évek gyakorlata és annak pedagógiai megfogalmazása, irodalma közül a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?* és a *Buch der Mütter* az, ami a filantrópistáktól induló bírálatok és támadások kiinduló- és középpontja. - A könyvről még: ZE 1984, 108-112. p. (Vö.: 111. jgy. és FE 1927, 256-257. p.-t. - Fináczy csak jegyzetében tesz említést a filantrópistáktól induló „*minden ötlet és lendület*” nélküli támadásokról - FE 1927, 243. p. 3. jgy.) - A *Buch der Mütter*-ről idézi Zsengeri Samu Arndt: *Fragmente über Menschenbildung* I. kötetéből: „*A világ csak esztelenségében tulajdoníthatott Pestalozzi könyvének oly rendkívüli hatást. Az értelmesek már előre tudták, hogy az okos nőknek nem kell ilyen könyv, az esztelen nő pedig a legjobb könyvnek sem tudja hasznát venni. E könyv tudvalevőleg olyan, hogy legkevesbbé sem felel meg céljának s hogyha használnák s szerinte járnának el, többet ártanának mint használnának ...*” (ZSS 1879, II, k. 93. p.) Fichte szintén bírálta a

(1803) és az *ABC der Anschauung*-ot [A szemlélet ábécéje]¹⁰³ (1803). Ezeket az elemi könyveket Pestalozzi munkatársai Krüsi,¹⁰⁴ Buss¹⁰⁵ és Tobler¹⁰⁶ dolgozták ki Pestalozzi felügyelete és útmutatásai szerint, maga Pestalozzi csak a bevezetéseket írta meg. Itt Burgdorfban kezdett világhírű emberré lenni; az érdeklődők és hivatalos kiküldöttek hosszú sora vándorolt, mint valami búcsújáróhelyre Burgdorfba, módszert tanulni Pestalozzitol. S e kor legelső tudományos és irodalmi folyóiratai: az Allgemeine Zeitung, a Jenaische, Hallische, a Leipziger Literaturzeitung [Jénai, Hallei és Lipcsei Irodalmi Újság], a Göttinger Gelehrte Anzeigen [Göttingai Tudós Értesítő], Wieland Merkurja¹⁰⁷ állandóan foglalkoztak Burgdorffal és Pestalozzi említett irodalmi műveivel. Herbart¹⁰⁸ is járt Burgdorfban s két tanulmányának beillő cikket írt tapasztalatairól és Pestalozzi könyveiről.¹⁰⁹ Fichte később a

könyvet: „A könyvnek azon része, mely a gyermek testét tárgyalja egészen el van hibázva. Pestalozzi ugyan igen helyes elvből indul ki, midőn a gyermek ismeretének legelső tárgyául a gyermeket magát akarja tenni; de a gyermek teste még nem maga a gyermek. Ha már minden áron az emberi testet kívánjuk az első oktatás tárgyává tenni, nem célszerűbb az anya testét magyarázni? hisz ez sokkal közelebb áll a gyermekhez saját testénél, mert jobban látja. S hogyan birhat a gyermek világos fogalommal testéről, ha nem tanítják előbb, miként vegye annak hasznát? Az ilyen ismeret nem ismeret, hanem önkényes szavaknak könyv nélkül való tanulása; ez pedig nem egyéb a beszéd túlbecslésénél.” (Fichte: Rede an die deutsche Nation - a 9. beszédből idézi Zsengeri S. - ZSS 1879, II. k. 94-95. p.) Fichtének ez véleménye összefügghet azon a nézeteivel, ahogyan a Rede an die deutsche Nation című beszédfüzérében megítéli, elítéli a porosz családi életet és az arra épülő, ahhoz kapcsolható intézményes nevelést. A bírálat mutatja: Fichte nem mindenben ért egyet, fogadja el Pestalozzi pedagógiai elveit, gyakorlatát. - Fichtére vonatkozóan vö.: 10; 78; 110. és 125. jgy.)

¹⁰³ J. H. Pestalozzi: ABC der Anschauung oder Anschauungslehre der Maßverhältnisse (1803) - SW XV. k. Zürich und Bern, 1958.

¹⁰⁴ Hermann Krüsi (1775-1844) - Az Appenzell kantoni Gais városban született. Előbb szülővárosában tanító. Filantrópistákat olvas. 1800. januárjától burgdorfi tanító, Pestalozzinak két évtizeden át feltétlenül hűséges munkatársa. Burgdorfban dolgozza ki nyelv- és számtantanítási módszertanát. 1817-ben hagyja el Pestalozzi yverdoni intézetét, önálló nevelőintézetet nyit Trogenben, 1833-tól a galsi népiskolai tanítószeminárium igazgatója, a tanítóképzés érdemes munkása. - PVM 1959, II. k. 81-105. p.

¹⁰⁵ Johann Christoph Buss (1776-1855) - a burgdorfi tanító, művészetek, rajzolás érdekli, később rajztanító Bernben. - PVM 1959, II. k. 106-115. p.

¹⁰⁶ Gustav Tobler (1769-1843) - Bernben teológiát tanul, 1800. júliusától burgdorfi tanító, a gyermekpszichológia iránt érdeklődik. 1807-ben gyári iskolát alapít Mühlhausenben, Glarusban, majd Szt. Gallenben. - PVM 1959, II. k. 100-105. p.

¹⁰⁷ Christoph Martin Wieland (1733-1813) - német költő, író. Szoros kapcsolatot tart a Helvetische Gesellschaft tagjaival.

¹⁰⁸ Herbart, 1799 végén, amikor Svájcban otthagyja háztanítói állását, meglátogatja Pestalozzit Burgdorfban. (Ld: 15; 84; 109. és 151. jgy.)

¹⁰⁹ Herbart véleménye Pestalozzi burgdorfi tanítási módszeréről: „Láttam őt iskolaszobájában. Esti órákban hívtak össze egy tucsat 5-8 éves gyereket; attól tartottam, hogy a kicsinyeknek ilyenkor semmi kedvük sem lesz a tanulásra s ahogy az experimentum (a tanítás bemutatása) bizonyosan nem fog sikerülni. De a gyermekeknél nyoma sem volt a kedvetlenségnek s egész végig élénkek és vitorák voltak. Hallottam az együtt-mondás zaját: vagy mit mondok, nem zaj volt ez, hanem a szavak összehangzása, mely ütemszerűségben hatalmas chorusként hangzott, a tanítványok figyelmét szorosan lekötötte a tanult tárgyhoz, úgy, hogy vissza kellett magamat tartanom, hogy hallgatói szerepemet a tanulóval fel ne cseréljem. Ide s tova jártam közöttük, hogy meglessem, vajon nem hallgat-e vagy unalmasan beszél-e egyikök; egyet sem találtam közöttük. A gyermekek kiejtése kellemesen hangzott fülemben, noha tanítójuk igen érthetetlenül beszélt; de sveiczi szülei sem igen képezhették ki nyelvüket.” - idézi: ZSS 1879, I. k. 97-98. p. jgy. - Később, a tárgyak alakjának megítéléséhez Pestalozzi szemléltető ABC-jének eszméjét és módszerét elfogadja Herbart és Pestalozzis Idee eines ABC der Anschauung als ein Cyklus von Vorübungen im Auffassen der Gestalten wissenschaftlich entwickelt című munkájában szellemesen és tudományosan mutatja be azt. - Vö.: ZSS 1879, I. k. 244. p. jgy. és ld: 15; 84; 108. és 151. jgy.

Reden an die deutsche Nation [*Beszédek a német nemzethez*]¹¹⁰ címen ismert művében két fejezetet szán Pestalozzi burgdorfi pedagógiai törekvéseinek. Wieland, aki benső viszonyban volt Pestalozzival irodalmi vállalatai érdekében minden lehető megtevést, rajongó lelkesedéssel ír Burgdorfról: Hier ist kein philanthropischer Wind, - mondja - hier ist Wahrheit, und nichts als Wahrheit. [Itt nincs filantrópikus¹¹¹ széljárás. Itt valóság van és semmi más, mint valóság.] Továbbá: „Ich sage nicht zu viel, wenn ich behaupte, die Regeneration der Menschheit wird aus Burgdorfs kleinem romantischem Thale hervorgehen... Pestalozzi wird das nüchterne Segensgestirn künftiger Jahrhunderte heißen.” [Nem túlzok, ha azt állítom, hogy az emberiség regenerációja Burgdorf kis romantikus völgyéből fog kiindulni. Pestalozzit a jövő évszázadok józan, áldást hozó csillagzatának fogják nevezni.]

¹¹⁰ 1806. október 14.-e, a jénai csata után, 1806. október 27.-én Napóleon bevonul Berlinbe, Poroszország nagy része francia megszállás alá kerül, 1806. november 21.-én Napóleon elrendeli a szárazföldi zárlatot Anglia ellen. - Fichte 1807-1808 fordulóján - mielőtt az egyetem megnyitna - tizennégy, ún. vasárnapi előadást tart a berlini Akadémia épületében: Rede an die deutsche Nation. - A híres és népszerű beszédek alapfogolatainak egyike: a német nemzet bűnei miatt elvesztette helyét az európai kultúrában, s azt csak a helyes irányú nevelés útján nyerheti vissza. - A Rede an die deutsche Nation 14 beszéd. Mindegyik foglalkozik a neveléssel. A 9. és a 10. beszéd kiemelten a nemzetnevelésről (Nationalerziehung), a 11. beszéd a nevelési tervről (Erziehungsplan) szól. Fichte a 9; a 10. és a 11. beszédben többször megnevezi, említi Pestalozzi nevelési gyakorlatát. - 1807/1808 fordulóján - nemcsak az 1793-as találkozásaikra emlékezve, vagy nem csupán hallomásból ismeri Pestalozzi munkásságát. A 9. beszédben említi Pestalozzi ABC-s könyveit, köztük a Szemlélet ábécéjét (ABC der Anschauung) és az Anyák könyvét (Buch für die Mütter); ezeken a könyveken kívüli olvasmányi ismereteit valószínűsíti, hogy a 10. beszédben egy 1807-es lipcsei kiadású Pestalozzi-íráshoz hivatkozik (Ansichten, Erfahrungen und Vettel zur Beförderung einer der Menschennatur angemessenen Erziehungsweise). - Fichte az említett beszédeken kívül máshol is hivatkozik Pestalozzi intézeteinek gyakorlatára: „A mit Pestalozzi mély és eredeti meggyőződésében gondolt és a mi gyújtó szikrává is vált, sőt még jelenleg is gyújtó hatással bír, az nem más mint azon gondolat, hogy csak az válhatik a növendék s főleg az ember igazi szellemi tulajdonává, a mit átnézetes szemléletű iparkodik benne felemelni, azaz a mit jól átgondolt és szabad öntudatos cselekvés által önmagában előteremt. Csak így egyezik ez meg tudatával, válik nyilvánvalóvá és meggyőződéssé előtte, mely meggyőződést életének minden percében elméletileg és gyakorlatilag érvényesíteni is képes.” - idézi ZSS 1879, I. k. 345-346. p. - Prohászka Lajos előadásában a Rede an die deutsche Nation említett beszédeiből, valamelyik kettőre - legvalószínűbb, hogy a 9. és a 10. beszédekre utalhat. - Vö.: 3; 4; 10; 78; 93; 102. és 126. jgy.

¹¹¹ A filantrópizmus a XVIII-XIX század fordulóján érvényesülő, a felvilágosodás szellemét képviselő, német eredetű pedagógiai mozgalom. A filantrópisták Rousseau pedagógiai felfogását továbbfejlesztve a korabeli családi és iskolai oktatás-nevelés megreformálását - az ésszerűség, a természetesség és hasznosság jegyében - tűzték ki célul. Emberfelfogásuk különbözött Pestalozzi ember- és gyermekfelfogásától, bár Pestalozzi módszeres eljárásai több hasonlóságot is mutatnak módszereikkel. Éppen módszertani azonosságai miatt vannak, akik Pestalozzit is szívesen besorolják a filantrópisták közé. Ez a besorolás mindenképpen hibás. - A filantrópisták irányából az 1803-tól erős támadások indulnak Pestalozzi módszere ellen. „A philanthropusok, - elkeserítve, mivel Pestalozzi a paedagogia körül szerzett érdemeiket nem méltatta s ingerelve a határozott hang által, amelyen Pestalozzi tanmódját hirdette - elsőik nyitották meg ellene a harcot 'Hogyan oktatja Gertrúd gyermekeit?' című munkája megbíráásával ... A bírálat főgondolata az, hogy Pestalozzi semmi újat nem tanít, hogy Comenius óta senki sem vonta kétségbe, hogy az emberi ismeret az érzékek által közvetítettik s ilyenén szemléleten kell alapulnia. Továbbá azt is állítják a philanthropusok, hogy Pestalozzi több követeléseit már rég ismerik s hogy az egész nem egyéb 'az ismert nézeteknek más alakba öltöztetésénél.' E bírálatot nem sokára még más terjedelmes vita-iratok követték, melyek mind Pestalozzi tanmódja ellen keltek ki ... az említett munkák szerzői többé kevésbé elfogultan, gyűlöletesen és gúnyosan támadták meg Pestalozzit és eszméit, még oly férfiak is keltek ki egyes elvei ellen, kik elfogultságukban tisztelték és becsülték Pestalozzit s ennél fogva lehetőleg igazságosan iparkodtak őt megítélni. Így pl. August Hermann Niemeyer (híres theologus, pedagogus egyházi énekköltő, hallei professzor - 1754-1828), ki teljes tisztelettel és méltánnyal szól Pestalozziról, 'A nevelés és tanítás alapelvei' című munkájának III. kötetében ily című cikket tett közzé: 'A pestalozzi féle tanmódok megítélése', amely egészében véve igen kedvezőtlen bírálatot tartalmaz. Niemeyer nem helyesli a nagy reményeket, a miket Pestalozzi tanmódjába helyeznek, mert - úgy mond - a történet azt bizonyítja: hogy az emberi tömegeket nem lehet egyformán gépiesen okossá és jóvá tenni. ...” - ZSS 1879, II. k. 90-91. p.

Persze akadtak kritikusok is, így épp a filantrópisták köréből (Spazier, a dessauai Philanthropinum¹¹² egykori tanára és az Allgemeine Revue [Általános Szemle] munkatársa), aki jól meglátta a burgdorfi metódus fonásait is, főleg pedig azt az ellentétet, amely Pestalozzinak irodalmi úton hirdetett alapelvei, a gyermeki spontaneitás érvényesítésének sürgetése -, és a burgdorfi iskolai gyakorlat mechanizmusai közt tátongott. Mert Burgdorf minden látogatójának többé-kevésbé feltűnt az a formalizmus, az emlékezetnek az a rendkívüli igénybevétele, az untatóknak és szárazaknak látszó hangoztató, író és rajzoló gyakorlatoknak az a hosszú sora, amelyekkel Pestalozzi - kétségtelenül sikeresen - foglalkoztatta növendékeit.

A burgdorfi iskolában szerzett tapasztalatait szűrte le Pestalozzi - mint már említettem - a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt, ein Versuch den Müttern Anleitung zu geben, ihre Kinder selbst zu unterrichten* [Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit? - Kísérlet az anyáknak szóló útmutatásra, hogy maguk oktassák gyermekeiket.] című művében. Már ebből a címből is kitűnik, hogy a mű Pestalozzi módszerét tartalmazza még pedig merőben az elemi oktatásra vonatkozólag, oly alapelveket próbált megállapítani benne, melyek az emberi természetben gyökerezvén egyetemesek s amellet oly egyszerűek is, hogy az anya is szerintük oktathatja gyermekeit az első ismeretekre. Ez más szóval azt jelenti, hogy Pestalozzi még akkor is híven kitartott amellet a felfogása mellett, amit az *Abendstunde*-ban, majd a *Lienhard und Gertrud*-ban hirdetett, és amely szerint az iskolai oktatás csak akkor jó, ha lehetőleg olyan, mint a családi nevelés, kiváltképpen az anya nevelése.

Melyek ezek az alapelvek?

1.) Az oktatásnak a természet tárgyait áttekinthető rendben kell a gyermek érzékei elé állítani. Vagyis minden oktatásnak természetes kiindulópontja a szemlélet.

2.) A szemlélet nem merő érzékletek összege, hanem éppen „rend”, ezt a rendet pedig szellemünk aktív tevékenysége hozza létre. Más szóval: a szemlélet nem pusztán receptivitás, hanem spontaneitás is érvényesül benne. Ezeket a szellemnek (megismerésünk) természetében gyökerező spontán aktusokat hívja Pestalozzi „elemeknek”. S három ilyen elemet különböztet meg: szám, alak, szó. Vagyis: a dolgokat megismerve megszámlálhatóságukban, alakjukban és a nyelvben kifejeződő jelentésükben (logikai értelmükben) ismerjük meg. Mindaz, ami létezik e három kategória által van meghatározva és csakis ezekkel fogható fel. Ezért minden oktatásnak a szám, az alak és a szó szemléleteit kell kidolgoznia. Erre szolgálnak a számolás, a rajzolás és írás, és a nyelvtanulás. Ha a gyermek meg tud különböztetni egy dolgot más dolgoktól (azaz: viszonyítani tud, egységében ismeri fel), ha fel tudja fogni alakjában és képes egyúttal megnevezni: akkor azt mondhatjuk, hogy helyes szemlélete van róla.

3.) Ezekre az elemi pontokra támaszkodva az oktatásnak fokozatosan és hézagtelen menetben kell haladnia egyre magasabb ismeretek felé. Tehát a módszernek hármas lépése van: kimunkálás az elemekből - fokozatos és hézagtelen továbbhaladás - lezárulás (eredmény) - ez ismét alapja a továbbhaladásnak és így tovább.

Pestalozzinak ebben a munkájában is a zavaros terminológia nagy nehézséget okoz. Így amit szemléletnek nevez egyáltalán nem magyarázható egyértelműleg. Szemléletnek nevezi az érzéki tapasztalást, ennek az értelem rendező tevékenységével megfogott eredményét (= világos szemlélet); de szemlélet nála maga az értelmi aktus is, az értelem is, s ahogy újabban Delekat¹¹³ kimutatta: vallásos-misztikus tendenciák is érvényesülnek benne.

¹¹² A Philanthropium Johann Bernhard Basedow (Bassdau) (1724-1790) német pedagógus nevelőintézete Dessauban. Az intézet 1774-ben nyílik meg, és a filantrópizmus nevelési elvei szerint működik. Basedow 1778-ig a vezetője.

¹¹³ Friedrich Delekat: Johann Heinrich Pestalozzi. Der Mensch, der Philosoph und der Erzieher - Quelle & Meyer, Leipzig, 1926, 314 p.

Hasonlóképp nehéz határozott állást foglalni az úgynevezett elemi pontok kérdésében. Aki először hall róluk menten Kantnak a tiszta ész felfogási formáira mint a tapasztalás apriori elemeire gondol, amelyek lehetővé teszik a tapasztalást. Így magyaráz Natorp is. Csakhogy a kettő egyáltalán nem vág egybe a gondolkodás szintetikus funkciójával, amit a kanti az apriori jelent. Pestalozzinál [ilyenről] szó sincs. Csak azt tekinthetjük biztosnak, hogy Pestalozzi a tanulásban, mint megismerésben aktív tevékenységet lát: a megismerés nem pusztán befogadás, hanem cselekvés, munka: már maga a szemlélet is a tárgynak „alakítása”, a mi lelki hozzájárulásunk, részvételünk által.¹¹⁴

Legtartósabban hatott Pestalozzi kétségkívül a hézagtalanság követelésével (főleg azáltal, hogy Herbart felkapta ezt az elvet és módszeres elvből tantervi elvvé tette). De amit még Pestalozzi a hézagtalanságról mond, merő általánosságok körében mozog és emellett mindaz, amit a szám, az alak és a szó tanulmányozásáról, mint módszeres alapvetésről mond, annyira mechanisztikus, hogy vele éppenséggel lerontja az elv hatékonyságát.

Pestalozzi kétségkívül bizonyos dolgokat helyesen felismert, vagy inkább: megérezett, megsejtett, de ezeket nem tudta mindig szerencsésen kifejezni. Innen van, hogy a burgdorfi iskolájában még maga sikerrel tanított, - mondhatnók elvei ellenére is: az elvek ... [alkalmazásában] ugyanis nyilvánvalóan ... tapintata, didaktikai ösztöne kivezette őt a kelepccéből, amelyekbe egyébként az elvekhez való dogmatikus ragaszkodása vitte volna.

Meg kell jegyezni, hogy a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?* című művében Pestalozzi csupán az oktatás módszerének alapelveit fejtette ki. Hasonló módon meg akarta írni az erkölcsi nevelés elméletét is, ezt is „elemi pontokra” vezetve vissza, ezt a tervét azonban nem valósította meg.

Pestalozzinak burgdorfi működése azonban - bármely termékeny volt is irodalmi és gyakorlati szempontból egyaránt - mégsem volt zavartalan. A svájci kantonokban ugyanis ez időtájt napirenden voltak a politikai zavarok. Egyik kormányrendszer a másikat váltotta fel: majd a centralisták, majd a föderalisták kerítették kezükbe a hatalmat. Az általános egyenetlenséget jól ki tudta használni Napóleon, akkor még konzul, aki az 1802. év elején egyik tábornokát 40 000 emberrel Svájcba küldte, hogy rendet teremtsen. Ez a rend úgy kezdődött, hogy a köztársaságnak ½ millió frank hadi sarcot kellett fizetnie. Ez után rendelet jött Párizsból, hogy a svájci kormány bizonyos számú képviselőt küldjön a fővárosba, ahol Napóleon szeme előtt fog megállapítani a svájci alkotmány alaptörvénye.

A képviselők közt volt Pestalozzi is, aki Párizsba utazása előtt egy röpiratba fejtette ki nézeteit az új törvényhozás feladatáról. Itt is a népnevelés áll a teendők között az első helyen, s különösen a nagymértékben elhanyagolt erkölcsi nevelés. Ugyanezt erősen hangsúlyozta utóbb Párizsban is, mind a tanácskozások alkalmával, mind szemtől-szembe Napóleonnal akivel személyesen ... [találkozott]. Napóleon válasza nagyon lehangolta: azt felelte ugyanis Pestalozzinak, hogy az ábécé tanításával nincs ideje bíbelődni.

Mindazok a nagy tervek tehát, amelyek Pestalozzit foglalkoztatták, Napóleont egészen hidegen hagyták: a népnevelés nagy céljaiból és feladataiból is csupán az ábécét látta meg. Ez egészen rávall egyébként Napoleonra, akit az iskola mindig csak az állami mindenhatóság eszközeként érdekelt, aki a francia középiskolákat is katonai módra szervezte, s a nép-oktatással soha sem törődött, s a tudományt is csak politikai eszköznek tekintette. Pestalozzi ezzel szemben csupán a kultúra szempontjából fogta fel az iskolát.

Pestalozzi kiérezte Napoleonból az önző politikust és katonát. Később sem tudott vele rokonszenvezni. Erejét jakobinusi erőnek mondja, amely csak az általános politikai

¹¹⁴ Ld: 36. jgy. - a neokantiánusok (Natorp) értelmezéséhez.

felfordulásban tudott érvényesülni, amikor az emberiség fele forradalmi állapotban volt. Se erkölcsi ... [csodálatot], se magasztalni valót nem talált benne, iratainak egy helyén ragadozó állatnak (Raubtier) nevezi; másutt a világ ostorának (Geißel der Welt); ismét másutt hatalmát egy hiéna vérengzésének tartja.¹¹⁵

Elkedvetlenedve hagyta el Pestalozzi a francia fővárost, nem is várta be a tanácskozások végét, amely nem hozott mást, mint ráerőszakolt alkotmányt.¹¹⁶ Viselkedése Párizsban nagyon visszatetsző lehetett, mert hazatérése után zaklatni kezdték, gyanúba fogták és utóbb ellenségei ki is túrták Burgdorfból, ahonnan, rövid egy évi tartózkodásra Münchenbuchsee-ba¹¹⁷ vitte intézetét. Ez 1804-ben történt. Ekkor került érintkezésbe Emanuel Fellenberggel, Hofwyl-ből. Fellenberg kitűnő szervező volt, aki egész Svájcot be akarta hálózni Pestalozzi-féle intézetekkel: a két ember azonban nem tudta elviselni egymást. Ezért Pestalozzi már egy év múlva otthagyta münchenbuchsee-i intézetét Fellenbergnek¹¹⁸ és nyáron Ifertenbe (Yverdon)¹¹⁹ költözött a Neuchâteli-tó mellé, ... itt folytatta működését egészen 1825-ig. Az iskola virágkorának tetőpontját az 1809-es év jelzi, amikor már 15 tanító működött ... [ott,] több mint másfélszáz növendékkel (voltak köztük angolok, amerikaiak, oroszok is) és 32 tanítójelölttel, akik az oktatás módszereit igyekeztek ... elsajátítani. Így, Pestalozzi, csak az iskola ... [pedagógiai vezetője] volt, sem a tanítási gyakorlatba, sem az anyagi ügyekbe nem folyt be. Az iferteni intézetben, amely bentlakással volt egybekötve olyanféle volt az élet, mint amit ma a Landerziehungsheim-ok [vidéki nevelőotthon]¹²⁰ igyekeznek megvalósítani. 1818-tól kapcsolatban volt vele leányinternátus is (Armenanstalt) [Árvaház].

Az intézet legerősebb oldala a számtan- és mértanoktatás volt, amelynek módszeres kiépítése formális tekintetben Pestalozzi egyik kiváló tanítójának Schmidnek volt köszönhető. Az iskola tényleges igazgatója Niederer¹²¹ volt, Pestalozzi eszméinek leghívebb terjesztője és interpretátora [magyarázó, értelmező], módszerének leglelkesebb védelmezője.

¹¹⁵ Svájc történetére, a 18 század végének a XIX. század első évtizedeinek eseményeire ld: a 18; 24. és 93. jgy.-et is.

¹¹⁶ Ld: 93. jgy.

¹¹⁷ Münchenbuchsee, városka Bern kantonban, Berntől északra, Bern és Hofway között, johannita rendházáról ismert. - Pestalozzi Burgdorfból távozva, mielőtt tartósabban Yverdonba költöznék, rövid ideig -1805-ben - Krüsivel Peterlingenben tartózkodik. Intézetalapítást tervez. S itt kezdi el írni - feleletként a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?*-t érő bírálatokra - új művét. Ismét levél-formát használ. Gyorsan dolgozik, és már valószínűleg 1806-ban befejezi az írást. Azonban újabb pedagógiai levelei először, 1807-ben töredékesen jelennek meg: *H. Pestalozzis Ansichten, Erfahrungen und Mittel zur Beförderung einer der Menschennatur angemessenen Erziehungsweise.* - ZSS 1879, II. k. 5-6. p. - Vö.: 47. jgy.

¹¹⁸ Philipp Emanuel von Fellenberg (1771-1844) - svájci pedagógus és mezőgazdasági szakíró. Hofwaynak nevezett birtokát, 1804-ben, mintáüzemmé fejleszti. Pestalozzi példáján, elhagyott gyermekek számára szegényintézetet alapít, amelyet intézményrendszeré bővíti. - Pestalozzi és Fellenberg kapcsolatáról ld: ZE 1984, 124. p.

¹¹⁹ Yverdon (Iferten): város Vaud kantonban. A Neuchâteli-tó déli végének egy kis síkságán fekszik, a tóba torkolló Thièle pataknál, az óváros délkeleti oldalát foglalja el az 1240-ben épült, négyszögletű, négy körbástyával védett várkastély. E várban rendezi be 1805-ben Pestalozzi nevelőintézetét, ami 1825-ig működik, akkor hagyja el Pestalozzi az intézetet, amiben aztán kórház lesz. - Pestalozzi szobra, ma, a vár nyugati homlokzata előtti téren áll. A vár múzeumának könyvtára foglalkozik, gondozza Pestalozzi emlékét.

¹²⁰ Prohászka Lajos a Hermann Lietz (1868-1919) által kezdeményezett, és az angol „Új iskola” (Abbotsholme) mozgalom mintájára a XX. század első felében megszervezett, különösen a német nyelvterületen elterjedt nevelési intézményekre utal.

¹²¹ Johannes Niederer (1779-1843) - svájci pedagógus. 1803-ban a burgdorfi intézetébe kerül s Pestalozzi egyik legközelebbi és legjelentősebb munkatársa. 1817-ben - botrányos körülmények közt - hagyja el az yverdoni intézetet.

Az 1809. évben írta meg Pestalozzi *Über die Idee der Elementarbildung* [Az elemi képzés eszméjéről]¹²² című dolgozatát, amelyet a Schweizerische Gesellschaft für Erziehung-ban [Svájci Nevelési Társaság] mutatott be (*Lenzburger Rede* [Lenzburgi¹²³ beszéd]) Niederer jegyezte le és adta ki.¹²⁴

Pestalozzi yverdoni működését is sok zavaró körülmény akadályozta. Hírneve akkor már igen nagy volt, azonban inkább külföld hódolt előtte, Svájcban sok támadásnak volt kitéve. A forradalom ... után ugyanis a helvét kormány helyett ismét a hatalom régi birtokosai kerekedtek felül.¹²⁵ S az emberi hálátlanság talán sehol sem annyira szembeszökő, mint épp politikai téren. Pestalozzinak is elfogadták szociális és emberbaráti áldozatait, de nem feledték el a forradalom alatti szerepét s most pedagógiai működésében igyekeztek elgáncsolni. Pestalozzit nagyon érzékenyen érintették ezek a nemtelen támadások. Vizsgálatot kért maga ellen, az 1809 novemberében le is folyt s a bizottság jelentése nem volt éppen a legkedvezőbb. Niederer válaszolt ezekre a támadásokra: csak csomó vita- és röpirat keletkezett ebben az időben és az intézménynek sok pénzébe került s nem sok haszonnal járt.¹²⁶

¹²² J. H. Pestalozzi: *Über die Idee der Elementarbildung* - A Lenzburgi beszéd először a Niederer szerkesztette *Wochenschrift für Menschenbildung* című folyóiratban, három részben - 1810- és 1811-ben -, jelenik meg.

¹²³ Lenzburg: város, ma az Aargau kantonban; előbb a hat kanton közös uralma alatt álló Freiamt területéhez tartozik; a Lenzburg grófok vára (épül: 1040) köré - az Aare és a Wildegg folyók közelében - épül a település; a vár később a Habsburgok birtokába kerül.

¹²⁴ A Lenzburgi beszéd (ld: 122. jgy.) második kiadásban lényeges változtatások történnek. Ennek a második változatnak olvasható a magyar fordítása: Az elemi képzés eszményéről - beszéd, elmondott a Helvétiai Nevelési-barátok Társaságának Lenzburgban tartott 1809. évi gyűlésén - ZSS 1879, II. k. 104-337. p.

Pestalozzi módszertani elvei, módszerei, de különösen burgdorfi, yverdoni intézete ellen - elsőször a filantrópisták - súlyos vádak emelnek. Vö.: 111. jgy. - A Lenzburgi beszédet Pestalozzi mintegy védőbeszédként fogalmazza meg a támadások ellen, azok cáfolatára. A szöveg első kiadása azonban oly mértékben magán viseli Niederer szellemiségének bélyegét, hogy később, a beszéd első kiadását Pestalozzi nem tekinti eszméi hűséges kifejezésének, ezért a második kiadásban jelentős változtatások vannak. - Ld: ZE 1984, 162. p. 220. jgy. - Pestalozzi a beszéd második kiadásának előszavában írja: „E beszéd, mely a Lenzburgban elmondott beszédeimtől lényegesen különbözik és a rám hatott idegen befolyás bélyegét hordja magán, világosan tanuskodik arról a törekvésről, mely ez időben az elemi képzés eszméjének bölcséleti fejtegetését illetően közöttünk lábra kapott. E beszéd tehát házam és törekvésem e korabeli történetének bizonyítékául tekintendő.” - ZSS 1879, II. k. 104. p.

¹²⁵ Ld: 93. jgy.

¹²⁶ Pestalozzi életének utolsó, yverdoni intézetének életéről, magának Pestalozzinak az egyéniségéről sokat tudhatunk meg azokból a beszédekből, amelyekből Zsengeri Samu közöl néhányat munkája III. kötetében. Pestalozzi a beszédeket „háza népének” mondja el karácsonykor, vagy újévkor. Ilyen alkalmakkor Pestalozzi intézetének nevelői (munkatársai), a növendékei és Pestalozzi családtagjai vannak jelen. Mindig az intézet „elmúlt évi” történéseiről, gondjairól, s az elkövetkező időszak terveiről, saját nevelési törekvéseiről - nevelői-emberi erényeiről, de méginkább hibáiról - szól. A beszédekből megismerhetjük az intézetben belüli konfliktusokat, elbizonytalanodásokat, kudarcokat. Mégis, az 1809-es újról beszéd inkább reménykedő - az 1808-as év intézeti vizsgálatának lezárulása, talán Fichte dicsérő szavainak hatására is -, optimista. (Ld: 10; 78; 102. és 110. jgy.) „Eltelt egy év ... A működésünkre irányzott figyelem, mondhatnám tetőpontját érte el. Ezer meg ezer nemes ember szeme nagy reményekkel irányul felénk. Felvilágosodott emberek itélete sok tekintetben igazat adott nekünk; itt-ott belső szeretet kedvesen szorított velünk kezét működésünk jutalmául. Ugy látszik, a korviszonyok is inkább kedveznek céljainknak. Mindnyájunk egészsége, mondhatnám virágzó állapotnak örvend. Általános elégedettségünk okai sok tekintetben szaporodtak s ezekkel működésünk erői is. Az elemi képzésnek általunk keresett eszközei mind mélyebben érintik az emberi természetet, mind általánosabbakká, összefüggőbbé, sikerünk mind határozottabbakká válik. Környezetünk mind jobban tisztul. ...Attól tartottam, hogy azon mű [az intézete], melyen lelkem csüng, hogy életem műve tönkre fog menni; attól tartottam, hogy én nem fogom megtartani, hogy ti sem fogjátok megtartani. Az én kezemben föltötte gyorsan nőtt az. Miután hosszú fájdalmas vajúdás után megszületett, egyszerre föltötte gyorsan növekedett. Nekem legalább úgy tetszett. Attól tartottam, hogy elfojtja saját nagysága, hogy elvész szükséges, de erőnkkel viszonyban nem álló követelmények nagysága miatt.” - ZSS 1879, III. k. 25-26. p.

A külső támadásokhoz járultak azután a belső bajok. Az intézet tanárai - főként Niederer és Schmid¹²⁷ - állandóan torzsalkodtak egymással, ami azzal végződött, hogy Schmid végül is kivált az intézetből (1810). Niederer most szabad kezet nyert, de ennek az intézet már nem sok hasznát látta, mivel ekkor már az anyagi bajok is sajnos éreztették hatásukat, úgyhogy mindenki a válság megoldásának tekintette, amikor Schmid (akinek közben szintén nem ment jól a sora) 1814-ben visszatért. Sikerült is megmenteni az intézetet a ... [csődtől], de csak igen szigorú intézkedésekkel tudta elérni. S épp emiatt újra kitört a harc az intézet tanítói közt. 1816. elején az intézet 16 tanítója valósággal ultimátumot intézett Pestalozzihoz: vagy Schmid távozik, vagy ők valamennyien otthagyják az intézetet. Pestalozzi ezzel igen súlyos helyzetbe került, mivel Schmidnek nagyobb kölcsönrel tartozott s így a szecesszió [kiválás, kivonulás] elkerülhetetlen volt. Niederer, Krüsi és Ramsauer¹²⁸ egyenlőre, még maradtak, de később ők is otthagyták az intézetet. ... [Kevésbé] épületes törvényszéki és irodalmi tusák töltötték ... [ki] az intézet működésének utolsó esztendeit. Pestalozzi időközben elvesztette feleségét életének és szenvedésének leghűségesebb osztályosát;¹²⁹ fia is elhalt¹³⁰ és így pszichológiailag érthető, hogy támaszt keresve, egészen a szűklátókörű, konok és úgy látszik egyébként is alacsonylelkű Schmid befolyása alá került. Ebből érthető, hogy összes műveinek 1818-ban tervezett kiadása,¹³¹ amelyet Schmidre bízott, s amelyet az nagyon lanyhán és felületesen intézett, tökéletlenül [felemás módon] sikerült. Holott Pestalozzi ettől nagyon sokat remélt: az előfizetésekből begyűlő 50 000 frankot teljes egészében egy árvaház alapítására akarta fordítani.¹³² A közvélemény azonban épp az áldatlan viták miatt, ekkor már elfordult Pestalozzitól; a pénz nem gyűlt be, noha az árvaház néhány percnnyire Ifertentől 1818-ban mégis megnyílt. Egy évre rá azonban már egyesíteni kellett az iferteni intézettel, ami ismét új bajok forrása volt. Mindezen nehézségek ellenére az intézet mégis fennállt - bárcsak tengődve és évről-évre mindinkább néptelenedve - 1825-ig. Végül már Schmidet is elvesztette az intézet: kantoni rendelkezés kiutasította őt Yverdonból - aminek okát azonban nem tudjuk (valószínű, hogy Niederer ármánykodott ellene). A 80 éves Pestalozzi megtörve hagyta ott Yverdont és unokájához¹³³ Neuhoftba vonult vissza.¹³⁴

De még ekkor sem pihent. Összes műveinek kiadása számára a *Lienhard und Gertrud*-nak III. és IV. részét úgyszólván teljesen újra átdolgozta. Egy V. és VI. részt is tervezett; az V.-et ... teljesen meg is írta, de az elveszett.¹³⁵ Ez időbe esik 34 levelének keletkezése ... a gyer-

¹²⁷ Josef Schmid (1785-1851) - svájci pedagógus, nevelő Pestalozzi burgdorfi, majd yverdoni intézetében. A mérttan- és a számtantánnál területén dolgozik. Pestalozzi unokája - Gottlieb - legfiatalabb húgát, Katharinát, veszi feleségül. (Vö.: 133. jgy.).

¹²⁸ Johannes Ramsauer (1790-1848) - nevelő az yverdoni intézetben, mint fiatalember kerül Pestalozzihoz: „*mint gyerekek jöttetek hozzám és az én házámban növekedtetek ...*” olvasható Pestalozzi 1812-es újévi beszédében. - ZSS 1880, III. k. 101. p.

¹²⁹ Anna Pestalozzi, született Schulthess (†1815) - Pestalozzi véleményét feleségéről ld: ZSS 1880, III. k. 188. p.

¹³⁰ Pestalozzi fia: Hans Jakob Pestalozzi (†1801. augusztus 15.)

¹³¹ PSB 1819-1826, I-XV. k. - Pestalozzi még életében rendezi, szerkeszti a kiadást; az első kötete 1819-ben jelenik meg, de az utolsó két kötet főként Joseph Schmid tankönyveit foglalja magában. - Ez az un. Cotta-féle kiadás.

¹³² Pestalozzi Yverdon mellett Clindyben szegényintézetet szervez - fiúnak, majd lányoknak is -, de az intézet rövid életű. Schmid inkább a tanítóképzést kívánja fejleszteni. - PVM 1984, 146. p.

¹³³ Gottlieb Pestalozzi (1797-1863) - Johann Heinrich Pestalozzi unokája, aki a „... *kézzelel való dogozást jobban szeret...[te] a fejjel való dolgozásnál ...*” - ZSS 1880, III. k. 188. p.

¹³⁴ Unokája feleségével, Katharina Schmiddel (Josef Schmid legifjabb testvére) gazdálkodó Neuhoftban. Hozzáfogott egy leendő ipariskola és szegényintézet építéséhez. - PVM 1959, I. k. 63. p; ZSS 1880, III. k. 187-192. és 223. p.

¹³⁵ A *Lienhard und Gertrud* újabb részeiről (könyveiről), kiadásairól ld: 62. jgy.

meknevelésről. Ezeket a leveleket [*Letters on early education*] az angol Greaves-hez [írta,]¹³⁶ akivel az árvaháza révén került összeköttetésbe. E levelek német eredetije elveszett: nem rég fordították le és adták ki németül ezen a címen: *Mutter und Kind* [*Anyá és gyermek*]¹³⁷. Ezek a levelek azért figyelemreméltóak, mert bennük világosabban és tömörebben fejt ki, mint bárhol eddigi műveiben a gyermek természetes kifejlődésének szükségességét az anya ... vezetése mellett. Még 1822-ben jelenik meg *Ansichten über Industrie, Erziehung und Politik* [*Nézetek az iparról, a nevelésről és politikáról*]¹³⁸ című értekezése: ebben világosan előrelátta a világ fokozódó iparosodásának minden szociális és erkölcsi következményét, úgy ahogy az a XIX. század folyamán csakugyan bekövetkezett. Ebben a világos látásban csak az agg Goethe vetekedett vele (*Wilhelm Meisters Wanderjahre*¹³⁹). 1826-ban jelenik meg két utolsó műve a *Schwanengesang* [*Hattyúdál*]¹⁴⁰ és *Meine Lebensschicksale als Vorsteher meiner Erziehungs-institute in Burgdorf und Iferten* [*Életrsorsom burgdorfi és yverdoni nevelőintézeteim éln*]¹⁴¹: két

¹³⁶ James Pierpont Greaves (1777-1842) - angol üzletember, filantrópista. - 1817-től négy évig tartózkodik Yverdonban, majd 1825-ben iskolát nyit Londonban. Pestalozzi Yverdonból 1818. október 1.-től 1819. május 12.-ig 34 levelet ír neki. Graevas ezeket a leveleket *Letters on early Education*, addressed to J. P. Greaves, Esq. by Pestalozzi (1818/19) címen könyvformában Londonban jelenteti meg 1827-ben. - Magyarul: Pestalozzi, H.: Levelek a kisdnevelésről - Ford.: Petrich Béla - Előszóval ellátta dr. Kenyeres Elemér - A Kisdnevelés kiadása, Bp. 1929, XII+80 p. - Magyarul a levelek először a Kisdnevelés, 1927-1929-es számaiban jelennek meg.

¹³⁷ H. Pestalozzi: *Mütter und Kind. Eine Abhandlung in Briefen über Erziehung kleiner Kinder* - Grethlein, Zürich-Leipzig, 1924, 187 p.

¹³⁸ J. H. Pestalozzi: *Ansichten über Industrie, Erziehung und Politik* - SW XX. k. - Teljes magyar fordítása nincs. - A „bőségben felnövő urak”-ról írja Pestalozzi: „... Őket most csak a gazdagság, a rang, a tekintély, az előttük álló egyén kihasználása érdekli. Az ember, mint ember eltűnik szemük elől. Csak abból a szempontból látják, amennyiben hiúságukat vagy hasznukat érinti...” - idézi Zibolen Endre a SW XX. k. 209. p.-ról (ZE 1984, 184. p.).

¹³⁹ Goethe: *Wilhelm Meisters Wanderjahre* - Die Entsagenden (1821) - Magyarul: Wilhelm Meister vándorévei, avagy A lemondók - Goethe válogatott művei - Ford.: Tandori Dezső - Európa K. Bp. 1983, 538 p.

¹⁴⁰ Pestalozzi's *Schwanengesang* - SW XXVIII. k. 53-283. p. - Az utolsó mű, ami még Pestalozzi életében megjelenik. (PSB, 1818-1826 - és ld: 131. jgy.) Ebben a kiadásban a *Schwanengesang*-en határozottan két egyenlő részre különül és mindkettő jóval korábbi - az 1810-es évek elejéről való és kiadatlan - kéziratokra támaszkodik. A nagyobbik részben Pestalozzi pedagógiai nézeteinek rendszeres ismertetését adja, a második, kisebbik részben pedig életútját tekinti át egészen intézetei megalapításáig. - A magyar fordítás az L. W. Seyffarth szövegkiadás (Pestalozzi's sämtliche Werke, XIV. kötet) alapján készült és de csak az PSB-kiadásban megjelentett második részét tartalmazza: *Hattyúdál* (Ford.: Prohászka Lajos) - PVM 1959, II. k. 415-482. p. - Az EKK-ban, a Prohászka Lajos hagyatékában, az Ms F 103/IV/3 csomóban nem található a *Hattyúdál*-ból fordításkézirat.

¹⁴¹ J. H. Pestalozzi: *Meine Lebensschicksale als Vorsteher meiner Erziehungs-institute in Burgdorf und Iferten* - SW XXVII. k. 215-344. p. - „Niederer volt az egyedüli, ki elég erőt érzett magában, hogy azon a téren, amelyre lépni merészkedtünk, sikerrel megállhasson; - írja Pestalozzi már 1820-ban, a burgdorfi évekre visszaemlékezve - s minthogy számos éveken át ezen szellemi képességgel egyedül magaslott ki közülünk, környezetemre, de én rám is nagy befolyást gyakorolt olyannyira, hogy teljesen megtagadtam önmagamát Niederenek fölöttünk gyakorolt fölénye és tárgyunkról való nézetei, teljesen magukkal ragadtak és törekvésemben oly alárendelt helyzetbe hoztak és annyira megfélemlítettek önmagamról, hogy én, a mennyire magamat ismerem, most határozottan mondhatom és mondanom is kell, hogy az tény, ha ő ezen levelek megírásakor [a Wie Gertrud ihre Kinder lehrt? 1801-es megírására utal] közöttünk lett volna, egész tartalmukat és következképpen az elemi képzés eszméjét is úgy mint azt annak idején csak sejtítettem, tőle származottnak és az ő lelkéből az enyimbe átszállottnak tekinteném. ... Csak az a körülmény, hogy Niederer ezen levelek megírásakor még nem volt közöttünk, teszi lehetővé, hogy tisztán beláthatom, mennyi az ő érdeme az oktatási elemi feldolgozását illető törekvésemben és mennyiben tekinthető az tőle származottnak. Jól tudom, hogy csekély az utóbbi és mennyi volt még szükséges, hogy semmivé ne váljék. E tekintetben sokkal nagyobb a szerencsém mint érdemem. Azt tisztán látom most, hogy a törekvésünket jóval túlhaladó s ily formán messze hátra hagyó leszármaztatási nézet Niederertől ered, mely arra készített, hogy tettleg és tapasztalatilag felkeressem és kiküzdjem azt, a mi még meg nem volt és amiről még magamnak sem volt tudomásom. ... Célunk

önéletrajz a szent-Ágostoni lelkiismeretvizsgálat, számadás, sokszor önvallomás formájában. De bennük egyszersmind pedagógiájának alapeszméit is még egyszer összefoglalja.

Néhány hónapra a *Lebensschicksale* közzététele után válaszként erre egy pamflet látott napvilágot, melyet Niederer írt Pestalozzi ellen ezen a címen: *Beitrag zur Biographie Heinrich Pestalozzis und zur Beleuchtung seiner neuesten Schrift: Meine Lebensschicksale*. [Adalék Pestalozzi életrajzához és legújabb írása, az *Életsorsom megvilágításához*]¹⁴². *Lebensschicksale*-ban ugyanis Pestalozzi több tekintetben igaztalanul és talán elfogultan és talán egyoldalúan ítéli meg Niederer működését az iferteni intézetben. Niederer (aki végeredményben mindent Pestalozzinak köszönhetett) megbántottságában azt tartotta méltónak, hogy nemcsak Pestalozzi téves nézetei ellen védekezzen, hanem a legaljasabb rágalomokkal és szidalmakkal támadt neki: elvetemültnek, hazugnak, sőt örültnek ... [állította] őt ... (Fokozta a komizságot: „Biber”¹⁴³)

... [Kimutatták,] hogy ez az ütés törte meg végképp Pestalozzi erejét. Addig, 82 éves koráig, minden csapást hősiesen eltűrt, sőt egyre új erőt merített belőle, s ez időtájt sem volt semmi olyan baja, amely halálos lehetett volna, hiszen röviddel Niederer támadása előtt előadást tartott még a bruggi kultúregyesületben az egészen [kicsi] ...gyermek neveléséről. Eltűrté annyiszor életében, amikor kétségbevonták képességeit, de azt már nem tudta elviselni, hogy aggkorában, életművének befejezésekor még a jellemébe is kételkedjenek. Ágynak dőlt és röviddel utóbb 1827. február 17.-én meghalt, majdnem teljes elhagyatottságban, az az ember, aki egész életét csak másoknak áldozta fel.¹⁴⁴

Születésének centenáriuma alkalmából, 1846-ban emelt emléktábla (Neuhof bei Birr-ben) tömören kifejezi, hogy ki volt Pestalozzi:

Retter der Armen im Neuhof,
Prediger des Volkes
in Lienhard und Gertrud,
Zu Stans Vater der Waisen,
Zu Burgdorf und Münchenbuchsee
Gründer der neuen Volksschule,
Zu Iferten Erzieher
der Menschheit,
Mensch, Christ, Bürger,
Alles für Andere,
für sich Nichts.
Segen seinem Namen!

egy és ugyanaz volt, de az utat melyet követniünk kellett, hogy azt elérhessük a természetünk mindegyikünknek más irányba jelölte ki ... Mi nagyon különböztünk egymástól ... Én tudom, hogy mire vagyok képes ...” - ZSS 1879, I. k. 75-76; 79. p. - Az 1820-ban írt bevezetőrészlet, a Legzburgi beszéd megjelentetése körül kialakult vita, amely összefügghet a filantrópistáktól kiinduló pedagógiai-módszertani támadásokkal, azt valószínűsítik, hogy a Pestalozzi-Niederer közötti elmérgesedett kapcsolat mögött valóban szakmai - nem csak személyes meg nem értés, hanem tudomány-módszertani - különbségek is állnak. - Vö.: 111. jgy.

¹⁴² E. Biber: *Beitrag zur Biographie Heinrich Pestalozzis und zur Beleuchtung seiner neuesten Schrift* - St. Gallen, 1827.

¹⁴³ Niederer nem saját nevén, hanem E. Biber néven jelenti meg 1827-ben, St. Gallenben, írását. Prohászka Lajos előadásszövegének vázlatzerű megjegyzésében valószínű erre a szerzői-névre, annak kettősen is megalázó voltára utal. - Vö.: 141. jgy.

¹⁴⁴ Pestalozzit 1827. február 25.-én Neuhofból Brugg-ba viszik, hogy orvosa közelében legyen. 1827. február 27.-én, este Bruggban hal meg. - Unokája - Gottlob Pestalozzi - Neuhofban marad. Gottlob Pestalozzi fia, Johann Heinrich Pestalozzi dédunokája - Heinrich Karl Pestalozzi (1825-1891) - matematika professzor - nőtlen, halálával Heinrich Pestalozzi utolsó közvetlen leszármazottja száll sírba. - PVM 1959, I. k. 65. p.

[A szegények megmentője Neuhoftban, a nép prédikátora a Lénárd és Gertrúdban, az árvák atyja Stansban, népiskola alapítója Burgdorfban és Münchenbuchseeban, az emberiség nevelője Ifertenben, ember, keresztény, polgár, mások számára minden, semmi önmagának. Áldás legyen nevére!]¹⁴⁵

Miután végig kísértük Pestalozzit életének tövises útján s megismerkedtünk írásaival, miután láttuk mily célokat tűzött ki s minő eszközöket alkalmazott céljai eléréséért, itt az ideje, hogy az elemzés során nyert benyomásokat, okulásokat és eredményeket összefoglaljuk, s megállapítsuk Pestalozzi pedagógiájának elvi örökségét.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Az emléktábla szövegét Prohászka Lajos a táblán található szövegrendezésben (tördelés), az előadása szövegétől elkülönítve, külön lapra írja.

¹⁴⁶ Az „*okulásul is szolgáló összefoglalásról*,” nem található az EKK-ban semmiféle írat. Valószínű, Prohászka Lajos professzor és hallgatói megbeszélésen alakítják ki Pestalozziról, pedagógiájáról közös véleményüket. Az előadónak ezt a szándékát bizonyítja a fenti rész utolsó bekezdése. - A szövegközlés következő oldalai azonban nem a hallgatókkal közösen megtett összefoglaló megbeszélgetés dokumentuma. A további szövegek az EKK Ms. F/103 számú iratainak különböző csomóiból összerakottak. Ld: ezzel kapcsolatosan az egyetemi előadásszövegek keletkezési idejére vonatkozó információkat a szövegközlést követő szerkesztői Kísérő írásban. - Nem kizárt, hogy a professzor figyelembe veszi a későbbi félévekben ismételt meghirdetett és a Pestalozzi-előadást magában foglaló kurzuselőadásai szöveges kiegészítéseinél az előző félévek előadását követő, hallgatókkal történő megbeszélés tartalmát. Az eddigi kutatásban azonban erre vonatkozóan semmiféle - megerősítő, vagy elutasító - írásos forrás nem található.

III.

Két alapgondolat emelkedik ki Pestalozzi pedagógiájából. Az egyik, a nevelés céljának megkoncipiálása [megfogalmazás, kigondolás]. Fiatal korában Rousseau elhatározó befolyása [érvényesül]. Az *Abendstunde*-től egészen a *Nachforschungen*-ig egyetlen kérdés: mi az ember természeténél fogva? Was bin ich? Was ist das Menschengeschlecht? szóval: a nevelés célja, hogy az embert szellemében és erkölcsében egyaránt szabaddá és önállóvá fejlessze: minden embernek egyformán jussa van erre a szellemi és erkölcsi felemelkedésre, és emberi méltósága ellen vétünk, a humanitást sértjük meg benne, ha nem segítjük őt ebben a természettől sugallt törekvésében, vagy akár ha megvonjuk tőle az erre való eszközöket. Nem kísérhetjük végig Pestalozzi ezirányú felfogásának fejlődését és ingadozásait a rousseau-i „megegyesződéstől” kezdve, ahogy az az *Abendstunde*-ben kifejezésre jut, egy egész emberközösségnek nevelés útján való megnevesedésén át, ahogy azt a *Lienhard und Gertrud* példázza, s ahol szintén az emberi természet eredeti jósága az előfeltétel, a társadalmi állapot anomáliáinak szemléletén keresztül (gyermekgyilkosság, industrializálódás átkos következményei) egészen a szabadság fogalmának koncepciójáig, ahogy az már a *Nachforschungen*-ben jelentkezik. (Fichte hatása!) Csak a végső eredmény jelezhetjük. S ez: a természet nem lehet erkölcsi eszmény, tehát nem lehet pedagógiai eszmény sem. A természet anómiai állapot: az ösztön pillanatnyi sugallatának engedelmességni nem emberhez méltó. Ámde maga a társadalmi állapot sem állhat meg: az viszont szükségképp megköti a természetes akaratot s ezáltal minden igazságtalanság kútfejévé válik. Az ellentét csak úgy oldható meg, ha az ember a maga erőfeszítésével felemelkedik az erkölcsi szabadság állapotába. A nevelés célja ez a belső erkölcsi forradalom. Ha tehát kiindulásában Pestalozzi Rousseauban sarkallik is, kialakulásában gyökeresen leküzdi ennek naturalizmusát s ezzel egészen új erkölcs álláspontot jelez.

Ugyanezt véli újabban Spranger is. Szerinte, ha Kant megtanított arra, hogy hogyan kell az éniségen felülemelkedve akarni (über sich selbst hinaus zu wollen), akkor Pestalozzi megtanított rá: az éniségen felül szeretni (über sich selbst hinaus zu lieben).¹⁴⁷

Ez a célkitűzés magyarázza, hogy Pestalozzit az egyetemes népnevelés apostolának tekinthetjük. Az egyetemes népnevelés ügye nála: nagy, jelentős erkölcsi probléma. Tehát nem politikai vagy utilitárius [haszonelvű] szempontok vezetik őt, mint a kor többi elmélkedőjét és iskolaszervezőjét Nagy Frigyes¹⁴⁸ kezdve Rousseau, Felbigeren¹⁴⁹ keresztül a francia forradalom ideológusaiig,¹⁵⁰ hanem pusztán erkölcsiek!

¹⁴⁷ A Pestalozzi SW XII. kötetében megjelenő *Nachforschungen*-hez Eduard Spranger bevezető-tanulmányt ír, ami 1935-ben, önálló kiadványként is megjelenik. Ezt ismerteti a MP-ben Kemény Ferenc (kf). Ő idézi Sprangert, miszerint a vallás és az erkölcs együttesen alkotja Pestalozzi alapgondolatát: „A szeretet legtisztább érzelmeink belső fejlődése útján oda jutni, hogy az értelem az érzékek felett uralkodjék.” (Vö.: 61. jgy. idézete) Majd Spranger megállapítja: „Kant megtanította az embereket, hogy önmagukon túl akarjanak; Jakobi arra, hogy önmagukon túl sejtessenek és higgyenek; Pestalozzi csak egyre tanította meg az embereket: arra, hogy az erkölcsi és a vallásos transzcendencia egybefoglalásával és a földi valóságba való hatalmas visszavetítésével önmagukon túl képesek legyenek szeretni.” - MP 1935 XLVI 4-6. sz. 92. p.

¹⁴⁸ II. [Nagy] Frigyes (1712-1786) - porosz király (1740), felvilágosult abszolutista uralkodó. Rendezi, fejleszti a porosz népiskolát, bevezeti az érettségit és a rendszeres tanítóképzést, uralkodása alatt indul meg a polgári iskolai mozgalom Poroszországban.

¹⁴⁹ Johann Ignaz Felbiger (1724-1788) - porosz-német nevelő, közoktatás-politikus - Ágoston-rendi szerzetes, Sagan város apátja, az 1760-as években korszerűsíti a népiskolai oktatást (sagani módszer), 1774-ben Mária Terézia jóváhagyja az általa készített népiskolai szabályzatot (Allgemeine Schulordnung), hatása jelentős az 1777-es Ratio Educationisra.

¹⁵⁰ A francia forradalom ideológusai: Charles Louis de Secondat Montesquien (1689-1755; Jean-Jacques Rousseau; Claude Adrien Helvétius (1715-1771); Denis Diderot (1713-1784); Paul Heinrich Friedrich Holbach (1723-1789) stb.

A szabadság fogalma, mint erkölcsi önrendelkezés ebben a folyamatban kétségkívül individualisztikus jellegű. A fichtei „abszolút Én” bekerül rajta keresztül reánk. Ezért - amint Delekat helyesen rámutat - a szabadság csak terminológiai kölcsönzés nála Fichtétől -, amit rajta ért, az voltaképp a szeretet. Mégpedig krisztusi értelemben, csak ezen az alapon: szociálpedagógiai cél.

IV.

Ebből érthető pedagógiájának másik aspektusa: a módszer. Itt is Rousseau a kiindulás. Emlékeztünk rá, Rousseau-nál a természet kétféle fogalmazványával találkoztunk:

- etikai ideál
- pszichológiai principium

Pestalozzi kizárólag ez utóbbi értelemben rögzíti a fogalmat. A természet spontaneitás, az ember tulajdon, belső, alkotó erőinek összessége és a nevelés folyamata ennek az aktivitásnak a felszabadítása. Így válik Pestalozzinál is a természet fogalma valamennyi „természetszerű” nevelési elv végső egyetemes alapjává. Ezért:

1.) minthogy minden művelődés a lélek spontán tevékenysége, nem pedig kívülről beléhordott ismeretek halmozása, azért természetünk ezen önkibontakozásában meg kell óvni a törvényszerű fokozatosságot. Minden ismerés visszavezethető alapelemekre: ezekből kell kiindulni és hézagatlan menetben felépülnie egész tudatunknak és minden készségünknek.

2.) Bárminemű tanulás legtermészetesebb kiindulópontja a szemlélet. De miből kell a szemléletnek kiindulnia? Már Rousseau átlátja, hogy a helyes szemlélet nem adódik magától, erre tanítani kell, s ezért sürgeti az érzékgyakorlást, amik következtében például a gyermek térszemlélete már nem passzív érzékek összessége, hanem észtevékenység. Ámde Rousseau a lelki élet magyarázatában még sok tekintetben fogva van Locke ismeretelméleti empirizmusában. Ezen a ponton mélyül Pestalozzi felfogása, aki a szemlélet objektív, empirikus elemei mellett a racionalisztikus, szubjektív elemét is jogához juttatja; az ész ősi felfogási formái (nála: szám, alak szó) segítségével egységgé való alakítása az adott érzetkomplexusoknak.

„Die Form (des Unterrichts) ist in der allgemeinen Einrichtung unseres Geistes begründet, vermöge welcher unser Verstand die Eindrücke, welche die Sinnlichkeit von der Natur empfängt, in seiner Vorstellung zur Einheit, d. i. zu einem Begriff auffasst, und diesen Begriff dann allmählich zur Deutlichkeit entwickelt (*Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?*).”

[Az oktatás formája szellemünknek abban az általános berendezettségében gyökeredzik, amelynek segítségével értelmünk azokat a benyomásokat, amelyekben érzékiségünk a természettől részesül, képzettevékenysége által egységgé, azaz fogalommá alakítja és ezt a fogalmat azután fokozatosan világossá fejt, bontakoztatja ki. (*Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit?*)]¹⁵¹

A szemléletnek ezeket az ősi vonásait - ahogy ma mondanók: apriori elemeit - felismerve jut el Pestalozzi az oktatás (és jelesül épp az elemi oktatás) tárgyának, anyagának megállapítására: számolás, rajzolás, nyelvtanítás.

A számolás megtanításának célja épp ezért nála nem a számtani műveletek elsajátíttatása, hanem az, hogy a gyermeknek a számviszonyok iránti érzéke kifejlődjék. A gyermek tanulja meg felfogni a világot a megszámlálhatóság kategóriája felől: ezzel a világnak egyik lényeges

¹⁵¹ Faragó László fordítása: „Nyilván való volt, hogy ez a forma [az oktatás formája] az emberi szellemnek azon a képességén alapul, amellyel az értelem az érzékszervek által közvetített természeti benyomásokat egységbe foglalva, azaz fogalommá egyesítve fogja fel, majd pedig a fogalmat fokozatosan egyre világosabbá és tisztábbá fejleszti.” - PVM 1959, II. k. 127. p. - Vö. Prohászka Lajos és Faragó László fordítását Zsengeri Samu fordításával is. - ZSS 1879, I. k. 198. p. - A Prohászka Lajos fordítás szavainak jelentése, és a fordítás egésze - Faragó László fordításához viszonyítva - közelebb áll Herbart oktatási folyamatáról szóló tanításához. (Ld: 15; 84; 108. és 109. jgy.)

aspektusát ismeri meg. Valami a régi számmisztikából csakugyan ott kísért Pestalozzinál: ezért tekinti a számtani oktatást a vallásos érzület legjobb iskolájának.

A rajzolás ugyanezt a feladatot teljesíti a térvizonyok és formák iránti érzék kifejlesztése tekintetében. A gyermeknek a való világ tárgyain fel kell tudnia ismerni a tiszta formákat és relációkat.

Leginkább azonban a beszéd- és nyelvtanításról való felfogásából ütközik ki Pestalozzinak ez az említett misztikus erő. Az érzéki szemlélet, e szemléletet jelölő szónak a hangképe és a szónak jelentése közt Pestalozzi egészen mély értelmű összefüggést lát, amely egykor, a beszéd keletkezésének idején létrejött és ezt az ősi folyamatot kell a nyelvtanításnak a gyermekkel újra átélelni.

„A nyelv - mondja Pestalozzi a *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?*-ben - művészet, mérhetetlen művészet, vagyis inkább mindazon művészeteknek a foglalatja, amelyekre emberi nemünk szert tett. Tulajdonképpen nem egyéb, mint visszaadása azoknak a benyomásoknak, amelyeket a természet egész terjedelmében nemünkre tett; ennél fogva felhasználom a nyelvet és kimondott hangjainak fonalán igyekszem a gyermekben ugyanazokat a benyomásokat előidézni, amelyek az emberi nemből e hangokat megalkották és okozták. A nyelv adománya mérhetetlen, és tökéletesedésének gyarapodtával napról-napra nagyobb lesz. A nyelv a gyermeknek rövid pillanatok alatt megadja azt, amihez a természetnek évezredekre volt szüksége, hogy az emberiséget megajándékozza vele.”¹⁵²

Vagyis Pestalozzi a nyelv genetikájára céloz itt, s azt gondolja, hogy a szemléletben (ahogy ezt ő értelmezi) a gyermek ebbe a genetikába kap betekintést - öntudatlanul. De ezt kell aztán a nyelvtanulással tudatosítani. Erre szolgál a hangtan, amely a gyermeket a hangok pontos percipálására és pontos visszaadására tanítja meg. Erre valók a hangozó gyakorlatok (ba, ba; da, da, da; me, me, me stb.) ezek - úgy gondolja Pestalozzi - később rendkívüli segítségére lesznek, amikor u.i. olvasni tanul. De erre szolgál a szótan is, amennyiben általa a gyermek a természet és az ember körébe tartozó legfontosabb dolgok neveit sorban megtanulja. A szókincs is a későbbi olvasmánytanulásnak van nagy hasznára, mert általa a gyermek konkrét tapasztalásait pontosan meg tudja jelölni. A szavak úgyszólván ösképek, olyanok, mint a platóni ideák: velük megértjük a konkrét jelenségeket. S a szavak összefüggéseit gyakorolja be - Pestalozzi szerint - a nyelvtan. Vagyis nála a nyelvtan nem grammatikát, hanem a szó szoros értelmében beszédgyakorlást és ezzel kapcsolatban értelemgyakorlást jelent. Nem beszél a gyermeknek alanyról, állítmányról, tárgyról, határozóról, hanem a megtanult szavakon, ezeknek összefüvésein, majd kis mondatokon téteti lassanként világosabbá a gyermeknek még homályos szemléleteit. Ebből érthető, hogy Pestalozzi ebben a nyelvtanban, azaz tulajdonképpen beszéd- és értelemgyakorlatokban a természetrajzi és történeti tárgyak is benne foglaltatnak.¹⁵³

A Pestalozzi-féle módszer veleje tehát a gyakoroltatás, a tevékenység. Tisztán látta, hogy az embernek valamennyi természetes hajlamát, erejét, képességet egységesen kell kibonta-

¹⁵² Faragó László fordítása: „A nyelv képesség ... mérhetetlenül fontos képesség, vagy inkább mindazoknak a képességeknek a foglalatja, amelyekhez nemünk eljutott. A nyelv tulajdonképpen mindazoknak a benyomásoknak kifejezése, amelyeket a természet minden megnyilvánulásával nemünkre gyakorolt. Ebben az értelemben alkalmazom én is, és a hangok kiejtésével épp azokat a benyomásokat akarom a gyermekben újból felidézni, amelyek ezeket a hangokat az emberiségben kialakították és létrehozták. A nyelv adománya rendkívüli. Egy pillanat alatt megadja a gyermeknek, amit a természet csak évezredek alatt tudott megadni az emberiségnek.” - PVM 1959, II. k. 150. p. - Vö.: Prohászka Lajos és Faragó László fordítását Zsengeri Samu fordításával - ZSS 1879, I. k. 234-235. p.

¹⁵³ J. H. Pestalozzi: *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt?* (1801) - J. H. Pestalozzi: *Hogyan tanítja Gertrúd gyermekit?* - PVM 1959, [VI-XI. levél] 126-196. p.

koztatni, még pedig gyakorolva kibontakoztatni, anélkül hogy az egyik túltengene a másikon. Ha ezt a gyakoroltatást sokszor formalisztikusan, sőt mechanisztikusan értelmezte is: ez a körülmény alapfelismerésének érdeméből mit sem von le. A nevelés célját: a szellemi és erkölcsi erők önállóságot csakis az egyéni önálló használatában, gyakorlásában lehet elérni. A nevelésnek az ember valamennyi természetes hajlamát, erejét, képességét [úgy] ... kell kibontakoztatni ...: az erkölcsi képzés, a tanítás és a kézimunka egymással egyensúlyban ... álljanak. A nevelésnek az ember valamennyi természetes hajlamát, erejét, képességét egységesen kell kibontakoztatnia, anélkül, hogy az egyik túltengene a másik rovására: ezért erkölcsi képzés, tanítás és kézimunka egymással egyensúlyban kell hogy álljanak.

A nevelőnek, tehát az a feladata, hogy a természettől adott erőket ébressze, előcsalogassa és megfelelő gyakorlásuknak alkalmat adjon. Pestalozzi módszere, az „elemi pontok” érvényesítésével ilyen alkalomszolgáltatás.

V.

Pestalozzinak még sok olyan vonása van, ami a felvilágosodás szellemét idézi. Legalább is elindulása a felvilágosodás jegyében történt. Később mindenesetre már eltávolodott a felvilágosodástól, mindinkább leküzdötte azt és főként a *Nachforschungen*-től kezdve határozottan szembehelyezkedett vele, de ... akik az érzelmeknek, a kedélyeknek, a lelki bensőségeknek, a szeretetnek oly kimagasló szerepére hivatkoznak nála és e tekintetben Rousseau-val való kongenialitására [hasonló gondolkodású; egyformán kiváló képességű] általában a társadalmi ösztönzésekre emlékeztetnek, jogosan hozzák őt rokonságba a felvilágosodás ellenhatásával a romantikával. Viszont tagadhatatlan, hogy gondolkodásában mindvégig olyan elemekkel is találkozunk, amelyek jellemzően felvilágosodásbeliek (főleg a módszer kérdésében).

Épp ezért lehetetlen őt bármelyik mozgalom keretébe elhelyeznünk. Gondolkodása és egész élete szinte annyira egyszeri, és mégis egyetemes, hogy ha éppen szellemi iránnyal akarjuk őt jellemezni, akkor leginkább még a XVIII. századvégi klasszikusokkal hozhatjuk őt kapcsolatban: miként Goethe vagy Kant, úgy Pestalozzi is valóban a korszak határán áll és gondolkodása annyira átfogó, hogy mindennémű irányzatosság távol áll tőle.

A klasszika mellett, részben vele együtt hatott az a mozgalom, melyet romantikának szoktunk nevezni. Rövid szóval nagyon nehéz ennek a mozgalomnak, [a romantikának,] szellemét jellemezni ...

VI.

A nevelés céljának és eszközeinek ezzel a megállapításával gyakorolt Pestalozzi oly mérhetetlen hatást a XIX. század, főleg népnevelési ügyére. Kivált Poroszországban és Bajorországban, ahol a népoktatást az ő szellemében szervezték. De hatása kiáradt külföldre is. Nálunk¹⁵⁴ is már a múlt század első felében sok lelkes híve akad: nemcsak Brunszvik Teréz grófnőre,¹⁵⁵ a magyar kisednevelés megalapítójára kell itt gondolnunk, aki Pestalozzit dicsősége tetőpontján 1808-ban Yverdonban meglátogatta és hat-hétig tartózkodott itt körében.

„Így vált hathetes yverdoni tartózkodásunk - írja a grófnő naplójában - láncszemévé a kikerülhetetlen sorsnak, amelyet a lelkek irányítója számunkra elrendelt. Yverdonban tanultam meg azt, amiért lelkem szomjazott: Hatni kell a népre! Megtaláltam a megváltó ígét ... Pestalozzi megígérte, hogy eljön hozzánk Magyarországra ... Genfben Pestalozzi kétszer keresett fel bennünket Yverdonból. Rendkívül érdekeltük őt, mint magyarok ...”¹⁵⁶

Már 1816/17-ben egész irodalmi vita kerekedik Pestalozzi körül A hazai és külföldi tudósi-

¹⁵⁴ Pestalozzi magyarországi kapcsolatairól hatásáról gondos - a történeti kapcsolatokat feltáró - tanulmány, Kemény Ferenc: Pestalozzi Magyarországon - Magyar Pedagógia 1927, XXXVI. évf. 3-6. sz. 92-96. p. - Prohászka Lajos egyetemi neveléstörténet előadási szövegeiben valószínű erre a tanulmányra támaszkodik, felhasználja az írás megállapításait, adatait. - A Kemény tanulmány részletezőbb, mint Prohászka előadása. Kemény ismerteti az 1817-es Folnerics János Lajos (†1823)-Schedius Lajos-Kazinczy Ferenc vitáját a Tudományos Gyűjteményben; bővebben ír Váradi Szabó János életéről, yverdoni tartózkodásáról; Brunszvik Teréz és Pestalozzi találkozásáról (a tanulmányt követő bibliográfiában megadja Pestalozzi és Brunszvik levelezésének elérhetőségi adatait); szól még Döbrentei Gábor, a szász Roth István Lajos, Bárány Ignác Pestalozzizmusáról; említést tesz a XIX. századi magyarul olvasható átfogóbb pedagógiai-neveléstörténeti munkákban a Pestalozzi munkásságát ismertető, vagy elhagyó oldalakról. A tanulmányt követő magyar Pestalozzi-bibliográfiában (MP, 1927, XXXVI. évf. 3-6. sz. 100-114. p.) újabb - a tanulmányban nem szereplő - Pestalozzival, vagy pedagógiájával kapcsolatba kerülő, azt ismertető neveket olvasni; ezekből: Alexander Bernát, Blaskovics János (1808-ban kereste fel Pestalozzit), Eszterházy Pál (1814-ben jár Pestalozzinál), Fináczy Ernő, Földes Ferenc, Hunfalvy János, Jausz György, Lubrich Agost, Kenyeres Elemér, Kiss Áron, Menyey József, Némethy Pál, Neufeld Salamon, Ney Ferenc, Novák Dániel, Szabó László, P. Szathmári Károly, Pehány Adolf, Rácz Lajos, Rapos József, Schneller István, Szelényi Ödön, Teleki Blanka, Verédy Károly, Zsengeri Samu, Wessely Ödön ... stb. - E felsorolás két vonatkozásban sem teljes: egyrészt csak a Pestalozzival foglalkozó, és őt megnevező írásos művek szerzőit rögzíti; másrészt 1927-től a Prohászka Lajos előadásokig, vagy napjainkig eltelt idő neveléstörténeti kutatásainak adatait nem tartalmazza. - Az 1927-es Kemény-féle bibliográfiában különösen fontosak (Prohászka Lajos előadásában nem tesz említést arról) a Magyar Pestalozzi Társaságra, működésére, és a Magyar Pestalozzi (1898-1907) című folyóirat szombat-ként megjelenő lapszámaira, a társaság 1909-ben kiadott évkönyvére vonatkozó adatok. - Zsengeri Samu: Adatok a magyar Pestalozzizmus történetéhez 151 p. kézirat - valószínű - a Magyar Pestalozzi Társaság megismerésének alapvető forrását adhatja.

¹⁵⁵ Brunszvik (Brunswick) Teréz (1775-1861) - az első magyar óvoda (1828) alapítója. 1808-ban nővére fiának nevelőt keresve látogatnak el Pestalozzi yverdoni intézetébe. Pestalozzival történő találkozása mély benyomást tett Brunszvik Terézre, aki naplójában beszámol látogatásukról, Pestalozzi egyéniségéről. - Brunszvik Teréz Friedrich Fröbelrel is kapcsolatba kerül. Leveleznek. Levelezésük feldolgozását Eduard Spranger és Prohászka Lajos támogató segítségével Erika Hoffmann dolgozza fel. Könyve az 1945-ös drezdai bombázásban megsemmisül, nagyon kevés példány - többek között a Prohászka Lajos könyvtárában egy - marad fenn. (Erika Hoffmann: Friedrich Fröbel an Gräfin Therese Brunszvik - Aus der Werdezeit des Kindergartens - Alfred Metzner Verlag, Berlin, 1944, VII-VIII. p. - Walze Buch- und Werbebuch Ges. Nyomda Dresden, 1944).

- Fröbel 1808-1810-ig Yverdonban tartózkodik Pestalozzinál, majd megkísérelti átültetni Pestalozzi elgondolásait a német iskolaügybe. - Vö.: 12. és 91. jgy.

¹⁵⁶ Prohászka Lajos átveszi Kemény Ferenc tanulmányából Brunszvik Teréz naplójának idézetét. Kemény Ferenc: Pestalozzi Magyarországon - Magyar Pedagógia 1927, XXXVI. évf. 3-6. sz. 98. p. - Czeke Mariann és H Révész Margit: Brunszvik Teréz élete- és jellemrajza - Emlékiratok - (Ford.: Petrich Béla) - Bp. 1926, 69; 69. p.

tások és Tudományos Gyűjtemény¹⁵⁷ hasábjain Váradi Szabó János,¹⁵⁸ Folnesics Lajos,¹⁵⁹ Schedius Lajos¹⁶⁰ közt és a vitába Kazinczy¹⁶¹ is beleszólt. Váradi Szabó 1810-11-ben 10 hónapot töltött Yverdonban Pestalozzinál és később a pesti evangélikus iskola tanítóival megismertette módszerét.

A 40-es években magyar pestalozziánusok: Szőnyi Pál,¹⁶² Kiss Bálint,¹⁶³ Fáy András,¹⁶⁴ főleg pedig Tavassy Lajos,¹⁶⁵ aki 1846-ban Pestalozzi születésének 100 éves évfordulóján a Nevelési Emléklapok¹⁶⁶ hat füzetben tárházát [adja] a Pestalozzira vonatkozó közleményeknek.

¹⁵⁷ A Hazai és Külföldi Tudósítások (1806-1842) - ;Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) - az első időszakos magyar sajtótermék; enciklopédikus jellegű havi folyóirat.

¹⁵⁸ Váradi Szabó János (1783-1864) - nevelő; a sárospataki kollégium hallgatói közül báró Vay Miklós választja ki fia nevelőjének, mielőtt elkezdené a nevelősködést Vay külföldi útra küldi, hogy megismerje az európai nevelés gyakorlatát. 1810-ben tíz hónapon át tanulmányozza Pestalozzi yverdoni intézetét, kapcsolatuk, később is, levelezés formájában megmarad. A Lenzburgi Tudós Társaság (Svájci Nevelési Társaság) tagja. Pestalozzi szellemében írott műveiben az általános nevelésméleti kérdéseken kívül a köznép nevelésének szükségességéről, a munkára nevelés és az intézményes tanítóképzés hazai megteremtésének fontosságáról ír.

¹⁵⁹ Folnesics János Lajos (1780-1823) - A „Pestalozzizmusról” Folnesics Lajos és Schedius Lajos közt a Tudományos Gyűjteményben alakul ki vita, majd Döbrentei Gábor (1785-1851) hosszabb Pestalozzi-tanulmánya jelenik meg az Erdélyi Múzeumban (a folyóiratot Kolozsvárott, 1814-ben Döbrentei periodikaként indítja el). A Pestalozzi-módszert helytelenítő Folnesics Lajos August, Hermann Niemeyer és a német filantrópisták elitélő véleményére hivatkozik. (Vö.: 112. jgy.) - A vitáról Fehér Katalin: Sajtóvita Pestalozzi módszeréről 1817-ben címmel részletes közleményét jelentetett meg a Magyar Könyvszemlében. - Magyar Könyvszemle 115. évf. 1999. 1. sz. 97-103. p; [uő.: A Tudományos Gyűjtemény és a nevelés] - Magyar Könyvszemle 117. évf. 2001. 4. sz. 414-430. p.

¹⁶⁰ Schedius Lajos (1768-1847) - a pesti egyetem tanára (1792). Ismerteti Pestalozzi módszerét. Az 1806-os tantervében a neohumanizmus szellemében egységbe fogja az iskolák tantervi anyagát, feladatait.

¹⁶¹ Kazinczy Ferenc (1759-1831) - író, irodalomszervező.

¹⁶² Szőnyi Pál (1808-1878) - pedagógus, művelődéspolitikus. 1848 a VKM miniszteri osztálytanácsosa. 1851-ben, Pesten, magán fiúnevelő-intézetet alapít, ahol az alapításnál és a működésnél egyaránt kimutatható Pestalozzi elveinek érvényesülése.

¹⁶³ Kiss Bálint (1772-1853) - evangélikus lelkész Szentesen. 1798-ban a jénai egyetemen peregrinus, tankönyvíró. 1839-től a Magyar Tudós Társaság levelező tagja. Korábban széles körben használták tankönyveit: Első évi oktató, az írás, olvasás és rajzolás kezdetének ABC-je (1844), Falusi földművelőket oktató (1846), Női tan (1846).

¹⁶⁴ Fáy András (1786-1864) - író, politikus, pedagógus. A nőnevelés és a nőnevelőintézetek hazánkban (Pest, 1841) című művében ír Pestalozziról.

¹⁶⁵ Tavassy (Tavasi) Lajos (1814-1877) - pedagógus, radikális közoktatás-politikus. Német földön tanulmányozza a neohumanizmust, köztük Pestalozzi pedagógiai nézeteit is. Pestalozzi születésének 100. évfordulóján (1846) „néhány magyar nevelővel együtt”, saját költségén füzetszerű vállalkozást indít. Már 1845-ben, a Pestalozzi-évfordulóra készülve foglalkoznak azzal, hogy Pestalozzi egyes írásait - esetleg összes műveit - megjelentetik magyar nyelven. Egyedül Tavassy fordít le Pestalozzi meseiből egy csokornyit. Azt a „pesti kör” ünnepélyén felolvassa: „megkíséreltetvén, mint veszik ki magukat a Pestalozzi eszmék magyar köntösben.” A mesék 1847-ben nyomtatásban is megjelennek a Nevelési Emléklapok 3-4. füzetében, Pestalozzira vonatkozó közlemények címmel. „*Tavasi rokonlelkű tolmácsolója Pestalozzinak: fordításának eszmei hűsége és a munka egésze jól érzékelhető válogatás ma is követendő példa lehet számunkra.*” - írja Zibolen Endre jegyzetében (PVM 1959, I. k. 430. p.). A mesegyűjtemény eredeti címe: Figuren zu meinem ABC Buch oder zu den Anfangsgründen meines Denkens (1797) - Magyarul: Ábrák ábécés könyvemhez vagy gondolkodásom végső alapjaihoz (Ford.: Tavasi Lajos) - PVM 1959, I. k. 429-446. p. - A közlemény előszó és 32 válogatott, a Pestalozziétól eltérő módon rendezett mese. - Tavassy Lajos: Eszmetörődék a népnymor- és a népnevelésről (1847) című tanulmányában Herder és Pestalozzi hatása mutatható ki. Pestalozzi szellemében ismerteti és értékeli „*a népnymor enyhítése körüli nézeteket*”. - Pestalozzi meseiből Zsengeri Samu is megjelentett - folyamatos sorszámozással 150-et - ZSS 1880, III. k. 2. rész 3-128. p.

¹⁶⁶ Nevelési Emléklapok - Tavassy Lajos által kiadott és szerkesztett pedagógiai, hat füzetből álló, füzetsorozat (1846. január-1848. október). Az első - 1946-os - szám tájékoztat Pestalozzi születésének 100 éves ünnepségeiről.

VII.

Prohászka Lajos irodalomajánlása a különböző előadásrészletekhez ¹⁶⁷

Irodalom, Pestalozzi hatása alatt több-kevesebb önállósággal:

a.) Johann Michael Sailer: - előbb szigorlati egyetemi tanár, utóbb regensburgi püspök; Über Erziehung für Erzieher - 1807 [Nevelésről nevelőknek]

August Herman Niemayer: - Francke dédunokája - Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts [A nevelés és az oktatás alapelvei] - eklektikus;

Friedrich Heinrich Christian Schwarz: - evangélikus teológus, az első neveléstörténet-író, Pestalozzi tankönyveiért buzgólkodott;

Gustav Friedrich Dinter: - evangélikus lelkész és iskola-felügyelő;

Bernhard Gottlieb Denzel: - evangélikus teológus, főleg a tanítóképzés terein buzgólkodott Pestalozzi mellett;

Johann Baptist Graser: - katolikus iskola-felügyelő és elmélkedő, főleg az elemi oktatás kérdéseit tárgyalta;

Heinrich Stephani: - evangélikus teológus, akinek azonban túlzott racionalizmusa miatt sok baja volt az egyházzal - a hangoztató módszer megalapítója az olvasástanításban;

Vinzenz Eduard Milde: - bécsi udvari káplán, később a bécsi egyetem az akkor szervezett pedagógiai katedra első professzora, végül bécsi érsek - Lehrbuch der allgemeinen Erziehungskunde [Az általános neveléstan tankönyve] című műve különösen a Magyarországon volt nagy hatással;

Christian Wolfram Harisch: - főleg a porosz népoktatás terén Deutsche Volksschulen mit besonderer Rücksicht auf die Pestalozzischen Grundsätze - 1812 - [Német népiskolák különös tekintettel a Pestalozzi-féle alapelvekre]; később Handbuch für das deutsche Volksschulwesen [Kézikönyv a német népiskolaügyhöz].

*

b.) Brandes, G: Korok, emberek, írások - Ford.: Lengyel Géza -Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1922², 343 p;

Broder, A: L'économie française au XIXe siècle

Buchenau: Pestalozzi's Sozialphilosophie - Leipzig, 1919;

Compayré: Pestalozzi et l'éducation élémentaire - Delegrave, Paris, é.n.

Delekat, F.: Johann Friederich Pestalozzi. Der Mensch, der Philosoph und der Enzieher - Quelle & Meyer, Leipzig, 1926, 314 p;

Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története (1600-1800) - Vezérfonal egyetemi előadásokhoz - Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927, 470 p;

Fináczy Ernő: Neveléelméletek a XIX. században - Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1934, 177 p;

Heubaum: Johann Friederich Pestalozzi - Berlin, 1920²;

Jaspers, K.: Philosophie 1-3. k. - Springer-Verlag, Berlin, 1932;

¹⁶⁷A irodalomjegyzékeket „összevontan” adjuk meg. Prohászka Lajos az előadásainak különböző megírási időpontjában, előadásrészleteiben.(előfordul, hogy repülőlapon) ad irodalmat.

a.) A értelmező, jellemzést, értékelést adó (annotált) irodalmi ajánlásokat úgy hagyjuk, ahogy azokat Prohászka Lajos felsorolja.

b.) A bevezetőhöz és az előadások „tovább írásában” azonban - következetlen elrendezésben - csak a szerzői neveket felsoroló irodalmi adatokat olvashatunk. Ezt az irodalomajánlást, szerzői betűrendbe szedve, pontosabb bibliográfiai adatokkal kiegészítjük. A kiegészítésekhez Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története (1600-1800) könyvében található Pestalozzi-irodalmat, a jegyzeteket és Prohászka Lajos előadásszövegének tartalmát, keletkezésének idejét használjuk. Így, itt a bibliográfiai adatok csak valószínűsítik Prohászka Lajos szándékát.

Medicus, Fr.: Pestalozzi -1927;

Muthesius: Goethe und Pestalozzi - Leipzig, 1908;

Natorp, P.: Der Idealismus Pestalozzi's - Leipzig, 1919;

Natorp, P.: Pestalozzi, seine Leben und seine Ideen - Leipzig, 1927⁵;

Paulsen, F: Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwicklung - B. G. Teubner Verlag, Leipzig, 1912³;

Paulsen, F: Moderne Erziehung und geschichtliche Sittlichkeit - Reuther & Reichard, Berlin, 1908;

Pestalozzi-Studien / herausgegeben von Artur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher. -- Walter de Gruyter, Berlin, 1927;

Prohászka Lajos: Az erkölcs - In: A mai világ képe I. k. - Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.1938, 221-326. p. - Klny.: 1938. Bp. Egyetemi Nyomda 105 p;

Spranger, E: Pestalozzis Nachforschungen - SW 12. kötetében megjelent Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts-hoz készült tanulmány - 1935.

*

c.) Über Erziehung für Erzieher [Nevelésről nevelőknek];

Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts [A nevelés és az oktatás alapelvei];

Lehrb(uch) d(er) allgem(einen) Erziehungskunde [Az általános neveléstan tankönyve];

Deutsche Volksschulen mit besonderer Rücksicht auf die Pestalozzischen Grundsätze [Német népiskolák különös tekintettel a Pestalozzi-féle alapelvekre];

H(and)buch für das deutsche Volksschulwesen [Kézikönyv a német népiskolaügyhöz]

A jegyzetekben használt leggyakoribb források, rövidítések:

- SW: Pestalozzi: Sämtliche Werke. Kritische Ausgabe - Szerk.: Arthur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher - Berlin - Leipzig ill. Zürich, 1927-1996;
- PSB: Pestalozzi's sämtliche Schriften Buchhandlung I-XV. k.- Stuttgart-Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1819-1826;
- PVM: Pestalozzi válogatott művei - Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Zibolen Endre - I-II k. - Tankönyvkiadó, Bp. 1959, 446+482. p;
- ZSS: Pestalozzi válogatott pedagógiai munkái I-IV. k. - Fordította és magyarázatokkal ellátta Zsengeri Samu - a fordító saját kiadása, Bp.1879-1880, 373+378+(227+128)+380 p;
- FE: Fináczy Ernő: Az újkori neveléstörténete (1600-1800) - Vezérfonal egyetemi előadásokhoz - Bp. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927,
- ZE: Zibolen Endre: Johann Heinrich Pestalozzi - Egyetemes neveléstörténet - Tankönyvkiadó, Bp. 1984, 166 p,
- EKK: Egyetemi Könyvtár és Kézirattár;
- MP: Magyar Paedagogia.

Kísérő írás (a szerkesztő utószava)

Nevelői hite életéből fakad és a nevelői hitéből érthető élete, életpéldája. A nevelés, a pedagógia „szent öregje” ő. Ahogy a sivatag szent öregjei, remetái minden pillanatukban Krisztushoz, Istenhez kívánnak emelkedni, hozzá közelebb lenni, úgy Pestalozzi is a tiszta nevelés gyakorlatában él. Gondolatai a „remete életből” születnek. Mondásait, ha olykor következtetlenségnek, vagy szétesőnek tűnnek is, egységbe fogja élete, élete teszi azokat a nevelés, a nevelői bölcsesség mondataivá. Természetes, hogy az Egy remete esti órája című művével nem csak a remeteségébe helyezi be, s remetének nevezi meg önmagát, de aforisztikusan tömör megfogalmazású bölcs gondolatai, mindenkor a nevelői gondolatok, nevelői magatartás örökérvényű foglalatjai. Ma is kötelességünknek érezzük, tartjuk gondolatai idézését.

„... a tiszta emberségnek ... híján a felvilágosodott törvények hangoztatása - szóbeszéd a felebaráti szeretetről a szívtelen ember ajkán. ...Üdvöt a világra nézve csak a művelt emberiség jelent, s csakis általa érvényesül a felvilágosodás és a bölcsesség ereje és a törvényben rejlő áldás.”

Pestalozzi: Egy remete esti órája - Ford.: Prohászka Lajos - PVM 1989, I. k. 101-102.p.

„Nem gondolható és nem lehetséges igazi emberi képzés, mely nem tartaná tiszteltben az emberi természetben fekvő képzési törvénynek törvények isteni rendjét. Az összes ebbeli intézkedések és eszközök, melyek ezen alapnak híjával vannak, mint már többször ismételttem, semmi egyebek, mint hiú napszámoskodás oly látszólagos művelődés csálépuletén, mely az emberi természet erőit csak megzavarja, rontja és lényegében alkalmas testvérietlen és pogány élet önzésének táplálékot nyújtani. De ezek egyáltalán nem vezetnek máshová, mint világrészünkön mindinkább elharapódzó mesterkéléshez, amelynek befolyása alatt növekszik ugyan a külső fény, de belsőleg mind boldogtalanabbnak érezzük magunkat - ... tulajdonképpen nép- és szegénynépneveléshez mindaddig nem voltam képes hozzáfogni, míg az ebbéli magasabb nézetek megismeréséhez és azon meggyőződésemmel nem jutottam, hogy a nevelést lényegileg az összes részeiben tudománnyá kell emelni, melynek az emberi természet legalaposabb ismeretéből kell kiindulnia és épülnie is. Én ugyan távol vagyok ezen tudomány megismerésétől. Alig mint biztos sejtetem fekszik a lelkemben. De ezen sejtetem bennem oly elevenné vált, hogy betölti egész lelkemet és tökéletes igazság gyanánt fekszik bennem. De nemcsak én bennem fekszik az. A korviszonyok világszükségletté változtatták. A világ elfogja azt ismerni és bizonyára szeretettel és kimélettel fogja szemügyre venni azon csekélységemet, melyet ma is, ha még úgy magán hordja is vénségem gyöngeségének bélyegét, föl akarok ajánlani az emberiség oltárán.”

Pestalozzi: Beszéd mondatott 1818. január 12-én [háza népéhez] - Ford.: Zsengeri Samu - ZSS 1880, III. k. 136-137. p.

„Csakis az, akiben élő hit van: az fejleszthet hitet s nem az, kinek a hitről van tudomása s azt megérti; csak aki gondolkodik, fejleszthet ki másban is gondolkozást, s nem az, ki a gondolatot tudja, s a gondolkozás törvényeit ismeri. Csak akiben él a szeretet s nem az, ki tudja és ismeri azt, hogy mi a szeretetreméltó és mi a szeretet. Végre csakis az, aki maga munkálkodik, maga művészkedik, csakis az hathat a munkásra, a művészre fejlesztőleg; nem pedig az, aki munka és művészet fölött tereferél.”

Pestalozzi: Beszéd mondatott 1818. január 12-én [háza népéhez] - Ford.: Schneller István - Idézi: Schneller István: Pestalozzi - A gyermek 20. évf. 1927, 1-3. sz. 10. p.

„Vizsgáljatok meg mindent, tartsátok meg a jót, s ha bennetek valami jobb érlelődik, tegyétek igazsággal és szeretettel ahhoz, amit ezeken a lapokon igazsággal és szeretettel igyekeztem feltárni előttetek, és legalább ne vessétek el életem törekvéseinek egészét mint valami végleg elintézett dolgot, amely nem érdemli meg a további vizsgálatot. - Valóban még nincs végleg elintézve, ellenben egészen biztos komoly vizsgálatot igényel, mégpedig nem csupán miattam és az én kérésem kedvéért.”

Pestalozzi: Hattyúdál - Ford.: Prohászka Lajos - PVM 1959, II. k. 482. p.

A Hattyúdál befejező mondataiban megfogalmazott kérdés beteljesítése az elmúlt évtizedekben - Pestalozzi halála óta közel 180 éve - az európai és benne a magyar nevelők sokaságának - Tavassy Lajostól, Zsengeri Samu, Fináczy Ernő, Schneller István, Prohászka Lajos és Zibolen Endrén át többünknek - szándéka. Prohászka Lajos egyetemi előadásszövegének vezetésével a Pestalozzi pedagógiájával foglalkozó magyar nevelők írásait olvastuk. A professzor előadásának gondolataival azonosulunk. Johann Heinrich Pestalozzi születésének 260. évfordulóján tesszük közé Prohászka Lajos egyetemi előadásának szövegét. A nevelés profétájához, Pestalozzi személyiségéhez - az előadásszöveghez kapcsolt jegyzeteinkben - saját viszonyunkat is láttatni engedjük.

*

2006. március 22.-én Johann Heinrich Pestalozzi születésének 260. évfordulójára emlékülést rendezett a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszéke és a Debreceni Akadémiai Bizottság Neveléstudományi Szakbizottsága a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában (Debrecen, Thomas Mann u. 49.).

Köszöntő: Dr. Szabó László Tamás a DAB Neveléstudományi Szakbizottság elnöke DE Neveléstudományi Tanszék vezetője

Megnyitó: Orosz Gábor a DE Neveléstudományi Tanszék ny. docense

Részletek hangzottak el Pestalozzi műveiből:

Nevelési céljaim és kísérleteim (1807)
Egy remete esti órája (1780)
Levele egy barátjához stansi tartózkodásáról (1799)
Beszéd, mondatott 1818. január 12-én (1818)
Hattyúdál (1826)

Felolvasták a Neveléstudományi Tanszék hallgatói:

Pántya Szilvia, Récsi Krisztina, Szabó Eszter, Türk László

Muzsika Pestalozzi korából:

A Debreceni Egyetem Zeneművészeti Karának hallgatói:
Horváth Dániel, Gass Emese, Nagy Melinda, Tyukodi Klára,
Pallagi Teréz, Porcs Angéla, Papp Tímea, Lábas Rozália,
Szabó András, Tör Ildikó Adrienn, Flauimer István, Géczy Mariann, Deák Emőke
(kürt, hegedű, zongora, fuvola, vibrafon, vegyes kar)

Előadások:

Orosz Gábor: Prohászka Lajos egyetemi előadásai Pestalozziról
V. Gönczi Ibolya: Családmodell és intézményes nevelés
Ugrai János: Nyíry István - Pestalozzi eszméinek sárospataki terjesztője
Fenyő Imre: Posztmodern tükrök által - Pestalozzi erkölcstani munkássága
Matkó Andrea: Pestalozzi: Über Gesetzgebung und Kindermord

*

Prohászka Lajos előadásszövegének *feltalálási helye* és a *szövegforrás külső jellemzői*:

A szövegek *kézirattári adatai*:

EKK Ms F 103/I - Egyetemi Előadások -

103/5. Neveléstörténet a XVII. sz.-tól kezdve napjainkig 1934/35/I; 1935/36/ ki. m. 1-135. p. 157-190. p. 102-128. p. és jegyzetek 19×12 cm;

103/6. A nevelés története Rousseautól napjainkig 1935/36/I; 1945/46/II. ki. m. 50 p. 19×12 cm;

103/17. A XIX. század neveléstörténete - é.n. [1939/40] ki, m. 14+45 p. jegyzetekkel 18×11 cm.

Az 103/I/5-ös csomóban nem található előadásszöveg Pestalozziról.

A 103/I/6-os csomó előadásszövege egy olyan oktatási tervet tartalmaz, amelybe Pestalozzi pedagógiájának ismertetését, elemzését is betervezi Prohászka, de az előadásszövegben csupán jelöli, hogy hol kerülne sorra a Pestalozzi előadás, ám maga az előadásszöveg, egy új előadásszöveg, ott nem található. - Az oldalak számozása folyamatos. Valószínű, hogy az előadásai megtartása alkalmankor a professzor csak beemeli az előző szemeszterek valamelyikén egyszer már elkészített Pestalozzi-előadásszöveget.

A 103/I/17-es csomóban több szöveg van, mintegy a csomó „összegyűjti” az előző csomók előadásait. Itt található egy a XIX. század neveléstörténetét bevezető szöveg, számozott lapokon (szövegkiadás: 1-9. p.) és két előadásszöveg Pestalozziról, külön-külön számozással; a csomóban beszúrt lapok és töredék előadásszövegek is vannak. - A csomó összerakott! Nem kizárt, hogy maga a professzor rakja össze azokat. A csomóban található egy repülőlap a következő szöveggel: „Folytatás 1945. X. 19: 174. l. másik ..., a módszer ... (tehát röviden ... a célt)” - ez a „betett-lap” jelzi, hogy az 1945/46-os tanév 1. félévében a professzor kézbe veszi a Pestalozzi-szöveget, valószínű ekkor írja összegező sorait a Pestalozzi-nevelés céljáról és a módszerről (szövegkiadás: 33-37. p.). Egy számozatlan lapon - hasonló megjelöléssel, mint az 1-45.-ig számozott lapok előadása - Pestalozzi magyar hatásairól, követőiről ír (szövegkiadás: 38. p.). Ez a lap - időben - valószínű a 45 lapos kéziratához sorolható. - A repülőlapokon kiegészítések, fordítások, utalások olvashatók. Mindegyik - a sajátos jelzés alapján: 0 függőlegesen áthúzva - egyértelműen berendezhető a folyamatos szövegekbe; a szövegrendezés, a szövegformálás és a jelzések formája megegyeznek a Fináczy Ernő szövegeiben található szövegalkítási sajátosságokkal. Prohászka Lajos már egyetemi éveiben, de később is, gondolja Fináczy kézíratait, majd Fináczy halála után - Balassa Brúnóval és Nagy J. Bélával közösen - részt vesz Fináczy Ernő kézíratainak kiadásában: Didaktika (1935); Elméleti pedagógia (1937).

*

Az előadások *időrendje* az EKK irattári csomókon szereplő feljegyzések ill. az egyetemi tanrendek alapján:

A kézirattári csomón:

103/I/5 1934/35 I; 1935/36

103/I/6 1935/36 I; 1945/46. II.

103/I/17 1939/40?

A tanrendben:

1934/35 I.

1935/36 I; 1941/42 I.

1941/42 II.

A két időadatsor egybevetése:

- a tanrendi és a kézirattári előadás-megnevezések nem azonosak, de a tartalmuk alapján egybevonhatók;

- az EKK csomók összerakottak, vagyis a professzor egy-egy újabb szemeszter anyagának összeállításánál felhasználja az előbb készített előadásszövegeit; beleír, kiegészíti a régebben készült előadásait. Néha használ az előadás-kézirataiban is - nem csak utalás, vagy jegyzet formájában - publikált szövegeiből, de minden esetben kézzel újírja a kiválasztott szöveget;

- az 1945/46-os tanév tanrendjében Prohászka Lajos nem hirdet meg stúdiumot!!! Miért foglalkozik mégis 1945-1946-ban Pestalozzival? Egyetemi előadásra készül, és valószínű reméli: 1946-ban, Pestalozzi születésének 200 éves évfordulóján, a Magyar Paedagogiai Társaság elnökeként - hasonlóan az 1927-es, Pestalozzi halálának 100. évfordulóján rendezett Társasági, Akadémiai és egyéb társaságok ünnepségeihez - méltathatja a pedagógia svájci gényuszának munkásságát? (A fiatal Prohászka Lajos részt vett a Magyar Paedagogiai Társaság 1927 január 12.-i ünnepi ülésén: Pestalozzi öröksége - MP. 1927, XXXVI. évf. 3-6 sz. 73-125. p.) 1946-ban azonban nem kerül sor megemlékező ünnepségekre. A Társaság háború utáni első, a Magyar Paedagogiai Társaságot újjászervező

nagygyűlésén - 1946. május 18.-án - Prohászka Lajosnak a Demokrácia és humanizmus című, nagyon jelentős és a szerveződő diktatórikus hatalom szempontból politikailag hirhedtté lett elnöki beszédében egyetlen mondat jut az emlékezésre: „... egyébként ... a szociális humanitásnak első hirdetőjeként bizonyítást az a Pestalozzi tekinthetjük, akinek épp ez évben ünnepeljük születése 200 éves fordulóját.” (MP. 1944-1946, LIII-LV évf. 1-2 sz. 9. p.) - Valószínű tehát, hogy a kettős-készület idején írja az EKK Ms F 103/I/17 csomóban található egyik repülőlapra olvasható, s az 1945/46-os tanév 1. félévi egyetemi előadásra utaló sorokat.

- a 103/I/5 csomó előadásszövegei lehetséges, hogy 1934/35-ben íródnak. A 103/I/17 csomó egyik előadása az 1941/42-es tanév 2. félévében tartott előadások anyaga és nem 1939/40-es tanévhez készül. Feltevésünket erősíti az előadási szöveg tartalmának és a professzor magánéleti eseményeinek összevetése, bár sok a tartalmi hasonlóság, azonosság a Fináczy Pestalozzi-előadásszöveggel is (EKK Ms F 103/IX/3);

- nem található kéziratári csomó az 1940/41-es tanév I. félévében a tanrendben szereplő A nevelés története - 2 óra (XVII. és XVIII. század) előadásairól;

- a tanrendben 1941/42 I. félévében szerepel: A nevelés története a felvilágosodás korától - 2 óra - Ez lehet az 103/I/6-os iratnak megfelelő előadássorozat-részlet.

Összegzés:

EEK Ms. F. 103/I/17-es csomóban olvashatók a Pestalozzira vonatkozó előadásszövegek:

- a 45+7 p. - „Pestalozzi 1-45” a jobb felső sarokba bekeretezett jelzés. Valószínű ezek az 1941/42. I. (?) és II. félévi előadásszövegek. Ezekben részletezőbben, mélyebben mutatja be Burgdorffig Pestalozzi munkásságát. A pedagógiai tartalom szempontjából a burgdorffi, de különösen az yverdoni évek ismertetése szintelenebb (ír Pestalozzi vitájáról tanítóival, Niederer magatartásáról - a Hattyúdalt megemlíti, de nem méltatja, pedig később ő fordítja azt az 1959-es kötetnek); Pestalozzi neuhofi sírfeliratával, mint értékeléssel zár. Az előadások végén megemlíti: értékelő összegezést kíván tenni közös megbeszélésen hallgatóival. Sajnos, erről a közös Pestalozzi-értékelésről nem készül feljegyzés. - Az előadási szövegeket ceruzával írja; és azok valószínű az előadások folyamatában - nem előre, a félév elején - készülhetnek (egy repülőlapra az előző heti előadásra történik utalás). A keletkezési idejét (1941/42) tartalmilag indokolja: kiemelten foglalkozik, s mond véleményt Pestalozzi édesanyjáról ill. feleségéről (Prohászka Lajos édesanyja 1940. augusztus 1.-én hal meg; ő 1939-ben köt házasságot, de házassága már 1940-re megromlik, felbomlik). - A 27. lapon egy teljes bekezdés szó szerint doktori dolgozatából van: A pedagógiai naturalizmus 1918, Bp. doktori értekezés jegyzetekkel - Ms. F. 103/II. Pedagógiai elméleti tanulmányok 3. - Az előadásszövegek jól fogalmazottak. - Egy repülőlapra - számozás nélkül - Pestalozzi 1848-ig terjedően magyar kapcsolatait, hatását ismerteti. - A repülőlapokon a betoldások, a fordítások, az irodalomra utalások nem adnak jelentős információt. - Valószínű, hogy az 103/I/5 vagy 103/I/6-ból kiemelt és 1934/35-ben vagy 1936-ban megírt részeket is használ;

- az irodalomajánlás töredék;

- a 174-175. p. és 175a-c. p. - Pestalozzi nevelési céljának rövid ismertetése után módszerével, annak lényegével foglalkozik. Ezek, valószínű a 103/I/5-ből, vagy a 103/I/6-ból kiemelt és talán 1941/42-ben, vagy 1945 őszén (!) a-c-ig alszámozott és a repülőlapokkal kiegészített oldalak. Az 1945-ös kézbevétele valószínűsíti: a csomóban olvasható, 1-9. p. számozással, egy általános bevezető a XIX. századról. Ott - az irat végén - jelzi: milyen kérdésekkel kíván foglalkozni a szemeszter folyamán (szövegkiadás: 5. p.). A XIX. század jellemzésénél, a technika elhatalmasodásának veszélyénél utal a XX. század két háborújára, annak borzalmaira: „... az egész századon végigvonulnak a krízisek: lelkiek, politikaiak, társadalmiak, gazdaságiak. Ha a felszín alá tekintünk, csupa forrongást tapasztalunk. A nemzeti eszme mögött jól hallhatólag kiérezzük a nemzeti féltékenység és gyűlölködés hangját, amely 1914-ben és 1939-ben újra szörnyű háborút idézett elő ...” (szövegkiadás: 4. p.) - Az írásképe rendezett, de szálkásabb, ceruzával írt, de vannak közte tintával írtak is;

- repülőlapokon Rousseau és Pestalozzi pedagógiájának kapcsolatáról!

- újabb irodalomajánlás, de csak töredék;

- töredékesen - a romantikáról; ennek első mondataiban Pestalozzi általános értékelését, szellemtörténeti helyét, összegezve adja meg.

*

Prohászka Lajos: J. H. Pestalozzi egyetemi pedagógia-neveléstörténeti előadásainak össze-
rakása a szövegközlésben:

Az EKK Ms F 103/I/17 csomóból „építkeztünk”. Ennek feltételezett oka: az előző évek általunk átnézett előadásainak szövegéből Prohászka professzor mindig „átemeli” az újabb Pestalozzi előadásaihoz a régebbi előadás szövegeit és azokat egyetlen - keletkezési ideje szerint a legutolsó iratcsomóba - gyűjti össze. Ebben az „utolsó” csomóban található, tanrend szerinti az 1941/1942-es tanév II. félévében megtartott legterjedelmesebb Pestalozzi-előadás szöveg is.

- 1-7. p. F Ms 103/I/17; 1-9. p. - előadás az 1941/42-es vagy az 1945-ös tanévekből;
- 7-58. p. F Ms 103/I/17; 1-45. p. - előadás 1941/42. I-II. félévből;
- 58-63. p. F Ms 103/I/17; 173-175a-c. p. - a cél és módszerek az 1941/42-es vagy az 1945-ös tanévekből;
- 64. p. F Ms 103/I/17; számozás nélkül - romantika;
- 64-67. p. F Ms 103/I/17; számozás nélkül - a magyar kapcsolatok 1941/42. I-II. félévből;
- 67-69. p. összevont irodalomajánlás.

*

Prohászka Lajos Pestalozzi fordításaiból:

A kéziratári hagyatékban - az EKK-ban található fordítások:

Ms F 103/V - Fordítások

103/V/3. - Pestalozzi műveiből:

- a.) Lénárd és Gertrúd - Bp. 1958, ki. m. alái. 310 p. 23×18 cm.
- b.) Töredékek az emberek elesettjeinek történetéből - hn; én. [Bp. 1958?] ki. m. alái. 10 p. 23×18 cm.
- c.) Stanzi levél - hn; én. [Bp. 1958] ki. m. alái. 58 p. 23×18 cm. [a levél vége hiányzik]
- d.) Kérelem... - ki. m. 36 p.
- e.) Töredék - ki. m. 2-10. p.

Az EKK Ms F 103/V/3a-e. a Pestalozzi válogatott művei I-II. kötetéhez készített fordítások.

A publikált fordítások helye a Pestalozzi válogatott művei I-II. kötetben

Pestalozzi válogatott művei I-II.

Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Zibolen Endre

Tankönyvkiadó, Bp. 1959.

Neveléstörténeti könyvtár - sorozat

I. kötet - Neuhof

- Írások a neuhofi szegényintézetből

Kérelem emberbarátokhoz... 83-87. p.

Töredék az emberiség elesettjeinek ... 88-93. p.

- Egy remete esti órája - 1780, 97-112. p.

- Lénárd és Gertrúd - könyv a nép számára - 1781. 1. kiadás 1. része és részletek az 1785-ös kiadású 3. részből 115-332. p.

II. kötet - Stans-Burgdorf-Yverdon

- Pestalozzi levele egy barátjához stans tartózkodásáról - 1799. 7-33. p.

- Hattyúdál - 1826. 417-482. p

Összegezés az 1959-es Pestalozzi válogatott művei I-II fordításairól:

A két kötet 357+445=802 p. összefüggő (főszöveg+lábjegyzetek) Pestalozzi-szövegfordítást tartalmaz. Ebből a szövegből Prohászka Lajos 333 p.-t fordít, ez a közölt szöveg 41,5%-a. Hasonló terjedelmű fordítással csak Faragó László szerepel a kötetben. Ő, 302 p.-t fordít, ez az összes szövegnek 37,7%-a. Ketten együtt a 802 p. szövegből 635 p.-t fordítanak, ez a Pestalozzi-szöveg 79,2 %-a. Ezért, igaz ugyan, hogy Zibolen Endre szerkeszti a kötetet, és a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket is ő írja, de a szövegek jelentős részének fordítását Prohászka Lajos és Faragó László végezi! Prohászka, inkább a Pestalozzi munkássága kezdeti idejében készült műveiből fordít, míg Faragó Pestalozzi munkássága második korszakából, a módszereket tárgyaló írásokat fordítja. Miért ilyen a munkamegosztás? Nem tudható. - Az valószínűsíthető: 1959-ben sem Faragó, de Prohászka sem adhatna ki egy önálló, vagy a nevük alatt szerkesztett Pestalozzi kötetet. Zibolen Endre igen. Ő a Pedagógiai Tudományos Intézet munkatársa ekkor és előbb is. 1945 után először, talán 1950-ben (?) kerül szóba egy új Pestalozzi válogatás megjelentetése. (A Pedagógia Tudomány ötéves terve -1950. május 23.(?) - című előterjesztésben 1952-re Pestalozzi munkásságáról kutatást terveznek; a tervben nem kerül megjelölésre sem az hogy hol, sem az hogy ki végezné ezeket a kutatásokat; a terv nem említi Pestalozzi-művek megjelentetését sem. - (MTA Levéltára II. Osztály 199/7 doboz)

Háromjuk - Prohászka, Faragó, Zibolen - együttmunkálkodása azonban valószínűsíti, hogy az Prohászka Lajos és Faragó László között az 1949-1950-ben megromlott kapcsolat, 1956 után, megenyhül. A mester és a tanítványai, hárman, ismét együtt dolgoznak!

*

Prohászka Lajos Pestalozziról tartott egyetemi előadásának szövegkiadásában az előadás német idézeteit lefordítottuk és fordítást [] jel között megadjuk. Hasonlóan járunk el egyes, ma már kevésbé használt kifejezés, vagy értelmezés, magyarázat, szövegkiegészítés esetében is. A redundáns szavakat elhagytuk, helyüket pontozással jelöljük. Az elhagyásokat, az érdeklődők, az EKK-ban feltalálható fentebb jelzett forrásból kiegészíthetik. Prohászka Lajos nagyon ritkán adja meg az irodalmi hivatkozásokat, azokat megpróbáltuk pótolni. Nem mindig sikerrel.

A szövegkiadási munkában az EKK munkatársa - Balogh József - mellett nagy segítséget kaptunk (a forrás írott szövegének kiolvasásánál és a német szövegek fordításánál) Kiss Kálmán kollégánktól, a Nyíregyházi Főiskola tanárától. Köszönettel tartozunk nekik.

Nyíregyháza-Debrecen, 2006. január

Orosz Gábor
szerkesztő